

Caert Thresoor

Jacob van Deventers
stadplattegronden

Claes Jansz. Visschers
plattegrond van
Amsterdam

De droogmaking en
inrichting van de
Haarlemmermeer

Historische collecties
van Amsterdam
digitaal verbonden

Jacob van Deventer's
town plans

Claes Jansz. Visscher's
town plan of
Amsterdam

The reclamation
and layout of the
Haarlemmermeer

Historical collections
of Amsterdam
digitally connected

ICHHC Special

2019-2020 **38**

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- 4 Bram Vannieuwenhuyze
Enkele nieuwe ideeën over de ontstaanscontext van Jacob van Deventers stadsplattegronden
Some new ideas about the genesis of Jacob van Deventer's town plans
- 14 Gijs Boink
De eerste staat van Claes Jansz. Visschers Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana nader beschouwd
The first state of Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana by Claes Jansz. Visscher
- 32 Paul van den Brink & John Steegh
De droogmaking en inrichting van de Haarlemmermeer vóór en na 1852
The reclamation and layout of the Haarlemmermeer before and after 1852
- 48 Petra Dreiskämper
AdamLink. Historische collecties van Amsterdam verbonden
AdamLink. Connecting historical collections of Amsterdam
- 55 Kaartencollecties in Nederland
Map collections in the Netherlands

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenes Stichting

Redactie

Gijs Boink, dr Kees van Grootheest, Ron Guleij, Capt. Hans Kok, dr Ferjan Ormeling, drs Ester Smit, drs Martijn Storms, drs Reinder Storm, Erik Walsmit
 Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Internet

www.caert-thresoor.nl (volledige jaargangen met een vertraging van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat

R. Storm, p/a Allard Pierson | De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 129, 1012 GC Amsterdam
 E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting

Secr.: E. Heere, Glenn Millerpad 12, 3543 GE Utrecht

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 30,00
 België € 32,00; Europa (zonder België) € 38,00; buiten Europa € 42,00
 Losse nummers € 8,00

Betaling EU-landen middels bankoverschrijving. Overige landen via Paypal
 Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
 ABN AMRO, IBAN: NL 19 ABNA 0408 5794 47

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Afbeelding omslag:

De stadsplattegrond *Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana*, 1624-1635 van Claes Jansz. Visscher (Nationaal Archief (NA), toegang 4.AKF inv.nr. 16A1).

The city map *Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana*, 1624-1635 from Claes Jansz. Visscher (Nationaal Archief (NA), accesscode 4.AKF inv.nr. 16A1).

Speciaal ICHC-Amsterdam conferentienummer van *Caert-Thresoor*

Special Amsterdam ICHC issue of *Caert-Thresoor*

Met dit tweetalige nummer van *Caert-Thresoor* wil de redactie de deelnemers aan de 28ste Internationale Conferentie voor de Geschiedenis van de Kartografie, die van 14-19 juli 2019 in Amsterdam wordt gehouden, verwelkomen. We zijn hiermee begonnen in 1989, ter gelegenheid van de dertiende ICHC-conferentie in Amsterdam plaatsvond, hebben dat herhaald voor de 26ste ICHC-conferentie in Antwerpen, en kunnen dus al bijna van een traditie spreken. De selectie van de artikelen voor dit nummer is gebaseerd op de plaats waar de conferentie gehouden wordt (Nederland, Amsterdam) en op de door de plaatselijke organisatie uitgekozen conferentiethema's: water, en kaarten in een digitale wereld.

De kartografie begint pas echt in de *Lage Landen* met Jacob van Deventer (1505-1575), die zowel gewestelijke kaarten als een serie van 226 stadsplattegronden op dezelfde schaal vervaardigde. Recent onderzoek naar zijn werk heeft tot nieuwe inzichten geleid. Als we nader inzoomen op de conferentieplaats *Amsterdam*, dan komen we uit bij Claes Jansz. Visscher, die kort na 1624 een figuratieve kaart van die stad uitgaf, van de eerste uitgave daarvan is onlangs een compleet exemplaar teruggevonden. Conform het conferentiethema *water* is een bijdrage opgenomen over de negentiende-eeuwse drooglegging van de Haarlemmermeer. De meeste meren in het westen van Nederland werden in de zeventiende en achttiende eeuw drooggelegd, maar vanwege zijn grote omvang lukte dat met de Haarlemmermeer, met behulp van stoomgemalen, pas in de negentiende eeuw. De laatste bijdrage, over *Adamlink*, valt onder het conferentiethema *Kaarten in een digitale wereld*. Hierin wordt het *linked open data* platform beschreven, dat de verschillende collecties met prenten en historische kaarten van de stad Amsterdam, die allemaal werken met verschillende ruimtelijke referentiekaders, onder een geografische noemer te brengen, zodat de locatie gebruikt kan worden om objecten uit verschillende collecties met elkaar te verbinden.

Behalve artikelen bevat het tijdschrift de gebruikelijke beschrijving van een kaartcollectie. De standaardrubrieken boekbesprekingen, varia en aankondigingen van nieuwe literatuur zijn ditmaal weggelaten. De redactie is blij dat ze ditmaal een nummer met meer bladzijden kon uitbrengen, en ook een exemplaar hiervan aan de ICHC-conferentie-deelnemers ter beschikking kan stellen.

Redactie *Caert-Thresoor*

As a special welcome on behalf of Dutch historians of cartography this bilingual issue of the journal *Caert-Thresoor* is offered to the participants of the 28th International Conference on the History of Cartography – we started doing so at the 13th ICHC in 1989, also held in Amsterdam, continued it for the 26th Conference in Antwerp, so now in 2019 we can almost speak of a tradition. We have based our selection of papers both on the venue (Amsterdam, Netherlands) and on the conference themes: water, maps in a digital world.

Cartography in the Netherlands really starts with Jacob van Deventer (1505-1575) who produced both regional maps and a series of 226 town plans at the same scale. Recent new research on his work has produced some new insights. Zooming in on the Amsterdam venue, we present a paper on the rediscovery of a complete print of the first state of the figurative map of Amsterdam by Claes Jansz. Visscher, produced shortly after 1624. In line with the conference themes, a paper on the nineteenth century drainage of the Haarlemmermeer is incorporated. Most lakes in the western part of the country were reclaimed in the seventeenth and eighteenth centuries but, because of its size, the Haarlemmermeer could only be drained with the help of steam power. The last contribution, on *Adamlink*, is linked to the conference theme *Maps in the digital world*. It describes a linked open data platform that connects the collections with images and historical maps of Amsterdam, that all used to have different ways in order to refer to their location, but have now been brought under one geographical denominator, so that locations can be used to link objects from different collections.

Apart from those papers the journal contains a description of a map collection in the Low Countries. The usual items like reviews, a list of new publications and a section with news items and announcements have been omitted this time. We are happy to bring out a larger number of pages in this issue, and to make available an additional number of copies on behalf of the participants of Amsterdam ICHC.

Editorial board of *Caert-Thresoor*

Enkele nieuwe ideeën over de ontstaanscontext van Jacob van Deventers stadsplattegronden

Some new ideas about the genesis of Jacob van Deventer's town plans

Jacob van Deventer (ca. 1500-1575) maakte halverwege de zestiende eeuw plattegronden van minstens 226 steden uit de Lage Landen, volgens sommigen 'een prestatie uniek in haar soort'.¹ De vorig jaar verschenen *Stedenatlas Jacob van Deventer*, waarin al die stadsplattegronden voor het eerst samen werden gepubliceerd,² bood de gelegenheid om de kennis over leven en werk van deze 'vader van de Nederlandse kartografie' bijeen te brengen, te evalueren en uit te breiden. In dit artikel worden de voornaamste nieuwe ideeën over de ontstaanscontext van de stadsplattegronden samengevat.

In the mid-sixteenth century Jacob van Deventer (c. 1500-1575) produced plans of at least 226 towns in the Low Countries, which must have been a 'unique achievement' according to the map historian Van 't Hoff.¹ The publication of the *Stedenatlas Jacob van Deventer* ('Jacob van Deventer's Town Atlas') last year, in which all plans were published together for the first time,² offered the opportunity to gather, evaluate and expand the knowledge about Van Deventer's life and work. This article summarizes some of the new ideas about the context in which these town plans were realized.

Hiaten en clichés

Uiteraard is aan het leven en werk van Jacob van Deventer al de nodige aandacht besteed. Van 't Hoff publiceerde in 1953 een biografie,³ de meerbladige wandkaarten van Van Deventers gewestkaarten en zijn Nederlandse, Luxemburgse en Duitse stadsplattegronden werden in een wetenschappelijk verantwoorde facsimile uitgegeven⁴ en eind 2017 werd aan de Katholieke Universiteit Leuven een proefschrift over de Belgische en Franse stadsplattegronden verdedigd.⁵ Toch wordt ook vaak benadrukt dat er nog veel hiaten in de kennis over Van Deventers leven en werk bestaan en dat de bronnen daarover uiterst beperkt zijn. Het gevolg daarvan is dat er in de historiografie een aantal hardnekkige clichés de ronde doen, met name over de ontstaanscontext van zijn indrukwekkende reeks stadsplattegronden.

Jacob van Deventers stadsplattegronden zijn papieren manuscriptkaarten van steden en hun omgeving. De gekarteerde steden maken op een enkele uitzondering na deel uit van de Habsburgse Nederlanden, een reeks gewesten in het huidige Nederland, België, Luxemburg, Noord-Frankrijk en uiterste westen van Duitsland

Gaps and clichés

Ample attention has, logically, been paid to the life and work of Jacob van Deventer, who is sometimes entitled the 'father of Dutch cartography'. Van 't Hoff published his biography in 1953³; the multi-leaf sheets of Van Deventer's provincial wall maps and his Dutch, Luxembourg and German town plans were published in a scientifically justified facsimile⁴; and, in 2017, a dissertation on his 'Belgian' and 'French' town plans was defended.⁵ However, scholars also often emphasize that there are still many gaps in the knowledge about Van Deventer's life and work and that relevant textual sources are extremely limited. Consequently, a number of persistent clichés are circulating in historiography, in particular about the genesis of his impressive series of town plans.

Jacob van Deventer's town plans are paper manuscripts of towns and their immediate surroundings. With a few exceptions the mapped towns were situated in the Habsburg Low Countries: regions in the present-day Netherlands, Belgium, Luxembourg, northern France and the far west of Germany, governed by the

Prof. Dr. B.J. Vannieuwenhuyze is bijzonder hoogleraar historische kartografie aan de Universiteit van Amsterdam. Daarnaast werkt hij als freelance historicus voor Caldenberga.

Prof. Dr. B.J. Vannieuwenhuyze is professor by special appointment of historical cartography at the University of Amsterdam. He also works as a freelance historian for Caldenberga.

1. Overzichtskaart van Jacobs van Deventers stadsplattegronden, met aanduiding van de bewaarde exemplaren: kaart in atlasvolume II (rode stip), kaart in atlasvolume III (groene stip) en/of losse kaart (zwarte cirkel) (© Yvonne van Mil, Reinout Rutte en Bram Vannieuwenhuyze).

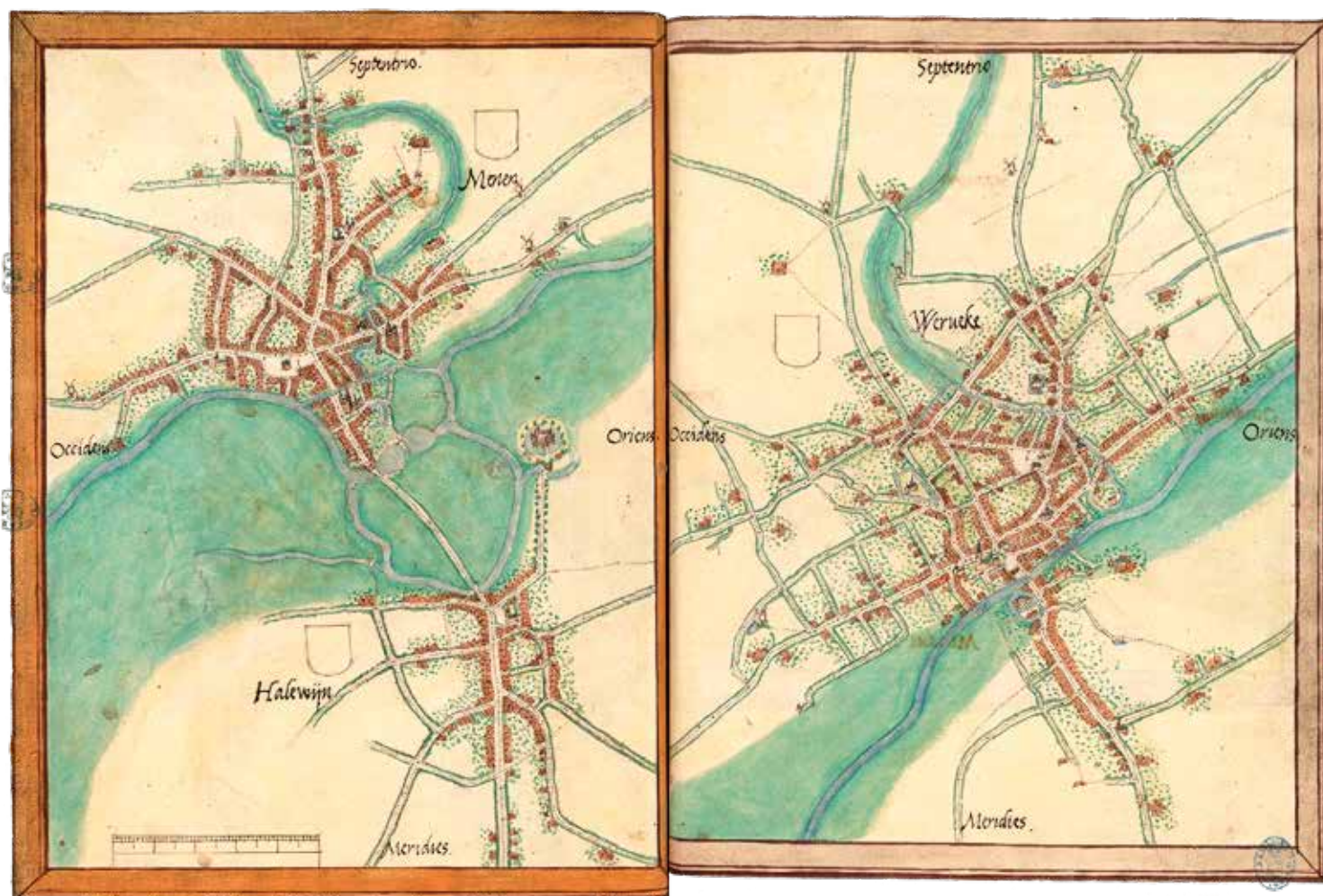
1. Overview map of Jacobs of Deventer's city maps, with indication of the saved copies: map in atlasvolume II (red dot), map in atlasvolume III (green dot) and/or loose map (black circle) (© Yvonne van Mil, Reinout Rutte and Bram Vannieuwenhuyze).

bestuurd door de Spaanse koningen Karel V en Filips II. De collectie bestaat uit twee onderdelen: enerzijds een reeks van 140 losse kaarten, anderzijds een stedenatlas met 182 hoofdkaarten en 163 bijkaarten, waarvan twee delen in de Biblioteca Nacional de España te Madrid worden bewaard.⁶ Het derde atlasdeel is verdwenen of verloren gegaan, maar heeft zeker bestaan. In documenten uit 1575 en 1577 is immers expliciet sprake van drie boeken.⁷ Wat er nadien met het atlasdeel is gebeurd, blijft een goed bewaard geheim.

Vele kaarthistorici roemen de collectie stadsplattegronden omwille van hun uniformiteit en nauwkeurigheid. Jacob van Deventers systematische kaarttaal komt terug in de meeste van zijn stadsplattegronden en wijst op een uiterst grondig meet- en karteerproces. Toch zijn er ook duidelijke verschillen: de formaten en de schaal variëren en soms week Van Deventer af van zijn systematische karteerstijl. Het basiskenmerk van de collectie is dan ook 'eenheid in verscheidenheid'. Van Deventer ging ongetwijfeld op systematische wijze tewerk en hield die werkwijze bovendien jarenlang aan. En aan de andere kant was hij ongetwijfeld een uitmuntend landschapslezer, die de landschappelijke eigenheid van de steden én hun onmiddellijke omgeving goed begreep. Hij wist hoe groot en belangrijk steden waren en welke elementen op de kaart moesten worden gezet. Aangezien we moeilijk kunnen aannemen dat hij alle steden door en door kende, moeten lokale contactpersonen, bestuurders of ambtenaren hem rondgeleid en daarop gewezen hebben.

Spanish kings Charles V and Philip II. The collection consists of two parts: a series of 140 loose-leaf maps, and an atlas with 182 main maps and 163 inset maps. This atlas originally consisted of three volumes, two of which are now kept in the Biblioteca Nacional de España in Madrid.⁶ The third volume has disappeared or been lost; but it certainly existed, as documents from 1575 and 1577 explicitly refer to three volumes.⁷ What afterwards happened to the third remains a well-kept secret.

Many map historians praise the Van Deventer town plans for their uniformity and accuracy. His systematic map language has been applied to most of them and points to an extremely systematic measuring and mapping process. Yet some differences may be discerned as well: the size of the sheets and the scale may vary and sometimes Van Deventer deviated from his systematic mapping style. The basic characteristic of the collection may therefore be termed 'unity in diversity'. On the one hand, Van Deventer undoubtedly worked in a systematic manner and, moreover, maintained that working method for years; but on the other, he undoubtedly was an outstanding landscape reader, who grasped the topographic specifics of the towns and their surroundings. He was aware of the size and importance of the towns he visited and consequently managed to select those topographical objects that had to be inserted in his maps. Since we can hardly assume that he had a thorough knowledge of all the towns he mapped, local contacts (e.g. administrators or officials) must have shown him around and pointed out important and particular landscape aspects.

2. Atlaskaarten van de Vlaamse steden Menen-Halluin en Wervik (Madrid, Biblioteca Nacional de España).

2. Atlasmaps of the Flemish cities Menen-Halluin and Wervik (Madrid, Biblioteca Nacional de España).

Geheim eenmansproject?

Die laatste veronderstelling brengt me bij een terugkerend cliché in de historiografie: Jacob van Deventer had een geheime missie. Hij zou als het ware geruisloos door de Lage Landen zijn gereisd en de kaarten moesten geheim blijven.⁸ Dat is op zich niet ondenkbaar: tijdgenoot Jacques Surhon mocht van opdrachtgever Karel V slechts drie exemplaren van zijn gewestkaart van Henegouwen maken en deze aan niemand laten zien of doorgeven.⁹

De geheimhouding van Jacob van Deventers karteerwerk wordt doorgaans gekoppeld aan het militaire karakter van de stadsplattegronden. Visser en Van den Heuvel typeerden de stadsplattegronden respectievelijk als 'topografische kaarten voor militair gebruik' en 'kleinschalige zestiende-eeuwse militair-strategische kaarten', Donkersloot-de Vrij rangschikte ze bij de 'kaarten van militaire operaties en topografische overzichtskaarten'.¹⁰ Het militaire karakter wordt enerzijds beargumenteerd door de nauwkeurigheid, uniformiteit en soberheid van de plattegronden, anderzijds door de aandacht voor gegevens over de 'uit militaire oogmerken belangrijke objecten in het land', aldus Fockema Andreae en Koeman.¹¹ Ook het feit dat het manuscriptkaarten zijn gebleven, wordt in de literatuur vaak als een argument voor een militair doel gezien: de kaarten waren niet voor publicatie bestemd.¹²

Hoewel deze 'militaire hypothese' door velen als vaststaand feit wordt aangenomen, bestaan er geen rechtstreekse bewijzen voor. Er is misschien wel een *argumentum ex silentio*: er is nog steeds geen enkel rechtstreeks spoor van Jacob van Deventers karteerwerk in en om de steden teruggevonden. Maar evenmin bestaan er aanwijzingen dat de kaarten ooit een militair doel hebben gediend. Het is wel bekend dat Don Juan, sinds 8 april 1576 gouverneur-generaal van de Nederlanden en aldaar opperbevelhebber van het Spaanse leger, de drie atlasdelen in 1577 in bezit kreeg. Mogelijk heeft hij de atlas tijdens of ter voorbereiding van zijn militaire operaties gebruikt. Ligt hier de verklaring voor het zoekgeraakte of vernietigde atlasdeel? Dat bevatte immers de stadsplattegronden van Brabant, Namen en Luxemburg, waar toen diverse militaire operaties plaatsvonden. Don Juan bezweek door ziekte op 1 oktober 1578 in Bouge bij Namen. Wat er met de atlas is gebeurd, blijft voer voor speculatie.

Toch zijn er ook tegenargumenten voor de militaire hypothese en zeker voor het geheime karakter van Jacob van Deventers karteerwerk. Surhon heeft zich alvast niet aan de geheimhoudingsclausule gehouden: gravures van zijn gewestkaarten zijn opgenomen in Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum* en werden ook als losse kaarten verkocht.¹³ Wat Jacob van Deventers stadsplattegronden betreft, wijzen de Nederlandstalige plaatsnamen en windrichtingen op de losse kaarten volgens Deys op het feit dat deze kaarten voor de Nederlandstalige markt waren bestemd.¹⁴ Deys meende ook dat Van Deventer in 1572 naar Keulen trok om er zijn plattegronden te gaan aanbieden aan Georg Braun en Frans Hogenberg, die dat jaar het eerste deel van de *Civitates Orbis Terrarum* publiceerden.¹⁵ Diverse kaarthistorici zijn van mening dat een aantal kaarten uit het tweede en derde deel, voor het eerst uitgegeven in respectievelijk 1581 en 1588, effectief op Van Deventers stadsplattegronden teruggaan.¹⁶

Jacob van Deventer werkte in elk geval niet in een vacuüm. Hij had contacten met hoge staatslieden als Viglius en Cornelis de Schepper en met uitgevers als Christoffel Plantijn en Peter Draeckx. Zijn 'levensgezellin' Barbara Smets was actief in de

A secret one-man project?

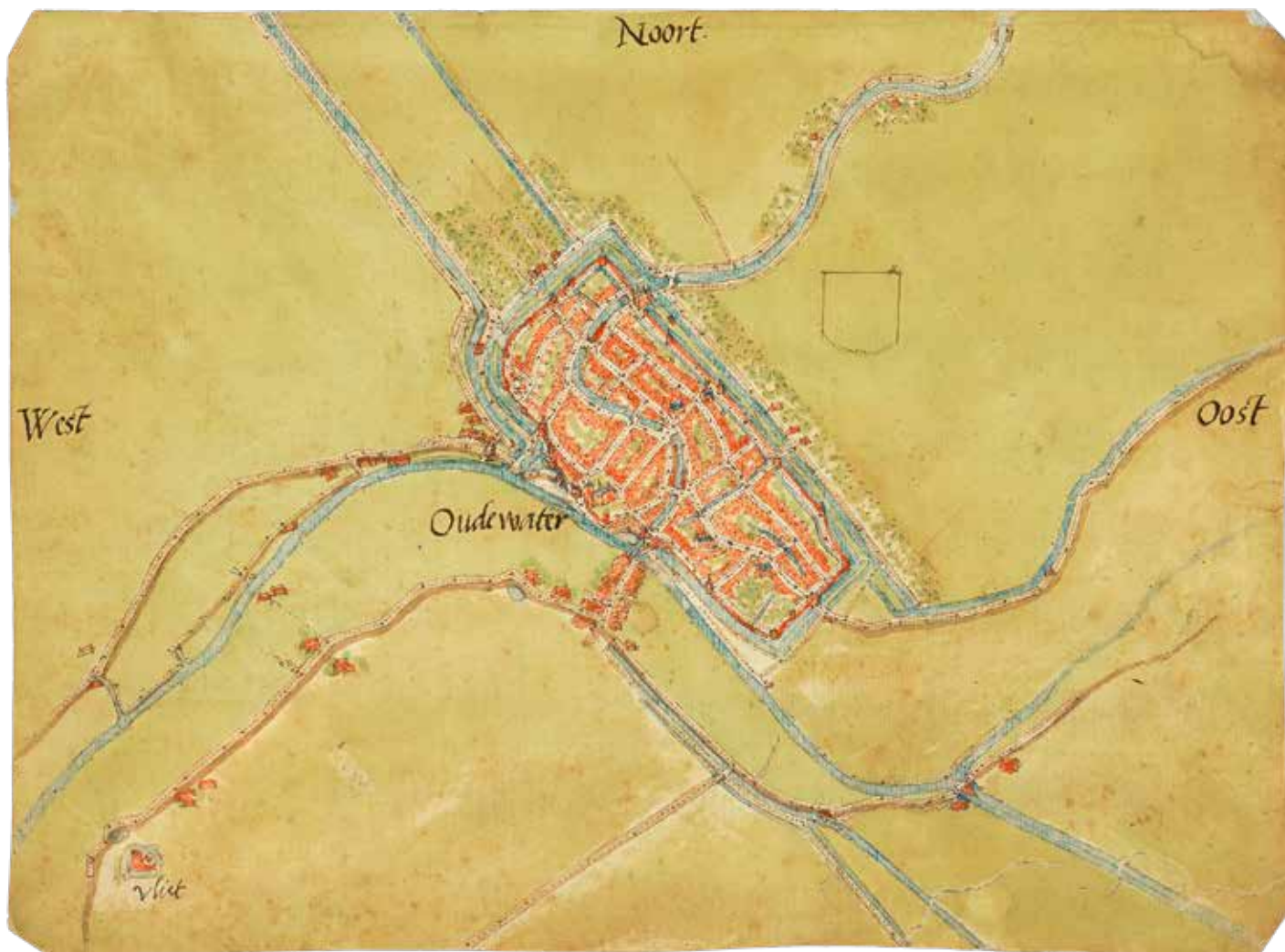
The latter assumption brings me to the recurring cliché in historiography that Jacob van Deventer had a secret mission. He was said to have travelled silently through the Low Countries and that the maps had to remain secret.⁸ This hypothesis in itself is not inconceivable: the contemporary mapmaker Jacques Surhon, for instance, was allowed to make only three copies of his regional map of Hainaut by his patron Charles V and was forbidden to show, or forward, to anyone else.⁹

The secrecy of Jacob van Deventer's mapping work is usually linked to the assumed military character of the towns. Visser and Van den Heuvel characterized the town plans as 'topographic maps for military use' and 'small-scale sixteenth-century military-strategic maps', and Donkersloot-de Vrij ranked them among 'maps of military operations and topographical overview maps'.¹⁰ The military character is substantiated on the one hand by the accuracy, uniformity and austerity of the plans, and on the other by highlighting 'objects important from a military point of view', according to Fockema Andreae and Koeman.¹¹ In addition, the fact that the manuscripts were not printed is also often regarded as an argument for their military purposes: the maps were not intended for publication.¹²

Although this 'military hypothesis' is accepted by many as an established fact, there is no direct evidence for it. Yet, there may be an *argumentum ex silentio*: until now no single direct trace of Jacob van Deventer's mapping activities in and around the mapped towns has been unearthed; nor are there any indications that the plans ever served military purposes. It is however known that Don Juan, governor-general of the Low Countries since 8 April 1576, and commander-in-chief of the Spanish army, acquired the three atlas volumes in 1577. He may have used the atlas during, or in preparation for, his military operations. Did he perhaps lose the missing volume? After all, it contained the town plans of Brabant, Namur and Luxembourg – the very regions where military operations took place at the time. Don Juan succumbed to a disease on October 1, 1578 in Bouge near Namur. What happened to the atlas remains food for speculation.

But there are also counter-arguments to the military hypothesis, and especially regarding the secret nature of Jacob van Deventer's mapping activities. Surhon, for instance, did not comply with the confidentiality clause: engravings of his regional maps were included in Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum* and were sold as loose prints.¹³ As far as Jacob van Deventer's town plans are concerned, Deys assumed that the Dutch-language town names and cardinal directions on the loose maps point to the fact that they were intended for the Dutch-reading market.¹⁴ Deys also assumed that Van Deventer travelled to Cologne in 1572 in order to offer his maps to Georg Braun and Frans Hogenberg, who co-published the first volume of the *Civitates Orbis Terrarum* that same year.¹⁵ Various map historians believe that a number of maps from the second and third volumes of the *Civitates*, first issued in 1581 and 1588 respectively, effectively go back to Van Deventer's town plans.¹⁶

Jacob van Deventer certainly didn't work in a vacuum. He had contacts with prominent councillors such as Viglius, state officials such as Cornelis de Schepper and publishers such as Christoffel Plantijn and Peter Draeckx. His 'life companion' Barbara Smets

3. Losse kaart van de Nederlandse stad Oudewater (Den Haag, Nationaal Archief)

3. Loose-leaf map of the Dutch town Oudewater (Den Haag, Nationaal Archief).

kaartenhandel en kwam geregeld over de vloer bij Hendrik Terbruggen, stiefvader van Frans Hogenberg, om er kaarten te verhandelen.¹⁷ De Italiaans-Antwerpse handelaar en auteur Lodovico Guicciardini roemde hem nog tijdens zijn leven als *Jacob Deventer, groot geographe, soo wel blijkt by veel van zyne wercken*.¹⁸

Ook zijn veldwerk kon moeilijk geruisloos gebeuren. Jacob van Deventer bewandelde systematisch alle straten en pleinen en beklom stadsversterkingen en torengebouwen. Hij heeft op diverse plekken gewerkt, overnacht, gegeten en gedronken. Krachtens een vrijgeleide van Filips II – zie verder – moest hij overal toegang krijgen, maar hij diende zich uiteraard wel aan te melden, bijvoorbeeld bij lokale edellieden, staatsambtenaren of stadsbestuurders. Als dat gepaard ging met een welkomstgeschenk, bijvoorbeeld presentwijn, dan moet dat boekhoudkundige sporen hebben nagelaten. Of kreeg hij reiskosten terugbetaald. De stadsrekening van Tiel uit 1557 vermeldt een uitgave voor een *vremde laentmeter* die naar Den Haag reisde. Volgens Augusteijn gaat het om Jacob van Deventer, want diverse gegevens wijzen uit dat hij de steden van het rivierengebied (waaronder Tiel) in 1557 in kaart heeft gebracht.¹⁹

Ook de stadsplattegronden kunnen een tipje van de sluier oplichten. De kaarten van Leuven en Enghien tonen bijvoorbeeld aan dat Jacob van Deventer toegang heeft gekregen tot de kas-

was active in the map trade and regularly visited Hendrik Terbruggen, stepfather of Frans Hogenberg, to sell maps.¹⁷ The Antwerp-based Italian merchant and author Lodovico Guicciardini still praised Van Deventer during his lifetime as 'a great geographer, as is obvious from many of his worthy works' (*grandissimo geografo, si come appare per molte sue opera degne*).¹⁸

His fieldwork, too, could hardly be done silently either. Jacob van Deventer walked systematically all streets and squares and climbed city fortifications and towers. He worked, spent the night, ate and drank in various places. By virtue of a safe-conduct issued by Philip II – see below – he had to be admitted everywhere, after reporting to local noblemen, state officials, or town administrators. If his admission was accompanied by a welcome gift, such as a present of wine, then it must have left traces in the accounts. He must have been reimbursed for travel expenses as well. The 1557 town accounts of Tiel, for example, include expenses for a foreign surveyor (*vremde laentmeter*) who travelled to The Hague. According to Augusteijn, this stranger must have been Jacob van Deventer, because various dates indicate that he surveyed the towns in the riverine area, including Tiel, in 1557.¹⁹

The town plans give hints as well: Leuven and Enghien exemplify that Jacob van Deventer did manage to get access to the castle domains of the powerful lords of Croÿ. The accurate mapping of

teeldomeinen van de machtige heren van Croÿ. De nauwkeurige kartering van deze domeinen – met onder meer de prikgaatjes en de karakteristieke stippellijnen in de as van de wegen – toont aan dat hij er rondwandelde en metingen verrichtte. Wellicht kon hij ook bij de Spaanse garnizoenen aankloppen. In Cambrai mocht Van Deventer de binnenstad niet in (die is blanco gelaten), maar kreeg hij wel toegang tot de citadel en de stadsversterking, die precies gekarteerd zijn. Op de kaart van Damvillers noteerde Van Deventer de naam Mondragón, de plaatselijke gouverneur bij wie hij zich mogelijk meldde voordat hij aan het werk ging.

Opvallend op de Brusselse plattegrond is de vermelding van het Sint-Cornelisgasthuis, het enige stukje tekst binnen de stad. Dat was nochtans geen belangrijke instelling, zeker niet vergeleken met bijvoorbeeld het Koudenbergpaleis, de belangrijkste residentie van de Spaanse koning en landvoogden. Had Van Deventer misschien een 'persoonlijke band' met het Sint-Cornelisgasthuis? Verbleef hij er toen hij Brussel en omgeving karteerde of in de stad was voor overleg met de koning of diens raadsheren en ambtenaren?²⁰ Om diezelfde reden heeft Van Deventer misschien de herberg op de kaart van Bergen op Zoom en de landhuizen van Karel V en Filips II op de stadsplattegronden van Arnhem en Straelen benoemd.

Koninklijke opdracht?

De tweede kwestie is de vraag wie het initiatief nam tot de kartering van de steden van de Nederlanden. De gangbare opvatting is dat de Spaanse koning Filips II de opdracht gaf om de stadsplattegronden te maken. Een schriftelijke verordening of mandement met een officiële opdracht is echter niet bewaard gebleven.²¹ Is de opdracht mondeling gegeven of heeft ze nooit bestaan? Sommige (kaart)historici duiden overigens niet alleen Filips II, maar ook diens vader Karel V als opdrachtgever aan.²² Karel zou als eerste (mondeling?) aan Jacob van Deventer hebben gevraagd om de steden van de Lage Landen te karteren, een opdracht die vervolgens door zijn zoon Filips werd overgenomen.

Filips II vaardigde in 1559 twee officiële documenten uit waaruit ontegensprekelijk blijkt dat de stedenatlas voor hem bestemd was. Op 29 mei 1559 regelde hij een buitengewone vergoeding voor Jacob van Deventer.²³ Krachtens dit document – in de literatuur vaak 'het bevelschrift' genoemd – beval Filips dat Van Deventer naast zijn jaarlijks 'gewoon loon', dat sinds 1 april 1558 moest worden uitbetaald, ook nog een reiskostenvergoeding zou ontvangen. Op 6 juni 1559, bezorgde Filips de kartograaf tevens

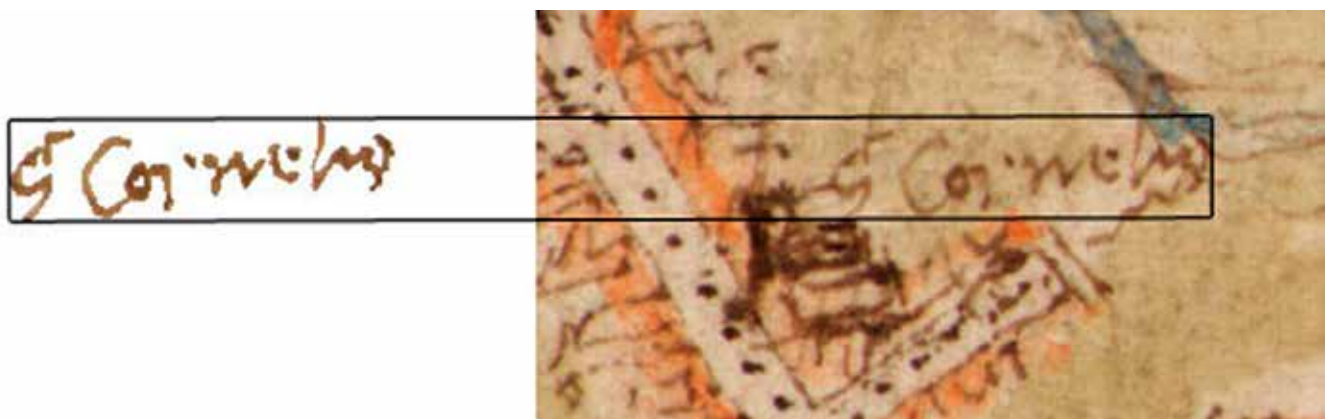
these domains – including the pin holes and the characteristic dotted lines in the axis of the roads – shows that he must have perambulated the grounds and taken measurements there. Elsewhere he could have asked the local Spanish garrison for support. Van Deventer was not allowed to enter Cambrai's centre (it remained blank on the plan), but did get access to its citadel and its fortifications, which are precisely mapped out. On the Damvillers plan Van Deventer noted the name of Mondragón, the local governor, to whom he may have reported before he started his measurements.

A striking particularity of Brussels is the mention of Saint Cornelis' hospital, the only piece of text within the city. This guest house for travellers and pilgrims was not an important institution compared to, for example, the Koudenberg palace, the most important residence of the Spanish king and governors (not mentioned on the plan). Did Van Deventer perhaps have a 'personal bond' with the hospital? Did he stay there when he plotted Brussels and its surroundings or when was in town for deliberations with the king or his councillors and officials?²⁰ For the same reason, Van Deventer may have named the inn on the Bergen op Zoom plan and the mansions of Charles V and Philip II on those of Arnhem and Straelen.

A royal assignment?

A second question relates to who took the initiative to map the towns of the Low Countries. It is commonly assumed that the Spanish king Philip II ordered their production. However, a written commission or provision with an official assignment has not been preserved.²¹ Was the assignment given orally or did it never exist? Some (map) historians, by the way, do not only nominate Philip II, but also his father, Charles V, as principal.²² Charles would have been the first to have asked (orally?) Jacob van Deventer to map the Low Countries towns – an assignment that was subsequently repeated by his son Philip.

In 1559 Philip II issued two official documents which undeniably prove that the town atlas was intended for him. On May 29 he arranged an extraordinary allowance for Jacob van Deventer.²³ Under this document – often referred to as 'the warrant' – Philip ordered Van Deventer to be paid a travel allowance in addition to his annual normal wage, which had to be paid in April 1, 1558. On June 6, 1559 Philip also provided the cartographer with a Dutch- and French-language safe-conduct pass,

4. Vermelding St. Cornelius op de losse stadsplattegrond van Brussel (Brussel, KBR – bewerking Bram Vannieuwenhuijze).

4. Mention of St. Cornelius on the loose-leaf city map of Brussels (Brussel, KBR – editing by Bram Vannieuwenhuijze).

5. Portret van de Spaanse veldheer Christóbal de Mondragón door Reinier Vinkeles, naar een tekening van Jacobus Buys, eind achttiende eeuw (Amsterdam, Rijksmuseum).

een Nederlands- en Franstalige vrijgeleide, die hem vrije toegang moest verschaffen tot alle noodzakelijke plekken om zijn kaartwerk te kunnen uitvoeren.²⁴ Beide vrijgeleides werden later meermaals hernieuwd. Zowel in het bevelschrift als de vrijgeleide staat dat Van Deventer werd gevraagd om alle steden van de Spaanse Nederlanden te bezoeken, te meten en te tekenen, alsook de rivieren en omliggende dorpen, de grensovergangen en de 'engtes van de grenzen'. Dat alles moest worden samengebracht in één boek, dat een 'portret' van elk gewest en vervolgens van elke stad afzonderlijk zou bevatten. Hoewel het uiteindelijk drie boekbanden zijn geworden, bewijzen de beide documenten dat de stedenatlas bestemd was voor Filips II.

5. Portrait of the Spanish general Christóbal de Mondragón by Reinier Vinkeles, after a drawing by Jacobus Buys, end eighteenth century (Amsterdam, Rijksmuseum).

which should allow him free access to all the places necessary to perform his duties and which was renewed several times.²⁴ Both the warrant and the pass state that Van Deventer was asked to 'visit, measure and draw all the towns of the Spanish Low Countries, as well as the rivers and surrounding villages, the border crossings and the widths of the borders'. All of this had to be assembled in a single book, which would contain a 'portrait' of each region and then of each town separately. Although it eventually became a three-volume book, both documents prove that the town atlas was intended for Philip II.

Aanvullende gegevens over Jacob van Deventers opdracht zijn te vinden in de correspondentie tussen Viglius en Joachim Hopper, Philip II's raadgever in Madrid aangaande de Nederlandse aangelegenheden. In 1570 spoorde Viglius de kartograaf aan om met de atlas over de brug te komen, zodat hij deze aan de Spaanse koning kon bezorgen.²⁵ In juli 1575 – kort na Van Deventers overlijden in Keulen – getuigde een zekere Katerijne Cuijpers dat hij haar had verteld te zullen trouwen met Barbara Smets nadat "mijn reijsen voldoen sijn die ic Sijnder Magesteijt belooft ende aengegaen hebbe." Zijn tochten door de Lage Landen gebeurden dus voor de Spaanse koning. En in de *Civitates Orbis Terrarum* noemde Georg Braun Van Deventer een van de "fürnembsten Weltbeschreibern Königs Philippi".²⁶ Kortom, Van Deventers tijdgenoten wisten dat hij voor Filips II werkte.

Viglius schreef Hopper in 1570 ook dat Van Deventer reeds twaalf jaar aan de slag was.²⁷ Het is samen met het bevelschrift een argument om de uitvaardiging van de opdracht in 1558 te dateren en dus aan Filips II toe te schrijven. Het grote probleem is evenwel dat een aantal stadsplattegronden vóór dat jaartal is gemaakt.²⁸ Het staat vast dat Van Deventer halverwege de jaren 1540 is gestart met het karteren van steden. In die tijd werkte hij tevens nog aan zijn laatste gewestelijke kaart, die van het graafschap Zeeland. Omstreeks 1543-1545 karteerde hij een aantal Brabantse en Hollandse steden als Dordrecht, Bergen op Zoom en Den Bosch. Omstreeks 1550 was hij aan de slag in Zeeland, de daaropvolgende jaren in Henegouwen en vervolgens in steden als Den Haag, Rotterdam en het haast verzwolgen Reimerswaal. Vooraleer hij van Filips het bevelschrift en de vrijgeleide verkreeg, karteerde hij ook nog steden als Nijmegen, Culemborg en Buren.²⁹

Additional information about Jacob van Deventer's assignment for the atlas can be found in the correspondence between Viglius and Joachim Hopper, Philip II's adviser on Dutch affairs in Madrid. In 1570, Viglius urged the cartographer to finalize the atlas so that he could deliver it to the Spanish king.²⁵ In July 1575, shortly after the mapmaker's death in Cologne, a certain Katerijne Cuijpers testified that Van Deventer had told her that he would marry Barbara Smets 'after having completed the journeys he promised and committed himself to his Majesty'. And, in the *Civitates Orbis Terrarum*, Georg Braun praised Van Deventer as one of 'the foremost geographers of King Philip' (*fürnembsten Weltbeschreibern Königs Philippi*).²⁶ In short, Van Deventer's contemporaries knew that he worked for Philip II.

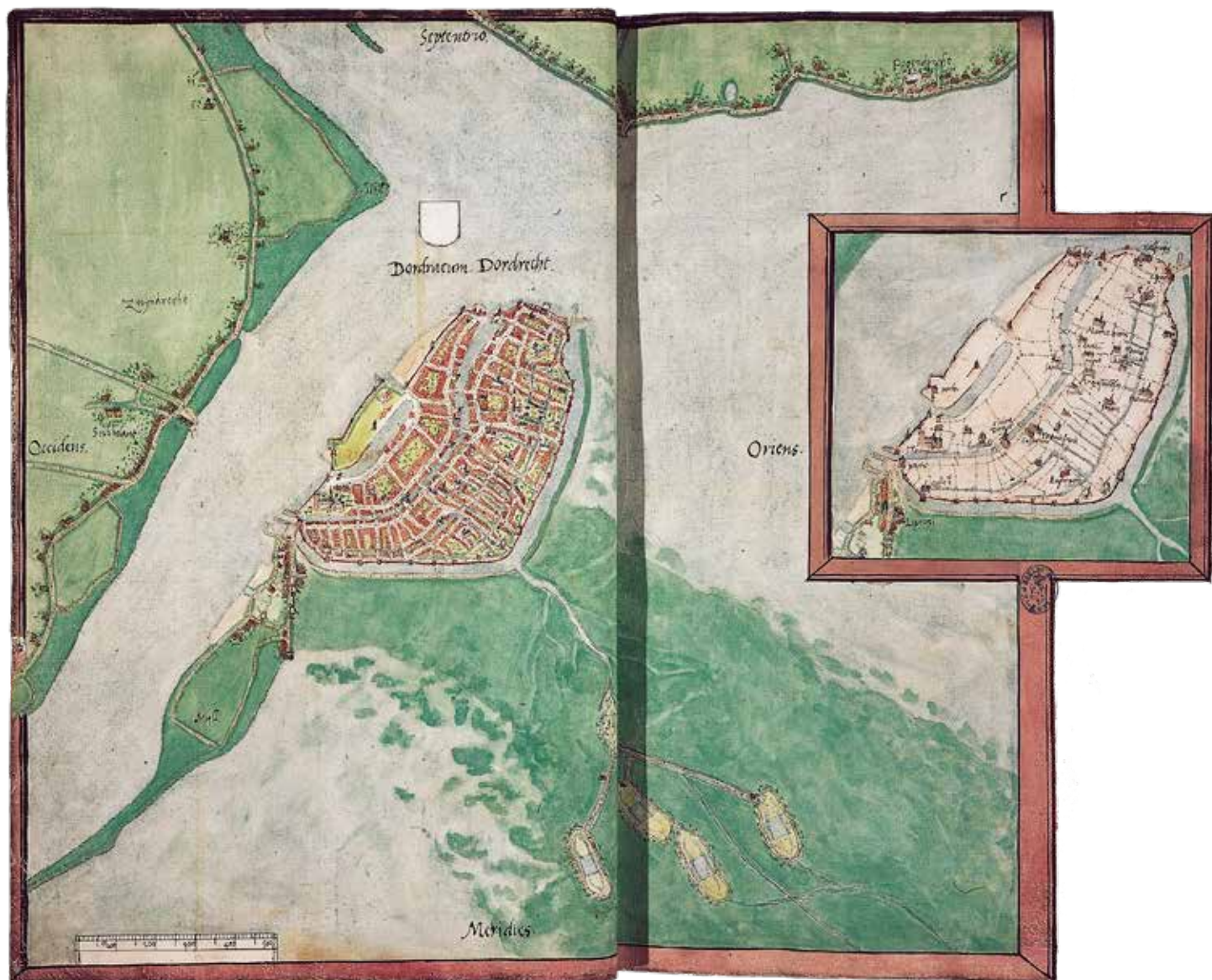
Viglius also wrote to Hopper in 1570 that Van Deventer had been working for twelve years.²⁷ Together with the warrant it is an argument to date the assignment in 1558 and thus attribute it to Philip II. The major problem, however, is that a number of town plans were drawn before that year.²⁸ It is certain that Van Deventer started to map towns in the mid-1540s. At that time he was still working on his last regional map - the county of Zeeland. Around 1543-1545 he mapped out a number of towns in Brabant and Holland, such as Dordrecht, Bergen op Zoom and Den Bosch. Around 1550 he was active in Zeeland, the following years in Hainaut and subsequently in towns such as The Hague, Rotterdam and the almost submerged Reimerswaal. Before he obtained the warrant and the safe-conduct pass from Philip, he had also surveyed towns such as Nijmegen, Culemborg and Buren.²⁹

Die stadsplattegronden uit de jaren 1540 en vroege jaren 1550 zien er niet anders uit dan Van Deventer's latere kaarten. Dat betekent dat hij van meet af aan systematisch te werk ging en dat het project om alle steden te karteren wellicht toen al bestond. Volgens Lemoine-Isabeau maakte Van Deventer sinds 1543 op bestelling kaarten van individuele steden, maar kwam er pas in 1559 een integraal stadskartografisch project tot stand.³⁰ Ruelens opperde meer dan een eeuw terug dat de losse kaarten misschien de aanleiding tot de opdracht vanwege Filips II vormden.³¹ Mijn hypothese is dat Van Deventer halverwege de jaren 1540 heeft gemerkt dat topografische stadskartografie hem bijzonder interesseerde en dat hij hierin uitermate beslagen was. Rond die tijd is hij mogelijk op eigen initiatief gestart met het megalomaan project om alle steden van de Lage Landen systematisch te karteren.

Maar zo'n onderneming kostte natuurlijk veel tijd en geld. Van Deventer ging dus in tweede instantie op zoek naar een mecenas die het project zou steunen, zoals vele kunstenaars toen deden. In die zin kunnen we zijn losse kaarten misschien als zijn persoonlijke exemplaren zien, waarmee hij potentiële geldschieters kon overtuigen. De losse stadsplattegronden waren dan niet zozeer 'clandestiene kopieën' bestemd voor de handel, zoals Henk Deys

Those town plans from the 1540s and early 1550s look no different from Van Deventer's later works. This means that, from the outset, he seems to have worked systematically and that the project to map all towns already existed. According to Lemoine-Isabeau, Van Deventer had been making plans of individual towns to order since 1543, but it was not until 1559 that an integral urban cartographic project came into being.³⁰ More than a century ago Ruelens suggested instead that the loose-leaf plans were perhaps the reason for the commission from Philip II.³¹ My hypothesis is that Van Deventer then realized that he was more interested in topographical mapping and that he was extremely skilled in it. Around that time he may have started, on his own initiative, the project to systematically map all towns in the Low Countries.

Yet such a megalomaniac endeavour implied a lot of time and expenditure. In consequence, Van Deventer tried to find a patron who wanted to support the project, just like many artists of the time did. In that sense, we might consider his collection of loose-leaf plans as his personal portfolio, with which he could convince potential patrons. The plans, therefore, were thus not so much 'clandestine copies' intended for selling, as Deys sug-

6. Atlaskaart van de Hollandse stad Dordrecht, een van Jacob van Deventer's vroegste stadsplattegronden (Madrid, Biblioteca Nacional de España).

6. Atlas map of the Dutch town Dordrecht, one of Jacob van Deventer's earliest city maps (Madrid, Biblioteca Nacional de España).

veronderstelde,³² maar vormden eerder een soort portfolio, een staalkaart van zijn werk om mecenasen te overtuigen. Eind jaren 1550 vond Van Deventer die mecenas uiteindelijk in Filips II, de verbeterde koning-administrator en *controlefreak*, die dag in dag uit vanachter zijn schrijftafel het bestuur van zijn wereldrijk regelde.³³

Besluit

Over de opdracht, het geheime karakter en over de relatie tussen losse plattegronden en ataskaarten van Jacob van Deventers stadskartografisch oeuvre doen diverse clichés en hypothesen de ronde. Vaak wordt gezegd dat hij in opdracht van de Spaanse koning Filips II werkte, dat zijn kaarten geheim moesten blijven omwille van hun militaire karakter en dat de losse kaarten voorbereidend werk voor de atlas vormden. Toch kan men de ontstaanscontext van Van Deventers werk ook anders interpreteren. In deze korte bijdrage verdedigde ik de hypothese dat Jacob van Deventer niet in het geheim werkte, maar uitgebreide contacten moet hebben gehad om zijn stadskartografisch project uit te voeren. Hij werd in de steden ontvangen en rondgeleid; hij verbleef, at en dronk er. De concrete sporen van dat terreinwerk moeten weliswaar nog worden gevonden in de grote hooiberg aan archiefmateriaal dat voor die tijd bewaard is.

Problematisch is natuurlijk dat Van Deventer zijn plattegronden niet dateerde en we dus weinig kapstokken hebben om die sporen van zijn veldwerk of van zijn *whereabouts* terug te vinden. Desalniettemin is bekend dat hij ruim vóór 1558-1559 is gestart met zijn systematische en megalomane onderneming. Het is plausibel dat hij – net als vele kunstenaars en creatievelingen uit zijn tijd – eerst zelf aan de slag ging en dan op basis van een soort portfolio – zijn losse kaarten – een mecenas trachtte te overtuigen om zijn onderneming te sponsoren. Die mecenas vond hij uiteindelijk in de Spaanse koning Filips II. Van Deventers stedenatlas was voor Filips bestemd, maar de vraag blijft open of die hem ooit onder ogen kreeg.

Literatuur/Literature

- Augusteijn, J. 1999. Jacob van Deventer in het Gelderse rivierengebied. In: *Caert-Thresoor* 18 nr. 3, pp. 70-71.
- Deys, H.P. 1989. De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. Resultaten van recent onderzoek te Madrid. In: *Caert-Thresoor* 8 nr. 4, pp. 81-95.
- Donkersloot-de Vrij, M. 1995. *Topografische kaarten van Nederland uit de 16de tot en met de 19de eeuw. Een typologische toelichting ten behoeve van het gebruik van oude kaarten bij landschapsonderzoek*. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Dupont, C. 2017. *Cartographie et pouvoir au XVIe siècle, l'atlas de Jacques de Deventer*. Leuven: KU Leuven (onuitgegeven proefschrift).
- Fockema Andreae, S.J., & C. Koeman. 1975. *Kaarten en kaarttekenners*. Bussum: Fibula-Van Dishoeck.
- Guicciardini, L. 1612. *Beschryvinghe van alle de Neder-landen, anderssins ghenoeemt Neder-Duytslandt*. Amsterdam: Willem Jansz.
- Heuvel, Ch. van den. 1991. *'Papiere Bolwercken'. De introductie van de Italiaanse stede- en vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609) en het gebruik van tekeningen*. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Hoff, B. van 't. 1941-1942. Bijdrage tot de dateering van de oudere Nederlandsche stadsplattegronden. In: *Nederlandsch Archiefblad* 49, pp. 29-68.
- Hoff, B. van 't. 1953. *Jacob van Deventer, keizerlijk-koninklijk geograaf*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Koeman, C. 1994. *Gewestkaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer, 1536-1545. Met een picturale weergave van alle kerken en kloosters*. Alphen aan den Rijn: 1994.
- Lemoine-Isabeau, C. 1985. *Belgische cartografie in Spaanse verzamelingen van de 16de tot de 18de eeuw*. Brussel: Europalia 85 España - Gemeentekrediet.
- Meurer, P.H. 1988. *Atlantes Colonienses. Die Kölner Schule Der Atlaskartographie 1570-1610*. Bad Neustadt a.d. Saale: Verlag Dietrich Pfahler. (Fundamenta Cartographica Historica; vol. I).
- Parker, G. 2015. *Filips II. Onmachtig koning*. Amsterdam: Historisch Nieuwsblad.
- Rocart, E. 1929. Un cartographe du XVIe siècle, Jacques de Surhon. In: *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 8, pp. 513-522.
- Ruelens, Ch. 1867. Plans topographiques des villes des Pays-Bas au XVIe siècle. In: *Le Bibliophile belge* 2, pp. 280-290.
- Ruelens, Ch. 1887. Jacques de Deventer. In: Ruelens, Ch. (red.), *Atlas des Villes de la Belgique au XVIe siècle. Cent plans du géographe Jacques de Deventer exécutés sur les ordres de Charles-Quint et de Philippe II reproduits en fac-similé chromographique*. Brussel: Institut National de Géographie - Soc. An. M. Weissenbruch - Librairie Falk Fils, afl. 7.
- Rutte, R. & B. Vannieuwenhuyze. 2018. *Stedenatlas Jacob van Deventer. 226 Stadsplattegronden uit 1545-1575 - Schakels tussen heden en verleden*. Bussum [etc.]: Uitgeverij Thoth - Uitgeverij Lannoo.
- Smet, A. De. 1971. *De Hollandse kartografie*. Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I.
- Smet, A. De. 1985. De plaats van Jacob van Deventer in de cartografie van de 16de eeuw. In: Nave, F. de (red.), *Liber Amicorum Leon Voet. De Gulden Passer* 61-63 (1985), pp. 461-482.

gested.³² In the late 1550s, he finally found that patron in the Spanish king Philip II, the grim king-administrator and control freak, who arranged the administration of his empire day after day from behind his desk.³³

Conclusion

Various clichés and hypotheses are circulating about the assignment, the secret character and the relationship between individual town plans and atlas maps of Jacob van Deventer's town plan project. It has often been stated that he was commissioned by the Spanish King Philip II at the end of the 1550s, that his maps had to remain secret because of their military character and that the loose-leaf maps were preparatory work for the atlas. Yet one can also interpret the genesis of Van Deventer's work differently. In this short contribution I suggest that he did not work in secret, but must have had an extensive network of contacts which allowed him to carry out his project. He was received in the towns and shown around; he stayed, ate, and drank there. Tangible traces of that field work must still be found in the large haystack of contemporary archive material that has survived.

It is of course problematic that Van Deventer did not date his plans and therefore we have few footprints for tracing his fieldwork or whereabouts. Nevertheless, it is known that he started his systematic and megalomaniac endeavour halfway through the 1540s: thus well before 1558-1559. It is plausible that he – like many creative artists of his time – first set to work on his own and then, on the basis of a kind of loose-leaf map portfolio, tried to convince a patron to sponsor his project. He finally found that patron in the Spanish king Philip II and there is no doubt that Van Deventer's town atlas was intended for him. The question however remains as to whether he ever saw it.

- Smet, A. De. 1988. de Deventer. In: *Nouvelle Biographie Nationale*. Brussel: Académie Royale des sciences, des lettres et de beaux-arts de Belgique, pp. 30-39.
- De stadsplattegronden van Jacob van Deventer*. 1992-2001. Landsmeer [etc.]: Robas - Canaletto - Stichting tot Bevordering van de Uitgave van de Plattegronden van Jacob van Deventer (9 mappen).
- Vannieuwenhuyze, B. 2011. Le cartographe Jacques de Deventer à Bruxelles. In: Dierkens, A., Ch. Loir, D. Morsa & G. Vanthemsche (red.), *Villes et villages. Organisation et représentation de l'espace. Mélanges offerts à Jean-Marie Duvoisuel à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire*. Brussel: Le Livre Timperman, pp. 873-887.
- Visser, J.C. 1984. De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. In: *Stad in kaart. Voordrachten gehouden op het congres 'De historische stadsplattegrond - spiegel van wens en werkelijkheid' Groningen 18-19 november 1983*. Alphen aan den Rijn: Uitgeverij Canaletto, pp. 29-38.
- Visser, J.C. 1992-2001. Inleiding. In: *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer*. Landsmeer [etc.]: Robas - Canaletto - Stichting tot Bevordering van de Uitgave van de Plattegronden van Jacob van Deventer, s.p.

Noten

- 1 De geciteerde woorden zijn ontleend aan Van 't Hoff, 1953, p. 14.
- 2 Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018.
- 3 Van 't Hoff, 1953.
- 4 Respectievelijk Koeman, 1994 en *Stadsplattegronden*, 1992-2001.
- 5 Dupont, 2017.
- 6 Voor een overzicht van de bewaarde stadsplattegronden, zie Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018, p. 54.
- 7 Voor uitgaven van deze documenten, zie Van 't Hoff, 1953, pp. 42, 43, 46-47 en 49.
- 8 Zie onder meer Visser, 1984, p. 30; De Smet, 1985, p. 461; Visser, 1992-2001, s.p.
- 9 Rocart, 1929, p. 515.
- 10 Respectievelijk Visser, 1984, p. 30; Van den Heuvel, 1991, p. 91; Donkersloot-de Vrij, 1995, p. 15.
- 11 Fockema Andreae & Koeman, 1975, p. 35.
- 12 Zie onder meer Van 't Hoff, 1941-1942, p. 31 en De Smet, 1971, p. 9.
- 13 Rocart, 1929, pp. 519-522.
- 14 Deys, 1989, p. 87. In de atlas werden ze in het Latijn genoteerd.
- 15 Deys, 1989, p. 87.
- 16 Zie onder meer Ruelens, 1887, p. 4; Van 't Hoff, 1941-1942, pp. 39 & 51-56; Meurer, 1988, p. 34; Visser, 1992-2001, s.p.
- 17 Van 't Hoff, 1953, pp. 60-62.
- 18 Guicciardini, 1612, p. 154 – de eerste Italiaanse uitgave met het citaat dateert uit 1567.
- 19 Augusteijn, 1999, 22.
- 20 Vannieuwenhuyze, 2011, pp. 885-886.
- 21 Van 't Hoff, 1953, p. 17.
- 22 Zie onder meer Van 't Hoff, 1953, p. 1 en Donkersloot-de Vrij, 1995, p. 10.
- 23 Van 't Hoff, 1953, pp. 35-36.
- 24 Van 't Hoff, 1953, p. 36.
- 25 Van 't Hoff, 1953, p. 38.
- 26 Van 't Hoff, 1953, p. 50.
- 27 Van 't Hoff, 1953, p. 38.
- 28 Tevens vastgesteld in De Smet, 1988, p. 31; Van den Heuvel, 1991, p. 68 en Visser, 1992-2001, s.p.
- 29 Voor een overzicht van de bekende dateringen, zie Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018, p. 40.
- 30 Lemoine-Isabeau, 1985, p. 28.
- 31 Ruelens, 1867, pp. 288 en 289.
- 32 Deys, 1989, pp. 87-88.
- 33 De typering is gebaseerd op Parker, 2015, pp. 103-129.

Notes

- 1 Van 't Hoff, 1953, p. 14.
- 2 Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018.
- 3 Van 't Hoff, 1953.
- 4 Koeman, 1994 and *Stadsplattegronden*, 1992-2001, respectively.
- 5 Dupont, 2017.
- 6 For an overview of the preserved town plans, see Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018, p. 54.
- 7 For the publication of these documents, see Van 't Hoff, 1953, pp. 42, 43, 46-47 and 49.
- 8 See, among others, Visser, 1984, p. 30; De Smet, 1985, p. 461; Visser, 1992-2001.
- 9 Rocart, 1929, p. 515.
- 10 Visser, 1984, p. 30; Van den Heuvel, 1991, p. 91; Donkersloot-de Vrij, 1995, p. 15.
- 11 Fockema Andreae & Koeman, 1975, p. 35.
- 12 See, among others, Van't Hoff, 1941-1942, p. 31; De Smet, 1971, p. 9.
- 13 Rocart, 1929, pp. 519-522.
- 14 Deys, 1989, p. 87. In the atlas they were noted in Latin.
- 15 Deys, 1989, p. 87.
- 16 See, among others, Ruelens, 1887, p. 4; Van 't Hoff, 1941-1942, pp. 39 & 51-56; Meurer, 1988, p. 34; Visser, 1992-2001.
- 17 Van 't Hoff, 1953, pp. 60-62.
- 18 Guicciardini, 1612, p. 154 – the first Italian edition with this quotation dates from 1567..
- 19 Augusteijn, 1999, 22.
- 20 Vannieuwenhuyze, 2011, pp. 885-886.
- 21 Van 't Hoff, 1953, p. 17.
- 22 See, among others, Van't Hoff, 1953, p. 1 and Donkersloot-de Vrij, 1995, p. 10.
- 23 Van 't Hoff, 1953, pp. 35-36.
- 24 Van 't Hoff, 1953, p. 36.
- 25 Van 't Hoff, 1953, p. 38.
- 26 Van 't Hoff, 1953, p. 50.
- 27 Van 't Hoff, 1953, p. 38.
- 28 Also established in De Smet, 1988, p. 31; Van den Heuvel, 1991, p. 68; Visser, 1992-2001.
- 29 For an overview, see Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018, p. 40.
- 30 Lemoine-Isabeau, 1985, p. 28.
- 31 Ruelens, 1867, pp. 288 and 289.
- 32 Deys, 1989, pp. 87-88.
- 33 The characterization is based on Parker, 2015, pp. 103-129.

De eerste staat van Claes Jansz. Visschers *Amstelodamum, Celebre Emporium* *Forma Plana* nader beschouwd The first state of *Amstelodamum, Celebre* *Emporium Forma Plana* by Claes Jansz. Visscher

In de periode 2014-2018 werd in het kaartendepot van het Nationaal Archief (NA) een systematische standcontrole uitgevoerd. Daarbij werden soms verrassende ontdekkingen gedaan. De meest in het oog springende vondst was een anonieme, met de hand ingekleurde plattegrond van Amsterdam uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Slechts een enkele archivaris wist van het bestaan van deze kaart: voor een kalender voor het jaar 1990 was er een kleurendia van gemaakt.¹ Na reproductie was de kaart helaas, zonder te zijn beschreven, opgeborgen op een onbekende plek. Bij herontdekking werd de bijzondere status van de kaart door de vinder direct herkend: naslag leerde dat dit het enige nog bestaande complete exemplaar is van de eerste staat van Claes Jansz. Visschers figuratieve kaart *Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana*. Dit artikel omvat een gedetailleerde beschrijving van de kaart, een analyse van de herkomst van het teruggevonden exemplaar en een poging de kaart te dateren.

In the years 2014-2018, a systematic stock check was carried out in the map depot of the National Archives (NA, Nationaal Archief) in the Netherlands. During this check, some surprising discoveries were made. The most striking find was an anonymous hand-coloured map of Amsterdam dating from the first half of the seventeenth century. Only a few archivists knew about the existence of this map: for a 1990 calendar a colour slide had been made from it.¹ Unfortunately, after reproduction, the map was stored in an unknown place, without a proper description. When re-discovered, the special status of the map was immediately recognised by the finder: references revealed that this is the only remaining complete copy of the first state of the decorative map *Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana*, by Claes Jansz. Visscher. This article contains a detailed description of the map, an analysis of the origin of the re-discovered exemplar as well as an attempt to date it.

Beschrijving van de kaart

Het exemplaar in het Amsterdamse Stadsarchief was tot dusver de enige bekende afdruk van de eerste staat van deze kaart (zie afbeelding 1). Dat blad meet 38,5 bij 54,5 cm, is ongekleurd en incompleet. De inventaris op de collectie Atlas Kok geeft als beschrijving: 'eerste editie van de kaart van Amsterdam op schaal 1:7.250 door een onbekende kartograaf, uitgegeven door Claes Jansz. Visscher. De decoraties in de hoeken en langs de onderand zijn afgesneden. 1631-1640'.²

Map description

So far, the only known print of the first state of this map was the exemplar in the Amsterdam City Archives (see figure 1). That sheet measures 38.5 x 54.5 cm, is uncoloured and incomplete. The inventory of the Atlas Kok collection describes it as: "first edition of the map of Amsterdam on a scale of 1:7,250 by an unknown cartographer, published by Claes Jansz. Visscher. The decorations in the corners and along the bottom edge are cut off. 1631-1640."²

G.G.J. Boink (1972) is als senior medewerker Collectiebeheer werkzaam bij het Nationaal Archief, waar hij van april 2014 tot maart 2018 het project Standcontrole Kaartencollecties leidde.

G.G.J. Boink (1972) works as Senior Collection Administrator and Reference Archivist at the National Archives, where from April 2014 to March 2018 he led the Map Collections Stock Check project.

1. Het tot voor kort enige bekende exemplaar van de eerste staat van Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana, 1624-1635 (Stadsarchief Amsterdam (SAA), collectie Atlas Kok, toegang 10095 inv.nr. 20).

1. Until recently the only known exemplar of the first state of Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana, 1624-1635 (Amsterdam City Archives (SAA), Atlas Kok, 10095 rec. no. 20).

Het nu teruggevonden exemplaar is compleet, gedrukt op een blad van 49,5 bij 58 cm en met de hand ingekleurd (zie afbeelding 2). Gegevens over de vervaardiger, drukker of uitgever ontbreken. De achterzijde van de kaart is blanco. Het blad draagt duidelijke vouwsporen (verticaal door het midden en aan beide zijden op ongeveer zeven centimeter van de bladrand; horizontaal op ongeveer negen en een halve centimeter van de onderste bladrand) en is gedoubeleerd op Japans papier. De kaartrand meet 46 bij 55,5 cm.

The re-discovered exemplar is complete, printed on a 49.5 x 58 cm sheet and coloured in by hand (see figure 2). Information about the cartographer, printer or publisher is missing. The map's verso is blank. The sheet shows clear folding marks: vertically through the centre and on both sides at about nine and a half centimeters from the sheet's edge; horizontally at about seven centimeters from the bottom edge of the sheet, and is pasted on Japanese paper. The image measures 46 x 55.5 cm.

Het is een typisch voorbeeld van een figuratieve kaart: de eigenlijke plattegrond wordt rondom geïllustreerd met vijf afbeeldingen. Zowel de plattegrond als de illustraties zijn volledig geëts; de belettering is gegraveerd.

It is a typical example of a decorative map: around the actual plan, five images have been incorporated. Both the map and the illustrations have been etched completely, the lettering has been engraved.

Centraal staat de op het zuidwesten georiënteerde plattegrond in parallelle projectie van de stad Amsterdam na voltooiing van de derde uitleg van de stad. De bebouwing is in opstand weergegeven. Buiten de vestingwerken wordt de stad omringd door weilanden en voorsteden. Op de voorgrond zijn vele schepen te zien op het IJ en in de haven. De plattegrond wordt bekroond met de titel 'AMSTELODAMUM, CELEBRE EMPORIUM FORMÂ PLANÂ.' (de beroemde stapelplaats Amsterdam in plattegrond).³ Aan weerszijden staat de legenda: links onder de Latijnse titel 'Notularum Explicatio' de nummers 1 tot en met 50; rechts onder de Nederlandse kop 'Verklaring des getals' de nummers 51

The centrepiece of this map sheet is the southwest-oriented plan in parallel projection of the city of Amsterdam, after completion of the city's third extension. The buildings are shown in elevation. Outside the fortifications, the city is surrounded by meadows and suburbs. In the foreground many ships can be seen on the IJ estuary and in the harbour. The map is crowned with the title "AMSTELODAMUM, CELEBRE EMPORIUM FORMÂ PLANÂ" (The famous trading city of Amsterdam mapped).³ The legend is inserted on both sides: on the left under the Latin title "Notularum Explicatio" the numbers 1 to 50 are found; to the right under the Dutch heading "Verklaring des getals" (Explana-

tot en met 100. Het kaartbeeld bevat daarnaast aanduidingen van wateren, wegen en een enkele noemenswaardige plaats. De rivieren heten 'AEMSTEL FLU', de 'Binnen Aemstel' en 'TYA FLUVIUS'. In het zuiden en westen zijn de twee weteringen aangeduid met respectievelijk 'De Wæteringe' en 'de Wæteringe'. In het oosten staan 'De wech naar Houte wael', de 'S. Antonis Dyck' en 'de Kadyck' aangegeven, met aan de uiterste oostkant van de haven de opmerking 'Hier wert het Geschut geproeft'. In het zuiden staat 'Den Overtooms wech' aangeduid, in het westen de 'Haerlemmer dyck', het 'RIET LANT' en 'de Kadyck'. Onderaan, iets rechts van het midden, staat in het IJ een kompasroos. De weilanden om de stad zijn van elkaar gescheiden door sloten en gevuld met bebouwing, vee, hooimijten, molens, bleekvelden en rekken van de drogerijen. Op de rivieren is het een drukte van belang en ook het Damrak ligt vol schepen. Op de pleinen van de stad, vooral op de Dam en de Oostermarkt (Nieuw-

tion of the numbers) the numbers 51 to 100. The map image also contains rivers and canals, roads and some noteworthy features. The rivers are named "AEMSTEL FLU", the "Binnen Aemstel" and "TYA FLUVIUS". In the south and west two canals are indicated with "De Wæteringe" and "de Wæteringe" respectively. East of the city "De wech naar Houte wael", the "S. Antonis Dyck" and "de Kadyck" are indicated, as well as the remark "Hier wert het Geschut geproeft" (here the guns were tested) on the far eastern side of the harbour. "Den Overtooms wech" is indicated in the south, "Haerlemmer dyck", "RIET LANT" and another "de Kadyck" in the west. At the bottom, slightly to the right of the centre, a compass rose adorns the IJ estuary. The meadows around the city are separated from each other by ditches and filled with buildings, cattle, haystacks, windmills, bleaching fields and drying racks. It is very busy on the rivers and the Damrak canal is also full of ships. Many figures have

2. Het complete exemplaar van Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana, 1624-1635 (Nationaal Archief (NA), toegang 4.AKF inv.nr. 16A1).

2. The re-discovered complete exemplar of the first state of Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana, 1624-1635 (National Archives (NA), 4.AKF rec. no. 16A1).

markt), en op de bolwerken en de westelijke kade van de Amstel zijn vele figuurtjes getekend. Op de omwalling zijn de verschillende lijnbanken duidelijk herkenbaar en op de negentien bastions staan dertien molens.

De plattegrond is geïllustreerd met randafbeeldingen. Linksboven staat een afbeelding van 10,6 bij 10,8 cm van het oude stadhuis in vogelvlucht, met in een eenvoudig cartouche de tekst 'CURIA | t'Stathuys'. Rechtsboven is de koopmansbeurs te zien, met daarachter de waag, afgebeeld in vogelvlucht, met de tekst 'BYRSA condita ANNO 1611' op de sokkel op de voorgrond. Op het cartouche boven de afbeelding staat dat 'de BEURSE is gesticht in 't jaer 1611'. Boven de waag staat de tekst 'Libra publica condita anno 1566', in de rivier is de naam 'Aemstel' gegraveerd. De afbeelding meet 10,6 bij 10,6 cm.

Linksonder staat in een kader van 9,4 bij 13,4 cm een burger in 'HODIERNUS HABITUS' (hedendaagse kledij) bij het 'INSIGNE hodiernum' (hedendaags stadswapen) dat is afgebeeld op een met de keizerskroon getooid schild. Naast de contemporaine burger is het Oost-Indisch huis getekend, in opstand, met ervoor twee mannen die een vel vasthouden met de tekst 'DOMUS Societas INDIAE ORIENTALIS condita Anno 1606'. De Nederlandse vertaling is boven het gebouw te vinden: 'Het Oost-Indische Huys ghesticht in't jaer 1606'. Op de gevel staat 'Factum 1555' en 't'Oude Boshuys'.

Rechtsonder prijkt het West-Indisch huis in opstand, geflankeerd door een burger in 'ANTIQUUS HABITUS' (oude kledij), met op zijn schild het oude stadszegel ('SIGILLUM civitatis Antiquum'). Deze afbeelding meet 9,3 bij 13,5 cm. Voor het gebouw houden drie mannen een bord vast met de tekst 'Domus Societas Indiae Occidentalis condita anno 1623'. De vertaling staat weer boven het gebouw: 'Het West-Indische Huys ghesticht in't jaer 1623'. Op de gevel staat 'De gewesene Vleijshall'.

De twee hoekelementen flankeren een profieltekening van de stad, gezien vanaf de rivier in het noorden, met erboven in kapitalen de naam 'AMSTERDAM'. De torens gaan vergezeld van nummers die naar het renvoi verwijzen. Onder dit profiel staan, links in het Latijn en rechts in het Nederlands, de volgende teksten: 'Amstelodamum a nonnullis piscatoribus primum habitatum, ligneo munimine, turribusq; parvo circuitu cinctum, Anno 1280. aut eo circiter: A.º vero 1300. funditus eversum at profugis civibus redeuntibus restauratum, privilegijsq; Urbis ornatum, Anno 1342. a Gulielmo quarto Comite Hollandiæ' en 'Amsterdam eerst bewoont synde van enige visschers, is met houte Vesten ende Toorens seer klein omvangen, anno 1280. of daer omtrent. eñ ann. 1300 tot inden Gront vernielt, doch vā gevluchte inwoonders weder gebout synde, is aldereerst met Stadts privilegie begaeft a.º 1342. van Willem de vierde, Graef vā Hollāt.' Deze afbeelding, inclusief onderschriften, meet 6,5 bij 27,7 cm.

Het geheel is vrij losjes met de hand ingekleurd. Hierbij lijkt de conventie te zijn gevolgd om de daken van gebouwen die vrijgesteld waren van gemeentelijke belasting blauw te kleuren. De bekende publieke gebouwen hebben in ieder geval allemaal een blauw dak: de kerken, het stadhuis, de oude en de nieuwe waag, de beurs, maar ook de hoofdkantoren van de Oost- en de West-Indische compagnie. Mogelijk heeft de afzetter zich enige

been drawn in the city squares, especially on Dam Square and the Oostermarkt, and on the bastions and the western Amstel quay. The rope-works on the ramparts are clearly recognisable as are the thirteen windmills on the nineteen bastions.

The map margins contain the following imagery: at the top left is a 10.6 x 10.8 cm bird's-eye view of the old town hall, with the text "CURIA | t'Stathuys". At the top right you can see the exchange with, behind it, the weigh-house, also depicted in a bird's-eye view, with the text "BYRSA condita ANNO 1611" in the foreground. The cartouche above the image states that the exchange was founded in the year 1611. Above the weigh-house, and in the river, are the engraved text "Libra publica condita anno 1566" and name "Aemstel" respectively. This image measures 10.6 x 10.6 cm.

At the bottom left, in a frame of 9.4 x 13.4 cm, is a citizen in "HODIERNUS HABITUS" (contemporary clothing) next to the "INSIGNE hodiernum" (contemporary city coat-of-arms) that is depicted on a shield adorned with the Imperial Crown. In addition to this contemporary citizen, the East India House has been drawn, in vertical elevation, with two men holding a sheet with the text "DOMUS Societas INDIAE ORIENTALIS condita Anno 1606". The Dutch translation can be found above the building: "Het Oost-Indische Huys ghesticht in 't jaer 1606" (The East India House erected in the year 1606). On the façade is "Factum 1555" and "t'Oude Boshuys".

At the bottom right, the West India House stands in vertical elevation, flanked by a citizen in "ANTIQUUS HABITUS" (old-fashioned attire), with the old city seal ("SIGILLUM civitatis Antiquum") on his shield. This image measures 9.3 x 13.5 cm. In front of the building, three men are holding a sign with the text "Domus Societas Indiae Occidentalis condita anno 1623". The translation is again inserted above the building: "The West-Indische Huys ghesticht in 't jaer 1623" (The West India House erected in the year 1623). The façade reads "The Gewesene Vleijshall" (The former meat market).

The two corner elements flank a drawing in profile of the city, as seen from the river southwards, with the name "AMSTERDAM" in capitals above it. The towers and spires depicted have numbers that refer to the legend. Below this drawing the following texts are inserted: on the left in Latin, on the right in Dutch: "Amstelodamum a nonnullis piscatoribus primum habitatum, ligneo munimine, turribusq; parvo circuitu cinctum, Anno 1280. aut eo circiter: A.º vero 1300. funditus eversum at profugis civibus redeuntibus restauratum, privilegijsq; Urbis ornatum, Anno 1342. a Gulielmo quarto Comite Hollandiæ" and "Amsterdam eerst bewoont synde van enige visschers, is met houte Vesten ende Toorens seer klein omvangen, anno 1280. of daer omtrent. eñ ann. 1300 tot inden Gront vernielt, doch vā gevluchte inwoonders weder gebout synde, is aldereerst met Stadts privilegie begaeft a.º 1342. van Willem de Vierde, Graef vā Hollāt." (Amsterdam started as a fishermen's settlement with wooden fortifications and towers in about 1280 A.D. It was destroyed completely in 1300, but its refugees returned and reconstructed the place, which received its municipal charter from Count William the Fourth of Holland in 1342). This image, including captions, measures 6.5 x 27.7 cm.

The whole map sheet has been fairly loosely coloured in by hand. The convention seems to have been followed here to colour blue the roofs of those buildings exempt from municipal taxes. At least all well-known public buildings show a blue roof: the churches, the town hall, the old and the new weigh-house,

3. De handtekening van Claes Jansz. Visscher tussen die van zijn zuster Ael Claes en die van 'plaetdrucker' Gerrit Pietersen, 1629 (SAA, Notarissen ter Standplaats Amsterdam, toegang 5075 inv.nr. 576, p. 578).

3. The signature of Claes Jansz. Visscher between that of his sister Ael Claes and that of "plaetdrucker" (copper plate printer) Gerrit Pietersen, 1629 (SAA, Amsterdam Notaries, 5075 rec. no. 576, p. 578).

vrijheid veroorloofd: in het oude centrum komen wel erg veel blauwe daken voor.

the exchange, but also the head offices of the East and West India Companies. Possibly the illuminators allowed themselves some freedom: there are a lot of blue roofs in the city centre.

Toeschrijving aan Visscher

Claes Jansz. Visscher (1586/1587-1652) is bekend als begaafd tekenaar en etser en als commercieel slimme uitgever van prenten en kaarten (zie afbeelding 3). Visscher begon zijn loopbaan als etser voor Willem Jansz. Blaeu. Hij produceerde figuratieve afbeeldingen voor kaarten en prenten, die door anderen of door hemzelf werden uitgegeven.⁴ Op kartografisch vlak schijnt hij echter niet bijzonder

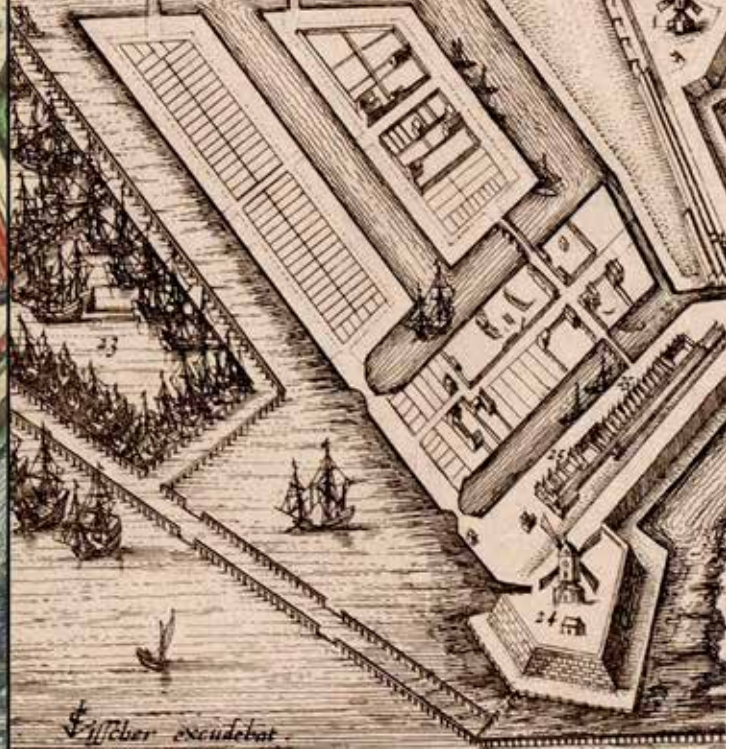
Attribution to Visscher

Claes Jansz. Visscher (1586/1587-1652) is known as a gifted draftsman and etcher and as a commercially astute publisher of prints and maps (see figure 3). Visscher started his career as an etcher for Willem Jansz. Blaeu. He produced decorative images for maps and prints that were published by others or by himself.⁴ As a cartographer, however, he does not seem to

4. De tweede staat van Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana, 1634-1643 (SAA, collectie Atlas Splitgerber, toegang 10001 inv.nr. 9).

4. The second state of Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana, 1634-1643 (SAA, Atlas Splitgerber, 10001 rec. no. 9).

5. De westelijke eilanden op de eerste en de tweede staat: Het Realeneiland is op de tweede staat juist weergegeven; onderin is het impressum toegevoegd.

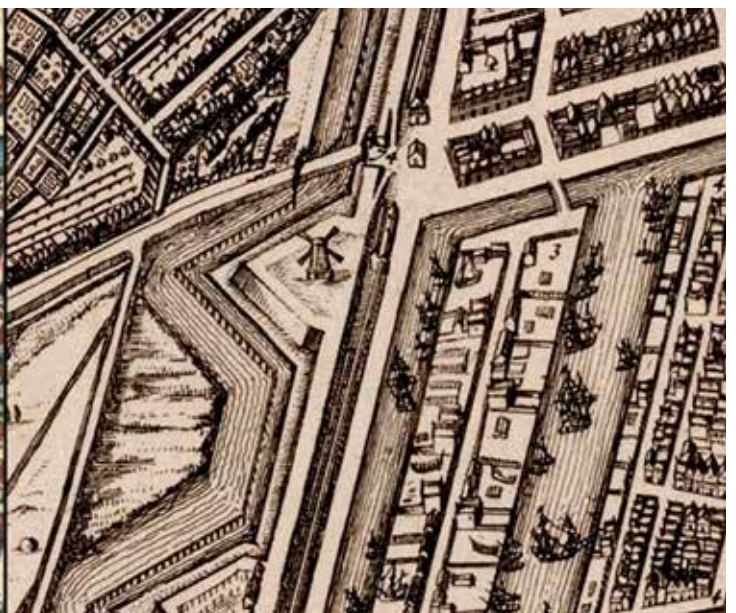
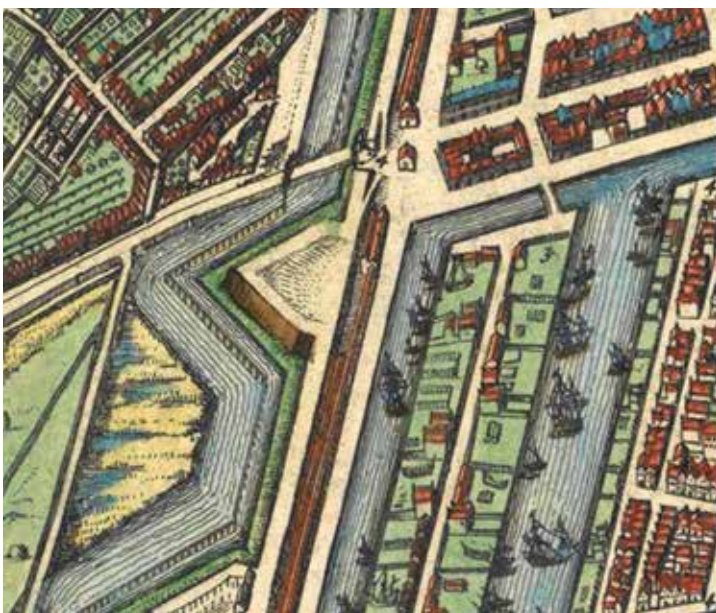
5. The westerly islands of the city on the first and the second states of the map: The Realeneiland has been correctly depicted on the second; at the bottom the imprint has been added.

onderlegd te zijn geweest. Van de meeste kaarten die hij heeft uitgegeven wordt aangenomen dat het kaartbeeld door andere – veelal anonieme – kunstenaars is gegraveerd of geëts.⁵ Visscher beschikte over een grote verzameling koperplaten, zowel van prenten als van kaarten, die hij gedurende zijn hele leven systematisch opkocht op veilingen. Soms voegde hij op zo'n tweedehands koperplaat alleen zijn eigen naam als uitgever toe, in andere gevallen liet hij een plaat door een van zijn graveurs bewerken en uitbreiden met cartouches en randfiguren om ze aan te passen aan de smaak van de tijd.

have been particularly skilled. It is assumed that, for most of the maps he published, the map image was engraved or etched by other – mostly anonymous – artists.⁵ Visscher had a large collection of copper plates, with both general prints and maps, which he systematically purchased throughout his life at auctions. Sometimes he only added his own name as a publisher on such a second-hand copper plate; in other cases, he had one of his engravers edit it and add cartouches and marginal figures, to suit the taste of the times.

Omdat op latere staten van deze kaart het impressum van Claes Jansz. Visscher voorkomt, ligt het voor de hand ook de eerste staat van de kaart aan hem toe te schrijven.⁶ Nu een compleet exemplaar beschikbaar is, kan dat zelfs met grotere zekerheid dan voorheen, door de randfiguren te bestuderen. Vergelijking met de tweede staat van de kaart (met daarop Visschers

As the imprint of Claes Jansz. Visscher appears on later states of this map, it is obvious that the first state of the map should be attributed to him.⁶ Now that a complete exemplar is available, one may do so with greater certainty than before, by studying the peripheral figures. Comparison with the second state of the map (with Visscher's

6. Op bastion Oetewaal is op de tweede staat een molen toegevoegd.

6. On the Oetewaal bastion a windmill has been added to the second state.

7. Titelblad van Adriaen Collaerts *Piscium vivae icones*, uitgegeven door Claes Jansz. Visscher in 1634. Mogelijk is dit een zelfportret van de etser, die, naast allerlei vis-sersattributen, een anker vasthoudt dat is opgebouwd uit de letters CIV (Bayerische Staatsbibliothek 4 Zool. 79).

7. Title page of Adriaen Collaert's *Piscium vivae icones*, published by Claes Jansz. Visscher in 1634. This may be a self-portrait of the etcher who, in addition to all kinds of fishing attributes, holds an anchor composed of the initials CIV (Bayerische Staatsbibliothek 4 Zool. 79).

impressum) leert dat het gaat om dezelfde koperplaat, waarop slechts enkele veranderingen zijn aangebracht: op de linkerhelft van het blad is de geprojecteerde groei van de stad (de vierde uitleg) toegevoegd, aan de westkant is het Realeneiland groter afgebeeld, boven de afbeelding van het West-Indisch huis is het impressum van Visscher toegevoegd en op het bastion direct naast de St. Anthonispoort is een molen verschenen (zie afbeeldingen 4, 5 en 6). Aan de vier randfiguren en het stadsprofiel werd niets veranderd.

Volgens Schuckman zijn alleen de vier randfiguren van de hand van Visscher.⁷ De stijl en penvoering van alle vier zijn zonder twijfel gelijk aan die van zijn andere werk. De twee bovenste afbeeldingen, het oude stadhuis en de beurs met op de achtergrond de waag, maakte Visscher voor de door Willem Jansz. Blaeu in 1612 uitgegeven oblong editie van Guicciardini's *Be-*

imprint) shows that the same copper plate is involved, that has been changed only slightly: the projected growth of the city (the fourth extension) has been added to the left half of the sheet; on the west side, the 'Realeneiland' has been extended; above the image of the West India House the imprint of Visscher has been added; and, on the bastion right next to the St. Anthonispoort, a windmill has appeared (see figures 4 to 6). Nothing was changed regarding the four peripheral images or the city profile.

According to Schuckman, only the four peripheral figures are made by Visscher.⁷ The style and delineation of all four are undoubtedly the same as those of his other work. Visscher created the two upper images (the old town hall and the exchange with the weigh-house in the background), for the 1612 oblong edition of Guicciardini's *Beschryvinghe van alle de Neder-landen*

8. Het oude stadhuis: vergelijking van Visschers ontwerp met de ets uit Guicciardini en de randafbeelding op de kaart (SAA toegang 10097 inv.nr. 010097010062 [links], toegang 10001 inv.nr 616 [midden] en NA toegang 4.AKF inv.nr. 16A1 [rechts]).

8. The old town hall: comparison of Visscher's design and his etching from Guicciardini with the peripheral image on the map (SAA 10097 rec. no. 010097010062 [left], 10001 rec. no. 616 [middle] and NA 4.AKF rec. no. 16A1 [right]).

schryvinghe van alle de Neder-landen [...]. Zijn afbeelding van de beurs bevat linksonder de inscriptie 'CIVisscher fecit Ao 1612', met het voor Claes Jansz. Visscher typische monogram (zie afbeelding 7).

In het Amsterdamse Stadsarchief worden twee tekeningen bewaard die Visscher maakte als ontwerp voor de afbeeldingen in Guicciardini.⁸ Vele kleine details zijn op de randfiguren precies hetzelfde weergegeven, zoals het walvisbot aan de gevel van het stadhuis en de sokkel in de linkerhoek voor het beursgebouw, met daarop een geldbuidel en een Mercuriusstaf. Wel is het perspectief verschoven van ruiterspectief naar vogelvluchtperspectief en heeft de waag een bescheiden plaats achter de beurs gekregen (zie afbeeldingen 8 en 9).

Van de randfiguren links- en rechtsonder en van het stadsprofiel zijn geen eerdere versies bekend. De wijze van afbeelden van de twee Amsterdammers heeft echter zoveel overeenkomsten met de manier waarop Claes Jansz. Visscher personages op andere etsen afbeeldde, dat ze wel van zijn hand moeten zijn.⁹ De randfiguren, inclusief het stadsprofiel, komen ook op zichzelf staand voor in verschillende belangrijke collecties.¹⁰

Herontdekking

Visschers kaart werd in het voorjaar van 1989 gereproduceerd voor een kalender die het Algemeen Rijksarchief (ARA, nu Nationaal Archief) samenstelde in opdracht van Nedlloyd. De plattegrond van Amsterdam prijkt hierin op het kalenderblad voor de maand december als bijk kaart bij Joost Jansz. Beeldsnijders *Lant-Caerte ende Waeter-Caerte van Noort-Hollandt ende West-vrieslant [...]* - een kaart waarvoor Claes Jansz. Visscher overigens de negen afbeeldingen van het randwerk van de heruitgave van 1608 verzorgde. Uit de rapporten van de restauratieafdeling van het Algemeen Rijksarchief blijkt dat de kaart tussen januari en maart van het jaar 1989 uit een band is gehaald om gerestaureerd te worden.¹¹ In die band, het eerste deel van Braun en Hogenbergs *Civitates Orbis Terrarum*, is inderdaad direct na Hogenbergs vogelvluchtkaat van Amsterdam een modern vel papier aangebracht met daarop in schoonschrift:

(Description of all the Netherlands) published by Willem Jansz. Blaeu. His depiction of the exchange contains the inscription "CIVisscher fecit Ao 1612" at the bottom left, with the monogram typical for Claes Jansz. Visscher (see figure 7).

In the Amsterdam City Archives two sketches created by Visscher are kept, made as a design for the images in Guicciardini.⁸ Many small details are shown identically on the peripheral figures, such as the whale bone on the façade of the town hall and the pedestal in the left-hand corner in front of the exchange, surmounted by a purse and Mercury's staff. The perspective has, however, shifted from a *perspective cavalière* to a bird's-eye view and the weigh-house has been assigned a more modest place behind the exchange (see figures 8 and 9).

No earlier versions are known of the peripheral figures at the bottom left and right and of the city profile. However, the manner of portraying the two 'Amsterdammers' has so many similarities with how Claes Jansz. Visscher depicted characters on other etchings, that they must have been his work.⁹ The peripheral figures, as well as the city profile, also appear independently in various important collections.¹⁰

Re-discovery

Visscher's map was reproduced in the spring of 1989 for a calendar, compiled by the National Archives, commissioned by Nedlloyd. The map of Amsterdam featured on the calendar sheet for December as an inset map to Joost Jansz. Beeldsnijder's *Lant-Caerte ende Waeter-Caerte van Noort-Hollandt ende West-vrieslant [...]* - a map for which Claes Jansz. Visscher, incidentally, provided the nine peripheral images of the 1608 reissue. The reports from the conservation department of the National Archives show that the map was removed from a binding between January and March, 1989, in order to be repaired.¹¹ In that binding, holding parts one and two of Braun and Hogenberg's *Civitates Orbis Terrarum*, a modern sheet of paper was indeed inserted immediately after Hogenberg's bird's-eye view of Amsterdam, with the manuscript note: "Amstelodamum Celebre Emporium

9. Vergelijking van Visschers ets van de beurs, 1612 (tweede staat) voor Guicciardini met de kaart (SAA toegang 10001 inv.nr. 620 [links] en NA toegang 4.AKF inv.nr. 16A1).

9. Comparison of Visscher's etching of the exchange, 1612 (second state) for Guicciardini with the map (SAA 10001 rec. no. 620 [left] and NA 4.AKF rec. no. 16A1).

10. De aan het eerste deel van de *Civitates Orbis Terrarum* toegevoegde pagina, op de plaats waar de kaart van Visscher werd uitgenomen (foto auteur).

10. The page added to the first part of the *Civitates Orbis Terrarum*, from where the Visscher map was extracted (photo author).

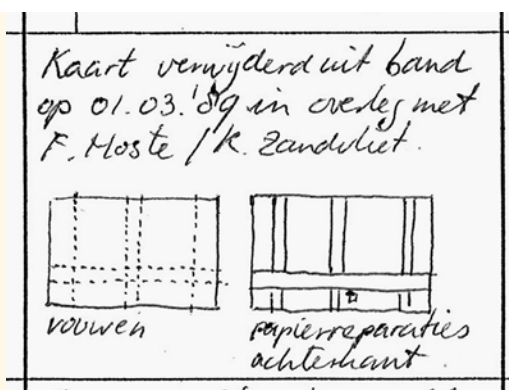
'Amstelodamum Celebre Emporium Forma Plana - Balthasar Florisz. van Berckenrode - AKF 16a.1 - Uit conservatie-oogpunt verwijderd op 23 februari 1989' (zie afbeeldingen 10 en 11).¹² Deze informatie heeft later zijn weg gevonden naar Peter van der Krogt's *Koemans Atlantes Neerlandici*.¹³ De foutieve toeschrijving aan Van Berckenrode komt ook voor op de kalender: 'Deze stadsplattegrond van Amsterdam is waarschijnlijk van de hand van Balthasar Florisz. van Berckenrode, verkleind van de in 1625 verschenen grote wandkaart van Amsterdam'.¹⁴

Forma Plana - Balthasar Florisz. van Berckenrode - AKF 16a.1 - Uit conservatie-oogpunt verwijderd op 23 februari 1989" (Removed for conservation purposes) (see figures 10 and 11).¹² This information later found its way to Peter van der Krogt's *Koemans Atlantes Neerlandici*.¹³ The incorrect attribution to Van Berckenrode also appears on the calendar, as it states that "This city map of Amsterdam is probably by Balthasar Florisz. van Berckenrode, reduced from the large wall map of Amsterdam that appeared in 1625."¹⁴

De drie banden van Braun en Hogenbergs *Civitates Orbis Terrarum*, editie 1612-1618, kwamen in juli 1882 in het bezit van het Algemeen Rijksarchief door een ruiling van archiefstukken met het Rijksarchief in Utrecht. Algemeen Rijksarchivaris L.Ph.C. van den Bergh ontving hierbij negentien kavels van de Utrechtse archivaris S. Muller Fzn.; de drie banden Braun en Hogenberg vormden samen kavel 19.¹⁵ Het overdrachtsdocument maakt melding van 'No. 19. Civitates orbis terrarum. Verzameling plannen van steden en vlekken, uitgegeven door Braun en Hogenberg. Waarschijnlijk gedrukt te Keulen in het laatst der zestiende eeuw. 3 deelen. gr. fol. [in fraaien ouden band.]'. In de marge is daar later aan toegevoegd: 'Te vinden in de kast Atlas van Blauw' [sic]. Geen van beide heren archivariissen vond het de moeite waard om de overdracht van de *Civitates* in hun jaarlijkse verslag aan de Minister van Kunsten en Wetenschappen te vermelden. Bei-

The three volumes of Braun and Hogenberg's *Civitates Orbis Terrarum* (1612-1618 edition), came into the possession of the National Archives in July 1882 through an exchange of archive documents with the Provincial Archives in Utrecht. State Archivist L.Ph.C. van den Bergh received nineteen lots from the Utrecht archivist S. Muller Fzn.; the three-volume Braun and Hogenberg together formed lot 19.¹⁵ The transfer document mentions "No. 19. Civitates orbis terrarum. Collection of plans for cities and villages, published by Braun and Hogenberg. Probably printed in Cologne in the last quarter of the sixteenth century. 3 volumes. Large folio in beautiful old binding." In the margin, the following was added later: "Can be found in the Atlas Blauw [sic] cabinet". Neither of these archivists deemed it worth mentioning the transfer of the *Civitates* in their annual report to the Minister of

11. Afbeelding uit het restauratierapport van AKF 16A1 (foto auteur).

11. Image from the conservation report of AKF 16A1 (photo author).

der verslagen behandelen wel de ruiling en noemen de hoogtepunten van de uitgewisselde stukken. Van den Bergh hield het kort: 'Uit het archief der provincie Utrecht ontvingen wij onder meer drie banden met stukken betreffende Oost-Indië en de eerste reizen daarheen, bijeen verzameld door den bekenden Arn. Van Buchel als bewindhebber, waarin ook een geteekend kaartje van Nieuw-Nederland van 1621.' Muller begon zijn uitgebreidere opsomming als volgt: 'Belangrijker dan al deze verzendingen was de afgifte eener geheele collectie handschriften, die niet tot de Utrechtse archieven behoorden. Zij werden door mij bij de beschrijving der nog ongeinventariseerde stukken van het provinciaal archief aangetroffen en aanstonds van de archiefstukken afgezonderd. Deze verzameling, niet minder dan 185 nummers bevattende, was grootendeels bij den aankoop of de schenking van geheele collecties en-bloc met de archieven vermengd geraakt. Het scheen zeer gewenscht, deze stukken te verplaatsen, daar ze de regeling der verzamelingen belemmerden, en voor geleerde onderzoekingen op deze plaats, waar niemand hunne aanwezigheid vermoedde, verloren waren.' Muller liet vervolgens na de

Arts and Sciences. Both reports deal with the exchange, and mention the highlights of the exchanged documents. Van den Bergh kept it short: "From the archive of the province of Utrecht we received, among other things, three bound volumes with documents concerning the East Indies and the first journeys there, collected by the well-known Arn. Van Buchel as governor, in which is also a 1621 manuscript map of the New Netherlands." Muller started his more extensive list as follows: "More important than all these shipments was the transfer of a whole collection of manuscripts, which did not belong to the Utrecht archives. They were found by me while describing the still unlisted documents of the provincial archive and immediately separated from the archive documents. This collection, containing no fewer than 185 lots, had largely become mixed up with the archival documents due to the wholesale purchase or donation of entire collections. It seemed highly desirable to relocate these documents, since they obstructed the arrangement of the collections, and were lost for learned investigations in this place where no one suspected their presence." Muller subsequently

12. Op de derde staat van Visschers Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana, 1643-1648 zijn vele grotere en kleinere wijzigingen doorgevoerd. De afbeeldingen in de onderste hoeken zijn verdwenen, maar het profiel is gebleven. (SAA, collectie Atlas Kok, toegang 10095 inv. nr. 22).

12. Many larger and smaller changes have been applied to the third state of Visscher's Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana, 1643-1648. The images in the lower corners have disappeared, but the city profile has remained. (SAA, Atlas Kok, 10095 rec. no. 22).

Civitates te vermelden in de opsomming van stukken die naar het ARA werden overgebracht.¹⁶ Deze gang van zaken geeft een indruk van de waarde die in de late negentiende eeuw aan oude gedrukte kaarten werd toegekend: weinig tot geen, in ieder geval niet noemenswaardig. Het uitgebreidere verslag van Muller geeft helaas geen houvast voor verder herkomstonderzoek.

Behalve de later toegevoegde plattegrond van Amsterdam bevat de *Civitates* in het Rijksarchief nog twee aanvullingen: in het vierde deel is de kaart van het antieke Rome aangevuld met Michiel Colijns overzichten van keizers en pausen.¹⁷ Wie de keizersportretten, het overzicht van pausen en de kaart van Amsterdam aan de *Civitates* heeft laten toevoegen, en wanneer, blijft onbekend.¹⁸ Na de restauratie en het fotograferen van de kaart voor de kalender werd hij, voorzien van het kenmerk 'AKF 16a1', opgeborgen in een van de twee kaartdepots van het archief. Er werd verzuimd een beschrijving van de kaart op te nemen in toegang 4.AKF; de kaart werd alleen geregistreerd als '16A1 - blad Amsterdam' op een handgeschreven standlijst (een hulpmiddel voor het depotbeheer dat in het Rijksarchief werd gehanteerd vóór de introductie van het geautomatiseerd gegevensbeheer) en raakte in vergetelheid, om pas bij de depotcontrole van 2014-2018 weer boven water te komen.

Datering

De meest recente kartobibliografie voor kaarten van Amsterdam is die van Marc Hameleers. Onder nummer 23 noemt hij vier 'uitgaves' (staten) van Visschers kaart (zie afbeelding 12).¹⁹ Voor de datering van de eerste staat zijn enkele vragen relevant: Hoe werd de kaart tot dusver gedateerd? Wat leert een vergelijking tussen de op de plattegrond afgebeelde details met wat bekend is over de groei van de stad? Kunnen veranderingen waarvan bekend is wanneer ze plaatsvonden gebruikt worden om de verschillende staten te dateren? Zijn er contextgegevens waaruit een datering afgeleid kan worden?

Datering tot nog toe

Van de tweede en de derde staat van de kaart zijn verschillende exemplaren bekend. Diverse auteurs hebben een poging gedaan om deze staten te dateren. Tabel 1 geeft een overzicht van de belangrijkste pogingen tot datering.

Tabel 1: Chronologisch overzicht van dateringen van Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana

Auteur	cat.no.	1 ^{ste} staat	2 ^{de} staat	3 ^{de} staat
D'Ailly (1934)	113, 114, 115/140	[voor 1626]	[ca. 1648]	[ca. 1652]
Simon (1958)	161	1626	1626	1652
Campbell (1968)	5	–	1623 of later	–
Koeman (1970)	[3]	–	[1634]	–
Schuckman (1991)	126	[voor 1626]	[voor 1626]	[geeft geen datering]
Bakker & Schmitz (2007)	23	–	ca. 1625	–
Abrahamse (2010)	[nvt]	–	ca. 1625	–
Hameleers (2013)	24	ca. 1625-1640	ca. 1643	na ca. 1643; na ca. 1643-1648
Sutton (2015)	[nvt]	–	1623	–
Beeldbank Stadsarchief Amsterdam ²⁰	[diverse]	1631-1640	1623 of later; 1631; 1632-1643; 1643; ca. 1643	1641-1648; 1643-1648

NB: jaartal tussen tekstbaken: auteur doet suggestie; liggende streep: auteur behandelt deze staat niet.²¹

failed to mention the *Civitates* in the list of documents transferred to the ARA.¹⁶ This state of affairs gives an impression of the value attributed to old printed maps in the late nineteenth century: little to none, at least not worth mentioning. Unfortunately, the more extensive report by Muller does not provide a basis for further provenance research.

In addition to the map of Amsterdam added later, the *Civitates* in the National Archives contains two more additions: in the fourth part, the map of ancient Rome is supplemented with Michiel Colijn's listings of emperors and popes.¹⁷ By whom and when the imperial portraits, the listing of popes and the map of Amsterdam were added to the *Civitates* remains unknown.¹⁸ After the conservation and photographing of the map for the calendar, it was stored in one of the then two map depots of the National Archives, bearing the mark "AKF 16a1". A description of the map failed to be included in finding aid 4.AKF; the map was only registered as "16A1 - Amsterdam map sheet" on a manuscript stocklist (a tool for depot management that was used in the State Archives before the introduction of automated data management) and fell into oblivion, not to surface again until the 2014-2018 stock check.

Dating

The most recent carto-bibliography for maps of Amsterdam is that of Marc Hameleers. Under number 23, he mentions four "issues" (states) of Visscher's map (see figure 12).¹⁹ A few questions are relevant to the dating of the first state: how has the map been dated up till now? What does a comparison between the map details and what is known about the growth of the city tell us? Can changes in the city, when known to take place, be used to date the different map states? Are there contextual data from which a dating can be derived?

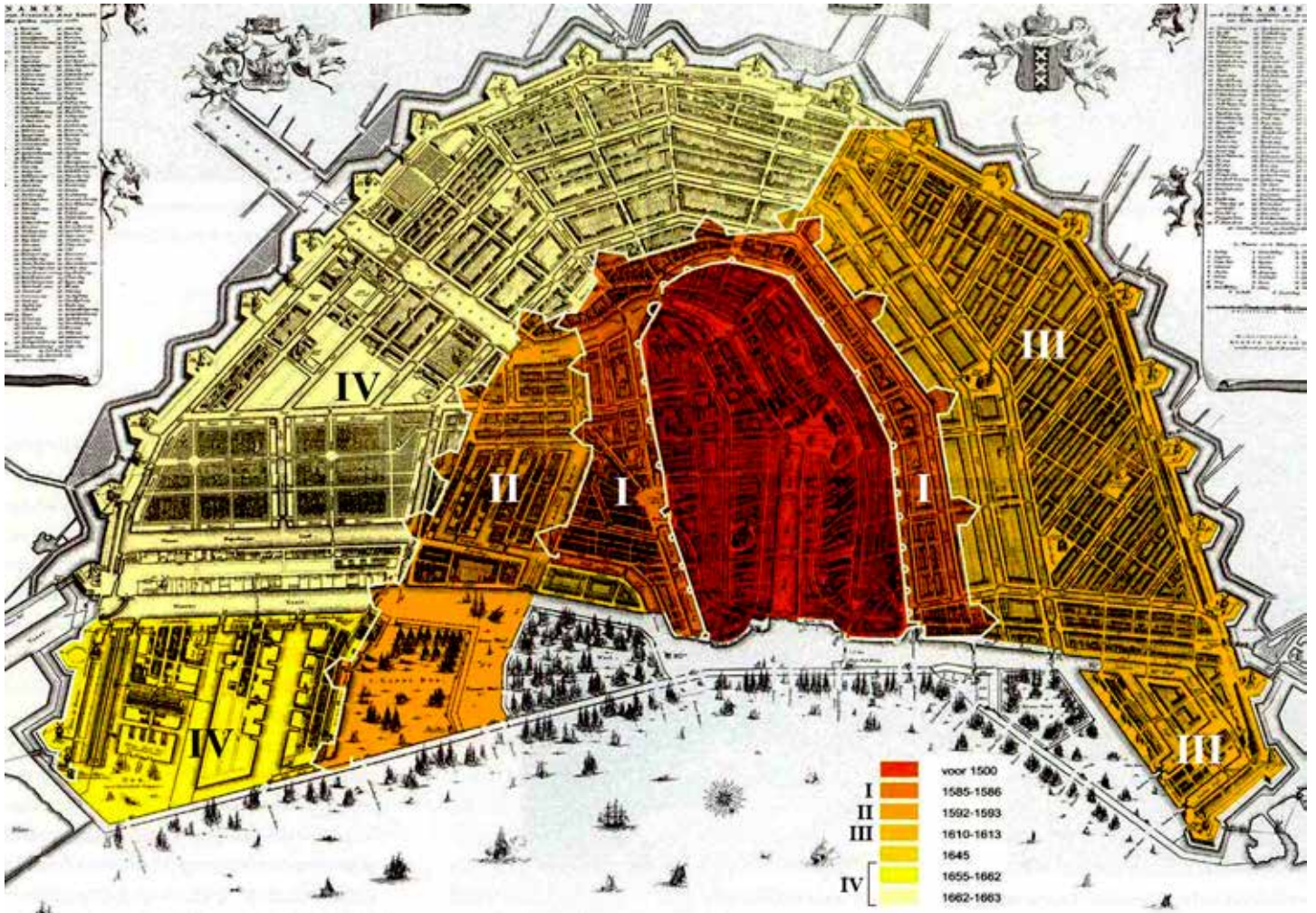
Dating to date

Several copies of the second and third state of the map are known. Various authors have attempted to date these states. Table 1 provides an overview of the most important dating attempts.

Table 1: Chronological overview of dating the map Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana

Author	cat.no.	1 rd state	2 rd state	3 rd state
D'Ailly (1934)	113, 114, 115/140	[before 1626]	[ca. 1648]	[ca. 1652]
Simon (1958)	161	1626	1626	1652
Campbell (1968)	5	–	1623 or later	–
Koeman (1970)	[3]	–	[1634]	–
Schuckman (1991)	126	[before 1626]	before 1626	[gives no dating]
Bakker & Schmitz (2007)	23	–	ca. 1625	–
Abrahamse (2010)	[n/a]	–	ca. 1625	–
Hameleers (2013)	24	ca. 1625-1640	ca. 1643	after 1643; after 1643-1648
Sutton (2015)	[n/a]	–	1623	–
Beeldbank Stadsarchief Amsterdam ²⁰	[diverse]	1631-1640	1623 or later; 1631; 1632-1643; 1643; ca. 1643	1641-1648; 1643-1648

NB: Year within brackets: author makes suggestion; Dash: author does not cover this state.²¹

13. Groei van Amsterdam in de zeventiende eeuw. I: eerste uitleg (1585-1586); II: tweede uitleg (1592-1593); III: derde uitleg (1610-1613) en IV: vierde uitleg (1655-1663) (bron: ruimtelijkeplannen.amsterdam.nl, CC BY-SA 4.0).

13. Growth of Amsterdam in the seventeenth century. I: first extension (1585-1586); II: second extension (1592-1593); III: third extension (1610-1613) and IV: fourth extension (1655-1663) (source: ruimtelijkeplannen.amsterdam.nl, CC BY-SA 4.0).

Uit dit overzicht blijkt dat soms hetzelfde jaartal aan verschillende staten is toegekend, en dat anderzijds de dateringen per staat uiteenlopen. Eén auteur heeft zelfs alle bronnenkritiek aan de kant geschoven en het jongste jaartal dat op de kaart gegraveerd staat (1623 als stichtingsdatum van het West-Indisch huis) als vervaardigingsjaar overgenomen. Verschillende auteurs kennen de eerste staat uit het Stadsarchief niet. De literatuur volgend moet de datering van de eerste staat uitkomen tussen 1625 en 1640.

This overview shows that sometimes the same year has been assigned to different states; while, on the other hand, the dates vary from state to state. One author has even put aside all source criticism and has adopted the latest year engraved on the map (1623 - as the founding date of the West India House) as a year of creation. Several authors do not know the first state from the City Archives. Following the literature, the dating of the first state must come out between 1625 and 1640.

14. Werk in uitvoering: de derde uitleg gezien vanuit het zuidwesten. Detail uit de tweede staat van Claes Jansz. Visschers *Novissima, et accuratissima Leonis Belgici, seu septemdecim regionum descriptio*, 1611-1613 (Stanford University, CC BY-NC-SA 3.0).

14. Work in progress: the third extension as seen from the southwest. Detail from the second state of Claes Jansz. Visscher's *Novissima, et accuratissima Leonis Belgici, seu septemdecim regionum descriptio*, 1611-1613 (Stanford University CA, CC BY-NC-SA 3.0).

Afgebeelde situatie

Wie de op de kaart afgebeelde situatie vergelijkt met veranderingen in de fysieke omgeving waarvan het moment van plaatsvinden bekend is, stuit al snel op tegenstrijdigheden.

Op de eerste staat is de Jordaan al grotendeels volgebouwd, behalve het noordelijke stuk. De Haarlemmerbuurt is nog zo goed als leeg, wel is het West-Indisch huis op de Herenmarkt afgebeeld. Ook de Westelijke Eilanden zijn zo goed als leeg. Het meest noordelijke, het Realeneiland, is korter dan het in werkelijkheid was. De Westerkerk, gebouwd tussen 1620 en 1631, is in al zijn glorie te zien – inclusief de toren die in 1638 werd opgeleverd. Het bastion Oetewaal, net buiten de St. Anthonispoort, is leeg op de eerste staat; op de tweede staat is hier de in 1636 gebouwde molen De Ruyter ingetekend.²² De aanplantingen ten zuiden van de Staalstraat uit 1624 zijn niet afgebeeld. Over de Binnen Amstel ontbreekt de Halvemaansbrug, die in 1626 werd aangelegd. De nabijgelegen Doelenstraat doet dienst als kade van de Binnen Amstel en is onbebouwd – de kade werd bebouwd nadat de percelen aan de Nieuwe Doelenstraat in 1630 werden uitgegeven.²³ De kaart geeft kortom de situatie van vóór 1624 weer, waarbij al wel een voorschot is genomen op de voltooiing van (de toren van) de Westerkerk, iets dat Balthasar Florisz. van Berckenrode op diens bijzonder gedetailleerde kaart van 1625 ook doet.²⁴

Contextdatering

In de British Library wordt onder signatuur Maps C.25.d.8 de eerste door Claes Jansz. Visscher uitgegeven atlas *Belgium sive Germania Inferior [...]* bewaard. Deze atlas is deels opgebouwd uit afdrukken van koperplaten die Visscher in 1623 van Pieter van der Keere had gekocht en waarop hij zijn eigen impressum had laten aanbrengen.²⁵ Alhoewel op de titelpagina het jaartal 1634 is vermeld, bevat de band ook kaarten die na die datum zijn verschenen: de *Tabula Ducatus Brabantiae [...]* uit 1635 en de *Geleentheyte ende Belegeringhe van Schenken-Schans [...]*, die de jaartallen 1635 en 1636 draagt.²⁶ Visscher is als uitgever altijd bijzonder actueel geweest met het publiceren van nieuwskarten en nieuwsprenten. Er bestond immers een goede afzetmarkt voor afbeeldingen van belangrijke actuele gebeurtenissen. Uit de door Simon, Campbell en Schuckman gemaakte beschrijvingen van Visschers kaarten van belegeringen en veldslagen blijkt dat er steeds hooguit enkele maanden verstreken tussen de gebeurtenis en het op de markt brengen van een afbeelding ervan.²⁷ In de Londense atlas heeft Visscher veel van dergelijke nieuwskarten toegevoegd aan Van der Keeres werk. En als 29ste kaart is er een tweede staat van *Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana* in opgenomen.²⁸ De datering van de atlas volgend is 1634 dan het vroegst mogelijke jaar dat aan de tweede staat kan worden toegekend. Omdat echter ook kaarten uit 1635 en 1636 in de atlas voorkomen, moet dat jaar worden verhoogd tot 1636.²⁹ Ook het voorkomen van de molen op bastion Oetewaal op de tweede staat wijst naar 1636. Hieruit volgt dat de eerste staat niet na 1635 gedateerd kan worden.

Een nieuwe datering

Vreemd genoeg ontbreken op de eerste staat twee elementen die je op een commerciële prent wel mag verwachten: een identificatie van de maker of uitgever en de aanduiding van de vierde uitleg van de stad. Het ontbreken van een impressum kan duiden op een roofdruk of anderszins niet geheel legale kopie. Verschillende auteurs noemen de kaart van Dirck Cornelisz. Swart uit 1623 als bron voor Visschers eerste staat (zie afbeel-

The situation shown

Anyone who compares the situation depicted on the map with changes in the physical environment for which the moment of occurrence is known, soon encounters contradictions. The Jordaan neighbourhood is already largely built up on the first state, except for its northern part. The Haarlemmerbuurt is still practically empty, but the West India House is depicted on the Herenmarkt. The 'Westerly Islands' are also virtually empty. The most northerly of them, the Realeneiland, is shown shorter than it actually was. The Westerkerk, built between 1620 and 1631, can be seen in all its glory – including the tower that was completed in 1638. The Oetewaal bastion, just outside the St. Anthonispoort, is empty on the first state; the second state shows the De Ruyter windmill, built in 1636.²² The strips of land filled in south of the Staalstraat in 1624 are not shown. The Halvemaansbrug, which was constructed in 1626 over the Binnen Amstel river, is missing. The nearby Doelenstraat serves as a quay of the Binnen Amstel and is undeveloped – the quay was built on only after the plots on Nieuwe Doelenstraat were issued in 1630.²³ In short: the map shows the situation from before 1624, whereby an advance has already been taken on the completion of (the tower of) the Westerkerk. This representation of a future situation is also something that Balthasar Florisz. van Berckenrode did on his particularly detailed map of 1625.²⁴

Context dating

The British Library, under the signature Maps C.25.d.8, holds a copy of the first atlas published by Claes Jansz. Visscher, i.e. *Belgium sive Germania Inferior [...]*. This atlas is partly composed of prints of copper plates that Visscher had bought from Pieter van der Keere in 1623 and on which he had his own imprint applied.²⁵ Although the title page shows the year 1634, the atlas also contains maps that appeared after that date: the *Tabula Ducatus Brabantiae* from 1635 and the *Geleentheyte ende Belegeringhe van Schenken-Schans [...]*, which date from 1635 and 1636 respectively.²⁶ As a publisher, Visscher has always been particularly up-to-date with the publication of news maps and news prints. After all, there was a good market for images of important current events. The descriptions of Visscher's news maps of sieges and battles listed by Simon, Campbell and Schuckman show that, at most, only a few months elapsed between the event and the marketing of its image.²⁷ Visscher added many such news maps to Van der Keere's work in this London atlas. And so, as its 29th map sheet, it includes a second state of *Amstelodamum, Celebre Emporium Forma Plana*.²⁸ Because of the dating of the atlas, the year 1634 is then the earliest possible publication year that can be assigned to the second state. However, because maps from 1635 and 1636 also occur in the atlas, the earliest publication year of the second state year must be postponed until 1636.²⁹ The rendering of the windmill on Oetewaal bastion on the second state also points to 1636. Therefore, the first state cannot be dated after the year 1635.

A new date

Strangely enough, the first state of the map lacks two elements that one would expect on a commercial print: an identification of the cartographer or publisher and the indication of the fourth extension of the city. The lack of such an imprint may indicate a pirated edition or an otherwise not entirely legal copy. Several authors mention the 1623 map by Dirck Cornelisz. Swart as a possible source for Visscher's first state (see figure 15).³⁰ A

ding 15).³⁰ Nauwgezette vergelijking van beide kaarten onderschrijft die stelling: binnen de vestingmuren zijn de verdeling van land en water en het stratenplan exact gelijk, op enkele details in de derde uitleg na. Zo ontbreekt op Swarts kaart de perceelindeling in de onbebouwde gedeeltes van de Jordaan, de Haarlemmerbuurt en de Westelijke Eilanden. Maar ook door Swart is het Realeneiland te kort weergegeven, iets wat Visscher pas in zijn tweede staat verbetert.

Verschillen zijn er ook. De contouren van de vierde uitleg, die Swart aangeeft met een subtiele stippellijn, ontbreken op Visschers eerste staat. Hoewel ze eenvoudig over het hoofd te zien zijn, zal iemand die een nauwgezette kopie vervaardigt dit detail niet hebben kunnen missen. Verder toont Swarts kaart de Westerkerk in aanbouw, en waar Swart elf molens op de omwalling afbeeldt, zijn het er bij Visscher dertien: hij tekent extra molens op de bastions Westerbeer en Westerblokhuis. Deze twee molens komen, evenals de molen op het bastion Oetewaal, al wel voor op de kaart van Amsterdam in de *Handvesten, privilegien, octroyen, costumen en willekeuren der stad Amstelredam* uit 1623-1624 (zie afbeelding 16).³¹ Op Visschers eerste staat komen letterlijk dezelfde teksten terug die op deze kaart buiten de vestingwerken staan, en net als bij Visscher ontbreekt op deze anonieme kaart een aanduiding voor de vierde

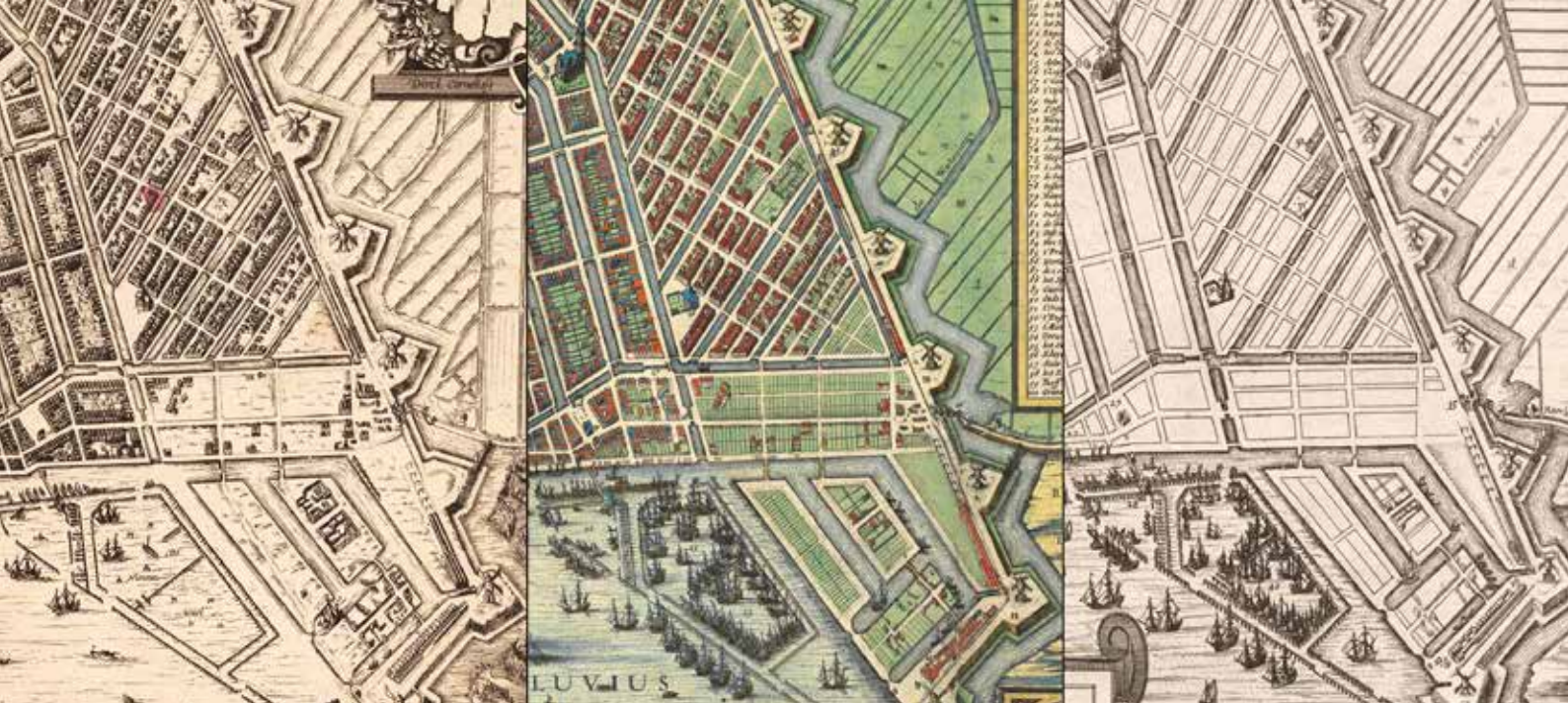
careful comparison of the two supports that hypothesis: within the city walls, the distribution of land and water and the street pattern are exactly the same, apart from a few details in the third extension. For example, on Swart's map the subdivision into lots is still missing in the undeveloped parts of the Jordaan, the Haarlemmerbuurt and the Western Islands wards. But Swart also rendered the Realeneiland block too short, something that Visscher corrected only in his second state.

But there also are differences between the two maps. The outlines of the fourth extension, which Swart indicates with a subtle dotted line, are missing from Visscher's first state. Although easily overlooked, someone who produces a meticulous copy would not have been able to miss this detail. Furthermore, Swart's map shows the Westerkerk under construction, and where Swart depicts eleven mills on the walls, thirteen are rendered by Visscher: he drew additional windmills on the Westerbeer and Westerblokhuis bastions. Just like the mill on the Oetewaal bastion, these two mills already occur on the anonymous map of Amsterdam in the *'Handvesten, privilegien, octroyen, costumen en willekeuren der stad Amstelredam* charter book published 1623-1624 (see figure 16).³¹ On Visscher's first state, literally the same texts appear as on this map outside the city walls, and just as on Visscher's, this anonymous map lacks an indication of the fourth city extension. The

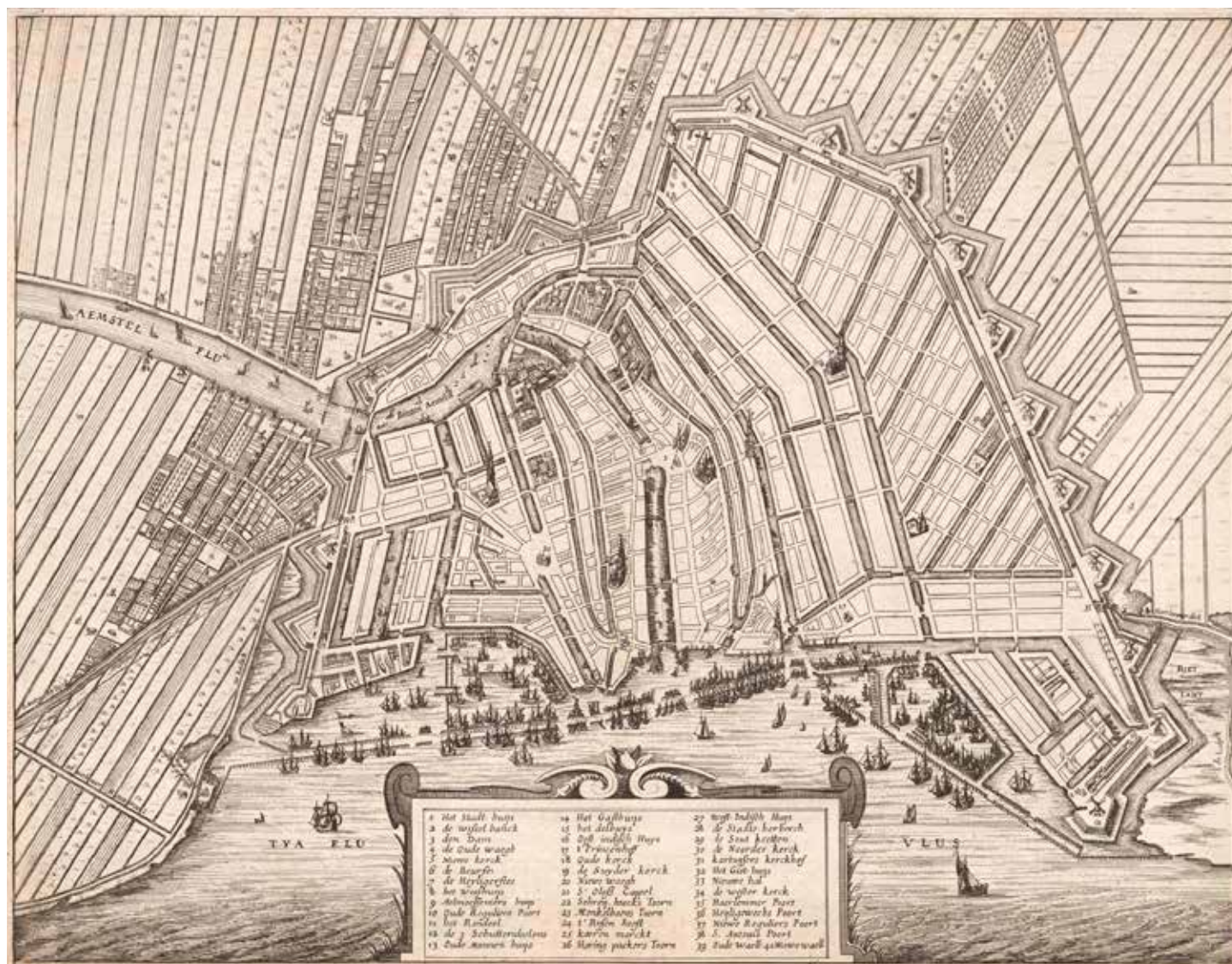
15. Amstelredam door Dirck Cornelisz. Swart, 1623 (SAA, collectie Atlas Dreesmann, toegang 10094, inv.nr. 21).

15. Amstelredam by Dirck Cornelisz. Swart, 1623 (SAA, Atlas Dreesmann, 10094 rec. no. 21).

16. Vergelijking van de weergave van het noordwestelijk gedeelte van de stad, inclusief de westelijke eilanden, op Swart (1623) [links], Visscher's eerste staat [midden] en anoniem (1623-1624) [rechts] (SAA, collectie Atlas Dreesmann, toegang 10094 inv.nr. 21; NA, toegang 4.AKF inv.nr. 16A1; SAA, collectie Atlas Kok, toegang 10095 inv.nr. 23).

16. Comparison of the depiction of the north-westerly part of the city, including the westerly islands, on Swart (1623) [left], Visscher's first state [middle], and anonymous (1623-1624) [right] (SAA, Atlas Dreesmann, 10094 rec. no. 21; NA, 4.AKF rec. no. 16A1; SAA, Atlas Kok, 10095 rec. no. 23).

17. Eerste editie van de anonieme kaart van Amsterdam, opgenomen in de 'Handvesten, privilegien, octroyen, costumen en willekeuren der stad Amstelredam [...]', 1623-1624 (SAA, collectie Atlas Kok, toegang 10095 inv.nr. 23).

17. First edition of the anonymous map of Amsterdam, included in the 'Handvesten, privilegien, octroyen, costumen en willekeuren der stad Amstelredam [...]', 1623-1624 (SAA, Atlas Kok, 10095 rec. no. 23).

uitleg van de stad. De Westerkerk staat er in voltooide staat op, maar het stratenplan vertoont verschillen met Visschers kaart.

Het is niet onwaarschijnlijk dat Visschers eerste staat een compilatie is van de kaart van Swart uit 1623 en de anonieme kaart van 1623-1624, aangevuld met het specialisme bij uitstek van Claes Jansz. Visscher: de randafbeeldingen. Op basis van deze aanname moet de eerste staat van de kaart zijn uitgegeven tussen 1624 en 1635. Daarbij is een datering dicht bij 1624 meer in overeenstemming met het feit dat een commercieel ingestelde uitgever als Claes Jansz. Visscher het van de actualiteit moest hebben. Hard bewijs is daar echter niet voor gevonden.³²

Primaire bronnen/Primary sources

British Library, Londen (BL): *Belgium sive Germania Inferior, continens Provincias singulares Septemdecim [...]* Per N.J. Piscatorem (1634), Maps C.25.d.8.
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag (KB): *Beschryvinghe van alle de Neder-landen, anderssins ghenoeemt Neder-Dvytslandt, door M. Lowijs Guicciardini [...]*

(T'Amsterdam: ghedruckt by Willem Jansz., 1612) KW 529 B 30.

KB: *Atlas Van der Hagen*, vol. 2 (c.1690), KB 1049 B 11.

Nationaal Archief, Den Haag (NA): Archief van het Algemeen Rijksarchief (ARA), 1802-1966, toegang 2.14.03 inv.nrs. 60 en 61 (correspondentie 1882).

NA: Archief van het Algemeen Rijksarchief (ARA), 1967-1994 (inventaris in voorbereiding), voorlopige inv.nrs. 160 (restauratierapport) en 380 (overzicht tentoonstellingen).

NA: Archief van de afdeling Kaarten en Tekeningen van het Algemeen Rijksarchief, 1976-1994 (inventaris in voorbereiding), voorlopige inv.nrs. 130, 134, 135, 175, 257, 618 en 658.

NA: Verzameling van Atlassen, Kaartboeken en Facsimilé-uitgaven, toegang 4.AKF inv.nrs. 16A t/m 16C en 16A1.

NA: Kaartenarchief van de Topografische Dienst en Rechtsvoorgangers, toegang 4.TOPO inv.nr. 16.41 (*Kaertboek van de XVII Nederlandsche Provincien Nieuwlycx uytgegeven door Nicolaes Visscher*, 1650).

Stadsarchief Amsterdam (SAA): Archief van de notarissen ter standplaats Amsterdam, toegang 5075 inv.nr. 576 fol. 577-578 (akte 21101).

Literatuur/Literature

Abrahamse, J.E. 2010. *De grote uitleg van Amsterdam. Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw* (Bussum: Thoth) (proefschrift Universiteit van Amsterdam).

D'Ailly, A.E. 1934. *Catalogus van Amsterdamsche stadsplattegronden* (Amsterdam: Archief der Gemeente).

D'Ailly, A.E. 1953. *Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutterswijken* (Amsterdam: Archief der Gemeente).

Bakker, B. & E. Schmitz. 2007. *Het aanzien van Amsterdam. Panorama's, plattegronden en profielen uit de gouden eeuw* (Bussum: Thoth).

Brink, P. van den & J. Werner (red.). 1989. *Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat. De kaarten- en atlasdrukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw* (Utrecht: Hes & De Graaf).

Campbell, T. 1968. "Claes Jansz. Visscher. A hundred maps described", in: *The Map Collector's Circle* no. 46.

Deys, H. e.a. 2001. *Guicciardini Illustratus. De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's Beschrijving van de Nederlanden* (Houten: Hes & De Graaf).

Eeghen, I.H. 1990. "De familie van plaatsijnder Claes Jansz Visscher", in: *Amstelodamum* jrg. 77 no. 1, pp. 73-82.

Fausser, A. 1978. *Repertorium älterer Topographie. Druckgraphik von 1486 bis 1750* (Wiesbaden, Reichert Verlag), 2 vols.

Gawronski, J. 2014. "De verdwenen stadsmuur", in: Reijn, R. van & M. Hell (2014) *De ommuurde stad. Langs de 17e-eeuwse bolwerken en stadspoorten van Amsterdam* (Amsterdam: Lubberhuizen).

Hameleers, M. 2013. *Kaarten van Amsterdam 1538-1865* (Bussum: Thoth) vol. 1.

Hameleers, M. 2015. *Gedetailleerde Kaarten van Amsterdam. Productie en gebruik van grootschalige, topografische kaarten* (Bussum: Thoth) (proefschrift Universiteit Utrecht).

Harvey, P.D.A. 1980. *The history of topographical maps. Symbols, pictures and surveys* (London: Thames & Hudson).

Heinemeyer, W.F. e.a. 1987. *Amsterdam in kaarten. Veranderingen van de stad in vier eeuwen cartografie* (Ede/Antwerpen: Zomer & Keuning).

Heijbroek, J.F. & M. Schapellouman (red.). 1989. *Kunst in kaart. Decoratieve aspecten van de cartografie* (Utrecht: Hes & De Graaf).

Heijden, H.A.M. van der. 1990. *Leo Belgicus. An illustrated and annotated carto-bibliography* (Alphen aan den Rijn: Canaletto).

Koeman, C. 1968. "Levels of Historical Evidence in Early Maps (With Examples)", in: *Imago Mundi* vol. 22 (1968), pp. 75-80 (in vertaling verschenen als "Oude kaarten als bron voor de geschiedwetenschap. Een classificatie op grond van bewijskracht", in: *Caert-Thresoor* jrg. 3 (1984) nr. 2, pp. 18-24).

Koeman, C. 1970. *Atlantes Neerlandici* (Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum), vol. III.

Kolfin, E. & J. van der Veen. 2011. *Gedrukt tot Amsterdam. Amsterdamse prentmakers en -uitgevers in de gouden eeuw* (Zwolle: Waanders).

Krogt, P. van der. 1985. *Advertenties voor kaarten, atlassen, globes e.d. in Amsterdamse kranten, 1621-1811* (Utrecht: Hes & De Graaf).

Krogt, P. van der. 2010. *Koeman's Atlantes Neerlandici. New edition* (Houten: Hes & De Graaf), vols. IV-1, IV-2¹ & IV-2².

Luijten, G. e.a. (eds.). 1993. *Dawn of the golden age. Northern Netherlandish art 1580-1620* (Zwolle: Waanders).

Magry, P.J., P. Ratsma & B.M.J. Speet. 1987. *Stadsplattegronden. Werken met kaartmateriaal bij stadshistorisch onderzoek* (Hilversum: Verloren) (Hollandse studiën 20).

Moolenbel, H. (2014) *Gedrukt voor de stad. De geschiedenis van de Stadsdrukkerij Amsterdam* (Amsterdam: Lubberhuizen).

Schilder, G. 1986-2013. *Monumenta Cartographica Neerlandica* (Alphen aan den Rijn/Houten: Canaletto/Hes & De Graaf), vols. I, III, IV, V en VI.

Schuckman, C. 1991a. *Claes Jansz Visscher to Claes Claesz Visscher II [Nicolaes Visscher II]* (Roosendaal: Koninklijke Van Poll) (Hollstein's Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts ca. 1450-1700, vols. XXXVIII & XXXIX).

Schuckman, C. 1991b. "Kaarten, gezichten en historieprenten van Claes Jansz. Visscher en zijn zonen in de Hollstein-reeks", in: *Caert-Thresoor* jrg. 10 no. 4, pp. 61-65.

Westerkerk is rendered as in a finished state as well, but the street plan shows differences with Visscher's map.

It is not unlikely that Visscher's first state is a compilation of Swart's 1623 map and the anonymous map dated 1623-1624, supplemented by Claes Jansz. Visscher's specialism par excellence: the peripheral imagery. Based on this assumption, the first state of the map must have been published between 1624 and 1635. A printing date closer to 1624 would be more consistent with the fact that a commercially minded publisher such as Claes Jansz. Visscher depended on the topicality of his prints, but no hard evidence can be produced to sustain that assumption.³²

- Simon, M. 1958. *Claes Jansz. Visscher* (proefschrift Albert-Ludwigs-Universität Freiburg).
- Speet, B. 2010. *Historische atlas van Amsterdam: van veendorp tot hoofdstad* (Amsterdam: Sun).
- Sutton, E. 2015. *Capitalism and cartography in the Dutch golden age* (Chicago: University of Chicago Press).
- Verslagen omtrent 's rijks oude archieven, vol. V. 1882 ('s-Gravenhage, 1883)* (VROA).
- Waller, F.G. 1938. *Biographisch woordenboek van Noord-Nederlandse graveurs* (Den Haag: Nijhoff).
- Welu, J.A. (1987) "The sources and development of cartographic ornamentation in the Netherlands", in: D. Woodward (ed.) *Art and cartography. Six historical essays* (Chicago: University of Chicago Press), pp. 147-173.

Noten

Met dank aan Marieke van Delft, Ron Guleij, Tom Harper, Peter van der Krogt, Lineke Pijnappels, Henny van Schie, Reinder Storm en Annet Waalkens voor hun kennis, advies en medewerking.

1 De *Nedlloyd jaarkalender 1990*, in 1988-1989 onder redactie van Kees Zandvliet samengesteld door Ron Guleij, werd uitgegeven in het Nederlands, Engels, Frans, Duits, Spaans, Portugees en Chinees (NA, Archief afdeling K&T, voorlopig inv.nr. 175). Mogelijk heeft Zandvliet de kaart aangetroffen toen hij voor een tentoonstelling de kaart van Dresden in deel 1 van de *Civitates* opzocht (advies d.d. 17 november 1988 in NA, Archief afdeling K&T, voorlopig inv. nr. 134).

2 Stadsarchief Amsterdam (SAA), toegang 10095 inv.nr. 20.

3 Hier doet zich een van de eigenaardigheden van de conventies voor het bibliografisch beschrijven van een kaart voor: puur formalistisch geredeneerd staat er FORM  PLAN , dus met twee A's met accent circonflexe. Een getrainde paleograaf zou deze aanduiding van suspensie  f zo overnemen,  f uitschrijven als FORMAM PLANAM, eventueel als FORMA[M] PLANA[M]. In kartobibliografie n wordt daarentegen consequent FORMA PLANA zonder accenten opgevoerd.

4 Zie met name Simon (passim) en Schilder, *MCN* vol. V pp. 97-101.

5 Simon pp. 126-128 noemt Abraham Goos, diens zoon Pieter en Pieter Hendriksz. Schut; Campbell vermeldt Abraham Goos. Bakker & Schmitz stellen op p. 22: 'Vrijwel zeker was hij zelf niet in staat een goede stadsplattegrond te tekenen en moest hij steunen op de voortekening van een landmeter.'

6 Zie D'Ailly (1934) nos. 113-115 en 140; D'Ailly (1953) no. 35; Bakker & Schmitz no. 23; Campbell no. 5; Fauser no. 374; Hameleers (2013) nos. 24 en 40 [nieuwe koperplaat]; Koeman *AN* vol. III Claes Jansz. Visscher [3]; Van der Krogt *KAN* vol. IV-2¹ no. 128; Schuckman (1991a vol. XXXVIII) no. 126; Simon no. 161.

7 Schuckman (1991a) vol. XXXVIII, p. 73.

8 Voor de uitgave van 1612 zie Koninklijke Bibliotheek (KB), KW 529 B30 en Deys e.a. p. 123 (Amsterdam-Beurs-1.2) en p. 125 (Amsterdam-Stadhuis/Waag-1); ontwerpen in SAA, collectie Anton Dreesmann, toegang 10094 inv.nr. 1226 (waag) en collectie Stadsarchief Amsterdam: tekeningen en prenten, toegang 10097 inv.nr. 010097010062 (stadhuis).

9 Zie bijvoorbeeld de vele afbeeldingen in Schilders *MCN* (passim), in Schuckman (1991a vol. XXXIX) en in Heijbroek & Schapelhouman. Voor het profiel zie Simon pp. 169-188, Bakker & Schmitz (passim) en D'Ailly (1953) – alleen diens nummers 15 en 32 kwamen in aanmerking voor vergelijking, maar bleken andere afbeeldingen te zijn.

10 In Nederland onder andere in het SAA en het Rijksprentenkabinet. De afbeelding van het Oost-Indisch huis in het Rijksprentenkabinet (RP-P-1880-A-3847) is mogelijk een van de uit de Amsterdamse eerste staat gesneden stukken.

11 NA, archief ARA 1967-1994, voorlopig inv.nr. 160 (restauratierapport K89-033).

12 Zes boeken in drie banden, beschreven in toegang 4.AKF inv.nrs. 16A t/m 16C; inv.nr. 16A omvat Van der Krogt *KAN* IV-2¹ 41:1.1(1612) en 41:1.2(1612); inv. nr. 16B 41:1.3(1616) en 41:1.4(1617); inv.nr. 16C 41:1.5(1617) en 41:1.6(1618).

13 Van der Krogt, *KAN* vol. IV-2¹ p. 72: 'Den Haag NA: "Amstelodamum Celebre Emporium Forma Plana" by Balthasar Florisz van Berckenrode was added. In 1989 this map was removed for better conservation.'

14 NA, Archief afdeling K&T, voorlopig inv.nr. 175.

15 NA, Archief ARA 1802-1966, toegang 2.14.03 inv.nr. 60 (inkomend), daar bijlage bij 19 juli 1882 no. 144; idem inv.nr. 61 (uitgaand).

Notes

Thanks to Marieke van Delft, Ron Guleij, Tom Harper, Peter van der Krogt, Lineke Pijnappels, Henny van Schie, Reinder Storm and Annet Waalkens for their knowledge, advice and cooperation.

1 The *Nedlloyd annual calendar 1990*, compiled by Ron Guleij in 1988-1989 and edited by Kees Zandvliet, was published in Dutch, English, French, German, Spanish, Portuguese and Chinese (NA, archive department M&D, provisional rec. no. 175). It is possible that Zandvliet came across the map when looking for the map of Dresden in part 1 of the *Civitates* on behalf of an exhibition (advice dated november 17, 1988 in NA, archive department M&D, provisional rec. no. 134).

2 Amsterdam City Archives (SAA), 10095 rec. no. 20.

3 Here one of the peculiarities in the conventions for bibliographic map description occurs: reasoning purely formalistically, it says FORM  PLAN , the two A's with a circumflex diacritical mark. A trained paleographer would either copy this contraction or write it out as FORMAM PLANAM, possibly as FORMA[M] PLANA[M]. In cartobibliographies, on the other hand, FORMA PLANA is consistently presented without marks.

4 See in particular Simon (passim) and Schilder, *MCN* vol. V pp. 97-101.

5 Simon pp. 126-128 mentions Abraham Goos, his son Pieter and Pieter Hendriksz. Schut; Campbell mentions Abraham Goos. Bakker & Schmitz propose on p. 22: 'Almost certainly he himself was unable to draw a proper city map and he had to rely on the survey of a surveyor's plan.'

6 See D'Ailly (1934) nos. 113-115 and 140; D'Ailly (1953) no. 35; Bakker & Schmitz no. 23; Campbell no. 5; Fauser no. 374; Hameleers (2013) nos. 24 and 40 [new copper plate]; Koeman *AN* vol. III Claes Jansz. Visscher [3]; Van der Krogt *KAN* vol. IV-2.1 no. 128; Schuckman (1991a vol. XXXVIII) no. 126; Simon no. 161.

7 Schuckman (1991a) vol. XXXVIII, p. 73.

8 For the 1612 edition see Koninklijke Bibliotheek (KB), KW 529 B30 and Deys et al. p. 123 (Amsterdam-Beurs-1.2) and p. 125 (Amsterdam Stadhuis / Waag-1); draft in SAA, Anton Dreesmann collection, 10094 rec. no. 1226 (waag/weigh-house) and Amsterdam City Archives collection: tekeningen en prenten, 10097 rec. no. 010097010062 (stadhuis/city hall).

9 See for example the many illustrations in Schilders *MCN* (passim), in Schuckman (1991a vol. XXXIX) and in Heijbroek & Schapelhouman. For the city profile see Simon pp. 169-188, Bakker & Schmitz (passim) and D'Ailly (1953) – only his references 15 and 32 were eligible for comparison, but turned out to be other images.

10 In the Netherlands among others: in the SAA and the Rijksprentenkabinet. The depiction of the East India house in the Rijksprentenkabinet (RP-P-1880-A-3847) possibly is one of the pieces carved out from Amsterdam's incomplete first state.

11 NA, Archive ARA 1967-1994, provisional rec. no. 160 (conservation report K89-033).

12 Six books in three bindings, described in 4.AKF rec. nrs. 16A to 16C; rec. no. 16A contains Van der Krogt's *KAN* IV-2.1 41: 1.1 (1612) and 41: 1.2 (1612); rec. no. 16B 41: 1.3 (1616) and 41: 1.4 (1617); rec. no. 16C 41: 1.5 (1617) and 41: 1.6 (1618).

13 Van der Krogt, *KAN* vol. IV-2.1 p. 72: 'Den Haag NA: "Amstelodamum Celebre Emporium Forma Plana" by Balthasar Florisz van Berckenrode was added. In 1989 this map was removed for better conservation.'

14 NA, Archive department M&D, provisional rec. no. 175.

15 NA, Archive ARA 1802-1966, 2.14.03 rec. no. 60 (received), annex to July 19, 1882 No. 144; idem rec. no. 61 (sent).

16 Citaten uit *VROA* 1882 p. 2 (ARA) en pp. 165-167 (RAU). De band van Aernout van Buchel (1565-1641; ook bekend als Buchelius) met het kaartje van Nieuw-Nederland is beschreven in NA, toegang 1.11.01.01 inv.nr. 256.

17 Respectievelijk *Omnium imperatorum a c lul Caesare usque ad presentem a madaliis diligenter exaratus* (Julius Caesar t/m Ferdinandus III) en *Omnium Pontificum a S.Petro usque ad presentem effigies ab aniquis diligenter extractus* (Christus en Petrus t/m Innocentius X).

18 Al blijft het verleidelijk deze banden met Aernout van Buchel te associëren. Ook het feit dat de volgende editie van de *Civitates* uit 1623 stamt (zie Van der Krogt *KAN* IV-1) zou de contextdatering van de kaart mogelijk kunnen beïnvloeden.

19 Hameleers (2013). Het is discutabel of er werkelijk vier staten bestaan; waarschijnlijk zijn wat Schuckman (1991a vol. XXXVIII) no. 126 en Hameleers (2013) no. 24 als separate derde (D'Ailly (1934) no. 115) en vierde staat (D'Ailly (1934) no. 140) noemen dezelfde staat. In dit artikel is ervoor gekozen deze twee samen aan te duiden als 'derde staat'. Om het ingewikkelder te maken: er zijn drie staten van een eerste koperplaat bekend; daarnaast vermeldt Hameleers onder nummer 40 exemplaren gedrukt van een tweede koperplaat. Deze afbeelding, hoewel volledig nieuw geëst, vertoont bijzonder veel overeenkomsten met de eerste plaat. De tweede koperplaat is bewaard gebleven en berust sinds 2011 bij de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam; zie Moolenbel.

20 <http://beeldbank.amsterdam.nl/> geraadpleegd op 28 februari 2019: 10095/20 (1e st., 1631-1640); 012000001005 (2e st., 1623 of later [foto]); KOG-AA-3-01-70 (2e st., 1631); 10095/21 (2e st., 1632-1643); 10035/1324 (2e st., 1643); 10001/9 (2e st., ca. 1643); 10095/22 (3e st., 1641-1648); 10001/10 (3e st., 1643-1648); 10035/1350 (3e st., 1643-1648).

21 Zie noot 6.

22 www.molendatabase.org (nummer 8050).

23 De zeventiende-eeuwse groei van de stad Amsterdam is het best beschreven door Jaap Abrahamse in diens proefschrift uit 2010. De meeste gegevens uit deze paragraaf zijn uit dat werk overgenomen.

24 Hameleers (2013) no. 25.

25 Koeman *AN* vol. III (atlas Vis1A) noemt het frontispice en vijftien kaarten als gegraveerd door van Van der Keere, met gewijzigd impressum.

26 Respectievelijk de zesde en de negentiende kaart in deze atlas. Van der Krogt (1985) vermeldt de publicatie van deze kaarten onder A24 (9 juni 1635) en A28 (8 september 1635).

27 Simon 'L. Darstellungen aktueller Ereignisse' in de 'Katalog der Radierungen Claes Jansz. Visschers'; Campbell (passim); Schuckman (1991a) vol. XXXVIII.

28 Simon p. 123; Koeman *AN* vol. III p. 159; afbeelding op 14 februari 2019 ter controle verstrekt door Tom Harper.

29 Simon p. 123 noot 252: "Auch das Exemplar im British Museum, London, dessen Titel 1634 datiert ist, muß erst frühestens 1636 zusammengebunden sein [...]".

30 Hameleers (2013) no. 20; Bakker & Schmitz p. 147. De kaart van Swart doet in zijn voorkomen ouderwets aan; Visscher heeft hem door de randfiguren toe te voegen aangepast aan de smaak van zijn tijd.

31 Hameleers (2013) no. 23, eerste uitgave gedateerd op 1624, in de Beeldbank van het SAA gedateerd op 1623.

32 Bakker & Schmitz (pp. 147-149) koppelen de kaart aan Visschers tweede versie van *Marchionatus Sacri Romani Imperii*. Ook Campbell en Schuckman (1991a vol. XXXIX) beelden de kaarten naast elkaar af. Bakker & Schmitz dateren deze kaart van Antwerpen abusievelijk op 1624. Die datum hoort echter bij de eerste versie van de kaart met die titel, die Visscher in 1624 uitgaf als tweede staat van een kaart van de hand van Pieter van der Keere uit 1617. De tweede versie, die inderdaad bijzonder veel overeenkomsten vertoont met *Amstelodamum* [...] (o.a. stadsprofielen, vier randafbeeldingen uit Blaeus uitgave van 1612 van Guiciardini, en detailafbeeldingen in het platteland), is vooralsnog niet vroeger te dateren dan 1650-1652. De door Bakker & Schmitz, Campbell en Schuckman afgebeelde kaart komt vóór 1672 niet in atlassen voor (mededeling Peter van der Krogt, 20 februari 2019).

16 Quotes from *VROA* 1882 p. 2 (ARA) and pp. 165-167 (RAU). The binding of Aernout van Buchel (1565-1641; also known as Buchelius) with the map of the New Netherlands is described in NA, 1.11.01.01 rec. no. 256.

17 *Omnium imperatorum a c lul Caesare usque ad presentem a madaliis diligenter exaratus* (Julius Caesar to Ferdinandus III) and *Omnium Pontificum a S.Petro usque ad presentem effigies ab aniquis diligenter extractus* (Christ and Peter to Innocent X).

18 Although it remains tempting to associate these bindings with Aernout van Buchel. The fact that the next edition of the *Civitates* dates from 1623 (see Van der Krogt *KAN* IV-1) could possibly influence the contextual dating of the map.

19 Hameleers (2013). It is debatable whether there are really four states; probably what Schuckman (1991a vol. XXXVIII) no. 126 and Hameleers (2013) no. 24 regard as separate third (D'Ailly (1934) no. 115) and fourth states (D'Ailly (1934) no. 140) actually are the same. In this article it was decided to designate these two together as "third state". To further complicate matters: three states of a first copper plate are known; Hameleers also mentions printed copies of a second copper plate under number 40. This image, although etched completely anew, shows a lot of similarities with the first plate. This second copper plate has been preserved and has been held since 2011 by the Special Collections of the University of Amsterdam; see Moolenbel.

20 <http://beeldbank.amsterdam.nl/> consulted on February 28, 2019: 10095/20 (1st st., 1631-1640); 012000001005 (2nd st., 1623 or later [photo]); KOG-AA-3-01-70 (2nd st., 1631); 10095/21 (2nd st., 1632-1643); 10035/1324 (2nd st., 1643); 10001/9 (2nd part, ca. 1643); 10095/22 (3rd st., 1641-1648); 10001/10 (3rd st., 1643-1648); 10035/1350 (3rd st., 1643-1648).

21 See note 4.

22 www.molendatabase.org (record 8050).

23 The seventeenth century growth of the city of Amsterdam is best described by Jaap Abrahamse in his 2010 thesis. Most of the information in this section has been taken from that work.

24 Hameleers (2013) no. 25.

25 Koeman *AN* vol. III (atlas Vis1A) regards the frontispiece and fifteen maps as being engraved by van der Keere, with modified imprint.

26 The sixth and the nineteenth map sheets respectively in this atlas. Van der Krogt (1985) mentions the publication of these maps under A24 (9 June 1635) and A28 (8 September 1635).

27 Simon, 'L. Darstellungen aktueller Ereignisse' in the 'Katalog der Radierungen Claes Jansz. Visschers'; Campbell (passim); Schuckman (1991a) vol. XXXVIII.

28 Simon p. 123; Koeman *AN* vol. III p. 159; image kindly provided by Tom Harper, for checking purposes, February 14, 2019.

29 Simon p. 123 note 252: "Auch das Exemplar im British Museum, London, dessen Titel 1634 datiert ist, muß erst frühestens 1636 zusammengebunden sein [...]".

30 Hameleers (2013) no. 20; Bakker & Schmitz p. 147. In its appearance, the Swart map looks old-fashioned; by adding the peripheral figures Visscher adapted it to the contemporary taste.

31 Hameleers (2013) no. 23, first edition dated 1624, in the Image Bank of the SAA dated 1623.

32 Bakker & Schmitz (pp. 147-149) link the map to Visscher's second version of *Marchionatus Sacri Romani Imperii*. Campbell and Schuckman (1991a vol. XXXIX) also present the maps side-by-side. Bakker & Schmitz mistakenly dated this map of Antwerp to 1624. However, that date belongs to the first version of the map with that title, which Visscher published in 1624 as the second state of a map by Pieter van der Keere from 1617. The second version, which indeed shows a lot of similarities with *Amstelodamum* [...] (including city profiles, four peripheral images from Blaeu's 1612 edition of Guiciardini, and detail in the countryside), cannot be dated earlier than 1650-1652. The map depicted by Bakker & Schmitz, Campbell and Schuckman does not appear in atlases before 1672 (communication by Peter van der Krogt, February 20, 2019).

De droogmaking en inrichting van de Haarlemmermeer vóór en na 1852

The reclamation and layout of the Haarlemmermeer before and after 1852

De geschiedenis van de kartografie van de Haarlemmermeer laat zich in twee perioden onderscheiden: tot 1852, het jaar waarin het reusachtige binnenmeer in het centrum van Holland werd bedijkt en drooggemalen, en de periode die daarop volgde en waarin de polder "tot ontwikkeling" werd gebracht. De literatuur overziende wordt duidelijk dat de belangstelling van historisch kartografen vrijwel alleen is uitgegaan naar het eerste tijdvak. Los van de beschikbare kartobibliografische bronbestanden, kan men evenzeer teruggrijpen op een historiografische traditie waarin de institutionele kaders worden neergezet die bedijking en droogmaking mogelijk maakten.¹ Die historiografische traditie bestaat ook voor de periode na de droogmaking, en misschien zelfs nog meer, maar van historisch-kartografisch onderzoek was tot dusver alleen sporadisch sprake. Anders dan de omvangrijke en spectaculaire waterstaatkundige ingrepen die het Hollandse landschap tot het midden van de achttiende eeuw karakteriseren, ontbreekt die kartografische beeldvorming voor de (her-)inrichting van het Nederlandse landschap in de negentiende en twintigste eeuw.² Ingrepen die, naar de stand van de geschiedschrijving gesproken, de voorbode waren van een nieuwe ruimtelijke dynamiek die zich in de laatste twee eeuwen in Nederland voltrok.³ Vanuit dit perspectief bezien we in dit artikel en op ondergrond van een 25-tal kaarten, hoe de institutionele, waterstaatkundige en ruimtelijke ingrepen waarmee na 1852 het "nieuwe land" in het Hollandse cultuurlandschap werden geïntegreerd, kartografisch werden gevisualiseerd.

We can divide the history of the cartography of the Haarlemmermeer in two periods: until 1852, the year in which the huge inland lake in the centre of Holland was embanked and drained, and the period that followed in which the polder was "developed". When we have an overall view of the literature of the field, it becomes clear that the interest of historians of cartography has been focused almost entirely on the first period. Apart from the available bibliographical sources, one can equally fall back on a historiographical tradition in which the institutional frameworks were reconstructed that made dike and land reclamation possible.¹ This historiographical tradition also exists for the period after the reclamation phase – perhaps even more – but historical-cartographic research has hitherto only been sporadic. Unlike the extensive and spectacular water management interventions that characterize the Dutch landscape up to the mid-eighteenth century, the cartographic image is lacking for the (re)design of the Dutch landscape in the nineteenth and twentieth centuries.² Interventions that, according to several historians, were the harbinger of a new spatial dynamic that took place in the Netherlands in the last two centuries.³ From this perspective, in this article we examine how the institutional, water management and spatial interventions that integrated the "new land" in the Dutch landscape after 1852 were visualized with the assistance of topographical and thematical mapping.

Dr. P.P.W.J van den Brink (1957) is historicus en historisch-kartograaf aan de Universiteit Utrecht. In zijn onderzoek richt hij zich op de institutionele en koloniale kartografie van de negentiende en twintigste eeuw. Hij bereidt een tweede proefschrift voor naar de opkomst van het vreemdelingenverkeer in Nederland tussen 1870 en 1940, met bijzondere aandacht voor toeristische kaarten en atlassen.

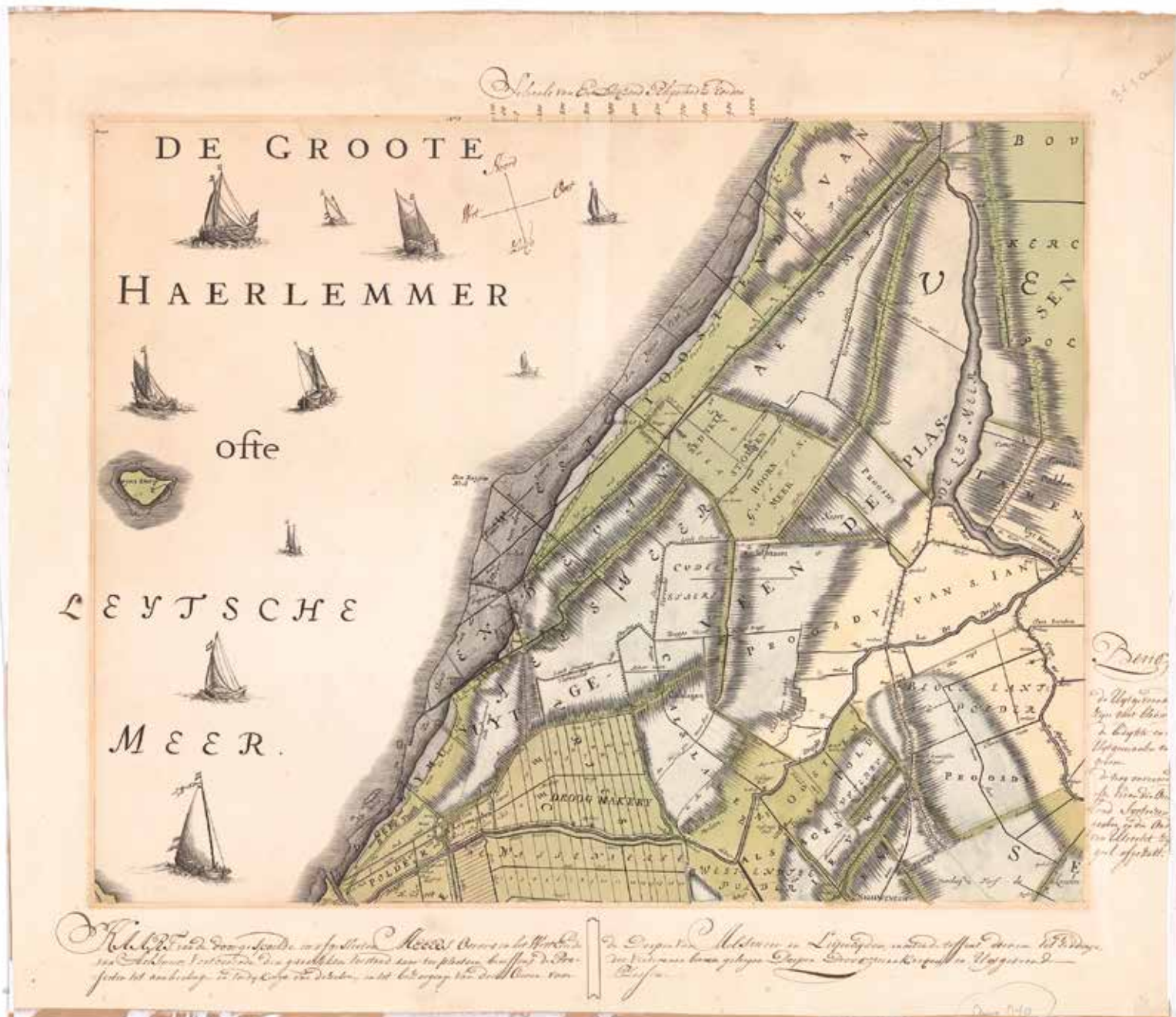

Mr. J.P.R.M. Steegh (1953) is jurist, informatiekundige en stads-socioloog. Hij was rijksambtenaar en bestuurder (Statenlid, hoogheemraad/loco-dijkgraaf, wethouder, voorzitter van Water Natuurlijk). Samen met zijn partner Harrie Teunissen bezit hij een forse collectie kaarten en atlassen met als zwaartepunten stadsplattegronden, waterkaarten, etnografische kaarten en conflictkaarten, met name uit de periode 1750-1950.

Dr. P.P.W.J van den Brink (1957) is a historian of cartography at Utrecht University. In his research he focuses on institutional and colonial cartography of the nineteenth and twentieth centuries. He is preparing a second dissertation on the rise of tourism in the Netherlands between 1870 and 1940, with special attention to maps and atlases.

Mr. J.P.R.M. Steegh (1953) is a lawyer, information scientist and urban sociologist. He was a civil servant and director (member of the States, waterboard dyke of Rijnland, alderman, chairman of Water Natuurlijk). Together with his partner Harrie Teunissen, he owns a substantial collection of maps and atlases whose main strengths are city, water, ethnographic and conflict maps, in particular from the period 1750-1950.

1. Kaart van de doorgespoelde en afgesleeten Meers Oever [...] 1766 door Melchior Bolstra en Klaas Vis. Historisch Archief Haarlemmermeer – Kaarten inv.no P120.

1. Melchior Bolstra en Klaas Vis. Kaart van de doorgespoelde en afgesleeten Meers Oever [...] 1766. Historisch Archief Haarlemmermeer – Maps inv. no P120.

Bedijking en inpoldering

De kartografische contouren van Holland werden aan het einde van de zestiende eeuw vastgelegd door Christiaan sGrooten en Jacob van Deventer. Hoe zeer ook wordt aangenomen dat hun beider kaarten militair-strategische overwegingen dienden, suggereert het detail waarmee het eilanden- en merengebied in het noordelijk deel van Holland werd gekarteerd, ook waterstaatkundige drijfveren. Het was niet toevallig dat juist dit gebied onderwerp was van talloze waterstaatkundige ingrepen die het uiteindelijk transformeerden tot de lappendeken van Hollandse polders en droogmakerijen zoals we die nu kennen. Daarbij is van groot belang dat deze landschappelijke gedaanteverwisseling door steden en commerciële partijen werd geïnitieerd. Eerst vanaf het tweede kwart van de achttiende eeuw ontwikkelde het provinciale bestuur van Holland serieuze plannen om ver-

Embankment and land reclamation

The cartographic outlines of Holland were recorded at the end of the sixteenth century by Christiaan sGrooten and Jacob van Deventer. Although it is accepted that their maps served mainly military-strategic considerations, the detail with which they mapped the water district in the northern part of Holland also suggests water management was under discussion. It was precisely this area that was the subject of water control that eventually transformed it into the makeshift of Dutch polders as we know it today. It is of importance to understand that cities and commercial parties commenced this landscape transformation. Only from the second quarter of the eighteenth century did the provincial government of Holland develop serious plans to steer traffic and water management in better directions.⁴ Besides regulating the Dutch river system, particular attention was fo-

keer en waterstaat in betere banen te leiden, en wel voor de hele Republiek.⁴ Naast regulering van het Nederlandse rivierenstelsel, richtte de aandacht zich daarbij op het Haarlemmermeer, een groot waterbekken in het centrum van de provincie tussen de steden Haarlem, Leiden en Amsterdam. Als consequentie van de landbouwkundige exploitatie, met voortdurende peilverlagingen om het land begaanbaar te houden, en de zeer intensieve turfwinning in het omliggende veengebied trad overal bodemdaling op waardoor het water alsmaar meer land verzwolg. Deze uitgroei is met het kaartmateriaal van het Hoogheemraadschap van Rijnland, verantwoordelijk voor het water- en dijkbeheer in het gebied, goed na te gaan. Duidelijke voorbeelden daarvan zijn de *Kaart van de doorgespoelde en afgesleeten Meers-Oever in het West-Einde van Aalsmeer* uit 1766 (zie afbeelding 1) en de *Kaart van het Oost-einde van Aalsmeer ...* uit 1774. Op beide kaarten, die de uitbreiding van het Haarlemmermeer buitengewoon detailleren, weten de landmeters van Rijnland de grote dreiging van het Haarlemmermeer dramatisch te visualiseren.⁵

Veel detailinformatie leveren verder de honderden bewaard gebleven manuscriptkaarten die de vijftien droogmakingsplannen begeleiden die vanaf 1615 tot het bedwingen van het Haarlemmermeer werden uitgedacht, waaronder die van Leeghwater (1643), Bolstra, Noppen en Cruquius (1742) en Van Lynden van Hemmen (1821) de belangrijkste waren.⁶ In alle gevallen bleken die ontwerpen technisch en politiek onhaalbaar te zijn. De weerstand kwam daarbij uit meerdere hoeken: het hoogheemraadschap van Rijnland wilde niet tachtig procent van zijn boezem verliezen, de omliggende steden zagen hun waterverversingsproblemen onoplosbaar worden, de overtocht over het meer was de snelste verbinding tussen die steden en dan waren er ook visserijbelangen. Bovendien was er als gevolg van aanhoudende landbouwcrises in Holland geen reden om via droogmaking het landbouwareaal uit te breiden. Bij provincie en hoogheemraadschap werd de optie van inpoldering desondanks toch serieus overwogen. Dat idee werd met name gevoed door de dramatische klimaatvoorspelling van Nicolaas Cruquius. Op basis van systematisch verzamelde meteorologische, astronomische en waterstaatkundige waarnemingen, voorspelde deze waterstaatsman en kartograaf een stijgende zeespiegel waardoor, zelfs binnen jaren, de rivierdijken aan de zuidzijde van de provincie zouden doorbreken.⁷ Daardoor zou het rivierwater het laag liggende achterland binnenstromen, waar het zich onbelemmerd met het Haarlemmermeer zou verenigen, en aldus een onbeheersbare binnenzee zou doen ontstaan.

Dat idee wordt plastisch uitgedrukt op de *Figuratieve kaart van de situatie van Gelderland, Holland, Utrecht en Overysel* van Melchior Bolstra uit 1744 en, wellicht nog krachtiger door Cornelis Velsen op zijn *Kaart van den loop der rivieren de Rijn, de Maas, de Waal, de Merwe en de Lek door de Provincien van Gelderland, Holland en Utrecht* (1749, zie afbeelding 2). Met name deze laatste kaart, veelal voorzien van de dektitel *Kaart van Holland's Waterstaat* en met gedrukte en geschreven kanttekeningen in de marges werd tot ver in de achttiende eeuw gebruikt.⁸

De onstuitbare uitbreiding van het Haarlemmermeer gaf de provincie Holland alle aanleiding om samen met Rijnland een secuur draaiboek voor de bedijking en droogmaking op te stellen. Concreet werd dit scenario uitgewerkt in de kaart die Melchior Bolstra in 1739 samen met Cruquius presenteerde. In deze *Afbeelding van Rhyndlands waterstaat ten opzichte van*

cused on the Haarlemmermeer – a large basin in the centre of the province surrounded by the cities of Haarlem, Leiden and Amsterdam. Because of agricultural exploitation with constant reduction of levels to keep the land passable, and the intensive peat extraction in the surrounding area, soil subsidence occurred everywhere, causing the water to be increasingly swallowed up. We can trace this outgrowth through the five general maps of the Rijnland District water control board responsible for the area's water and dyke management (see figure 1).

A lot of detailed information is also provided through the hundreds of manuscript maps, preserved in its archives, that accompany the fifteen reclamation plans that were conceived from 1615 until the taming of the Haarlemmermeer in 1852, among which those of Leeghwater (1643), Bolstra and Cruquius (1742) and Van Lynden van Hemmen (1821).⁵ In all cases, however, these designs proved to be technically and politically unfeasible. Resistance came from multiple quarters: the Rijnland District Water

't vergrooten der Haarlemmer of Leydse Meer (zie afbeelding 3) kozen zij er voor om meerdere kaartlagen over elkaar heen te leggen die zowel het ontstaan, het actuele dreigingsniveau als de beoogde aanpak lieten zien. Op deze manier visualiseerden zij die werkelijkheid op een weergaloos niveau. De mogelijkheid die kaarten als analysemethode, maar evenzeer als propaganda-middel aanreiken werden op deze kaart dan ook ten volle benut.

Het lag dan ook niet aan hun inzet, dat het plan nooit tot een concrete uitvoering kwam.⁹ Er was immers alle reden voor twijfel aan de technische haalbaarheid: hoeveel windmolens, vroeg men zich af, heb je nodig om de plas leeg te pompen? Wat doet al dat water met het ontvangende boezemwater? Krijg je de plas überhaupt leeg, gelet op de voorspelbaar grote kwel? Allemaal vraagstukken die nog steeds relevant waren toen de droogmaking een eeuw later uiteindelijk ter hand werd genomen. Dit nog los van de betaalbaarheid. Droogmaking stond zeker op de langetermijnagenda, maar in de praktijk beperkte men zich tot het

Control Board did not want to lose 80% of its "boezem" (reservoir for excess drainage water); the surrounding cities saw their water problems become insoluble; crossing over the lake was the fastest means of communication between those cities, and then there were also fishing interests. Moreover, and as a result of ongoing agricultural crises in the Dutch Republic, there were no peremptory demands to expand the existing agricultural area. The option of land reclamation was considered on a provincial level and by Rijnland, an idea particularly fuelled by the dramatic climate forecast by Nicolaas Cruquius. Based on collected meteorological, astronomical and tidal movements, this engineer and cartographer predicted a rising sea level that would break the river dikes on the south side of the province, even within years. As a result, the river water would flow into the low-lying hinterland where, without restriction, it would unite with the Haarlemmermeer to create an uncontrollable inland sea.⁶ This gave every reason for the province of Holland to draw up, together with Rijnland, a precise scenario for embankment and reclamation. This scenario

2. Kaart van den loop der rivieren de Rhijn, de Maas, de Waal, de Merwe en de Lek door de Provinciën van Gelderland, Holland en Utrecht (1749) door Cornelis Velsen. Collectie Dr. Paul van den Brink.

2. Cornelis Velsen. Kaart van den loop der rivieren de Rhijn, de Maas, de Waal, de Merwe en de Lek door de Provinciën van Gelderland, Holland en Utrecht (1749). Collection Dr. Paul van den Brink.⁸

3. Afbeeldinge van Rhijnlands Waterstaat ten opzichte van 't vergrooten der Haarlemmer of Leydse Meer ... 1739-1740 door Melchior Bolstra. Noord-Hollands Archief, Provinciale Atlas - Kaarten en kaartboeken, inv.no. NL-HlmNHA_560_001093_XL.

3. Melchior Bolstra. Afbeeldinge van Rhijnlands Waterstaat ten opzichte van 't vergrooten der Haarlemmer of Leydse Meer ... 1739-1740. Noord-Hollands Archief, Provinciale Atlas – Maps and atlases, inv.no. NL-HlmNHA_560_001093_XL.

aanpakken van het hoogstnoodzakelijke, de bescherming van de als maar verder afkalvende oevers.

Dit alles veranderde in de negentiende eeuw. Met de Bataafse omwenteling en de latere vestiging van het Koninkrijk der Nederlanden verloren steden, provincies en waterschappen het grootste deel van hun bestuurlijke en rechterlijke macht aan een centraliserende staat.¹⁰ Die staat ging vanaf dat moment een heel actieve rol spelen in de ingrijpende inrichting van het land. Het ontwerp daarvan voorzag in de stelselmatige aanleg van kanalen, straat- en (later) spoorwegen en militaire voorzieningen, alsook de regulering van het zwaarbelaste rivierenstelsel en het droogmaken van meren en veenplassen.¹¹ De realisering van deze opzet, die op langere termijn de onderbouw van het Nederlandse economische leven zou blijken te zijn, werd haalbaar door de mechanisatie van verkeer en industrie. De inzet van stoom maakte het mogelijk dat water met grote kracht kon worden verplaatst en gecontroleerd, waardoor men effectief in het

was elaborated in the map by Velsen (see figure 2) and in the map presented by Melchior Bolstra and Nicolaas Cruquius in 1739.⁸ By superimposing multiple map layers that showed the origin, the current threat level and the intended approach, they visualized a dramatic reality at an almost unsurpassed level (see figure 3). However, during the rest of the eighteenth century, their sophisticated plan did not come to a concrete implementation.⁹ There was every reason to doubt the technical feasibility of the project: how much, people wondered, do you need windmills to pump the lakes empty? What to do with the extra water received? Do you empty the lake at all, given the large seepage? All these issues were still relevant when the reclamation was taken up a century later. This apart from affordability. Reclamation was certainly on the long-term agenda, but in practice they limited it to tackling the most necessary things, such as protecting the ever-shrinking banks. All this changed in the nineteenth century. With the revolution of the Batavian Republic (1795-1805) and the establishment of

waterbeheer kon ingrijpen.¹² Het was dankzij de aanwending van drie enorme stoomwerktuigen, dat men in staat was om het Haarlemmermeer vanaf 1839, na bedijking en constructie van een ringvaart, tussen 1849 en 1852 droog te pompen.¹³ Dat impliceerde niet dat de betrokken partijen zich eendrachtig achter het initiatief schaalden, maar de opgeworpen bezwaren, wogen nu eenmaal niet op tegen het toekomstbeeld van permanente veiligheid en de maatschappelijke en economische perspectieven die men op de korte en langere termijn voorzag. Bovendien drukten de bezwaren minder zwaar – vervuiling van het stadswater speelde door de ingezakte maakindustrie minder een rol –, of werden 'afgekocht': Rijnland kreeg gedaan dat een nieuw stoomboezemgemaal in Katwijk, inclusief de aanleg van het toeleidingskanaal, volledig door het Rijk werd bekostigd. Daardoor werd het peilbeheer, ondanks een tachtig procent kleinere boezem, veel betrouwbaarder.

Het is in dit verband belangrijk om op te merken dat deze ordeningsdynamiek gepaard ging met een evenzo systematisch opgezet karteringsprogramma. Voorafgegaan door de kadastrale karteringen waaraan in Nederland sinds 1832 werd gewerkt, waren dat de *Rivierkaart 1:10.000* waarin het rivierenlandschap voor het eerst in een ondubbelzinnig raamwerk werd vastgelegd.¹⁴ Dan de *Topographisch Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*, de eerste naar eenduidige maatstaven uitgevoerde militaire en civiele kartering van het Nederlandse grondgebied.¹⁵ En als vierde de mondiaal unieke *Waterstaatskaart* op de schaal 1:50.000 die de precare verhouding tussen water en land, de grote versnippering en de illusie van beheersbaarheid van het watersysteem minutieus verbeeldt en documenteert.¹⁶ Vier kaarten, later nog aangevuld door de *Geologische kaart van Nederland 1:200.000*, de *Landbouwkaart van Nederland 1:200.000* en de twintigste-eeuwse *Bodemkaart*, die de natte en droge infrastructuur van Nederland en haar ondergrond in detail registreerden en daarmee het onontbeerlijk fundament legden voor de voortgaande inrichting en herinrichting van het Nederlandse landschap.¹⁷ Daarmee werden voorwaarden gecreëerd die voor de latere industrialisering van Nederland van groot belang waren.¹⁸

Inrichting

Met de droogmaking kwam 18.000 hectare land beschikbaar waar, opmerkelijk genoeg, eigenlijk niemand om had gevraagd. Niet alleen de omliggende steden, ook de nationale overheid weigerde het voortouw te nemen om het kale, met riet bedekte plas-drasgebied verder in te richten om het zo economisch te exploiteren. Dat betekende dat het nieuwgewonnen land onder supervisie van Rijnland aan de meestbiedenden, voor het merendeel grootgrondbezitters en speculanten, werd verkocht. Voorafgaande en tijdens de droogmaking hadden verschillende uitgevers inmiddels kaarten uitgebracht waarin het project en de toekomstige uitgifte van nieuw land werden voorgespiegeld, maar het merendeel daarvan had een schetsmatig en ook presumptief karakter. Dat gold vanzelfsprekend niet voor de kaarten die door de technische staf van Rijnland ter bewaking van de procesgang werden samengesteld. De Hoofdingenieur J.A. Beijerinck voltooide in 1854 een gedetailleerd plan op de schaal 1:50.000 waarin de beoogde ruimtelijke inrichting van de nieuwe polder werd uitgewerkt. Ofschoon deze kaart niet werd gepubliceerd, werd het plan en het onderliggende verkavelingspatroon in 1855 in opdracht van Rijnland door de Leidse uitgever De Breuk verspreid (zie afbeelding 4).¹⁹ Aangezien deze kaart, die qua inrichting nauwelijks verschilde van vergelijkbare voorgangers uit

the Kingdom of the Netherlands (1806-1810), cities, provinces and water boards in general terms lost most of their administrative and judicial power to a centralizing state.¹⁰ Henceforward the state started to play a very active role in the radical organization of the country. The design thereof provided for the systematic construction of canals, street and (later) railways and military facilities, as well as the regulation of the heavily loaded river system and the draining of lakes and peat bogs.¹¹ The realization of this was set in motion: in the longer term it would prove to be the foundation of Dutch economic life, and became feasible through the mechanization of traffic and industry. The use of steam enabled effective intervention in the water system and made it possible for water to be moved and controlled with great force.¹² It was thanks to the use of three enormous steam engines that empowered people to embank the Haarlemmermeer from 1839 onwards, provide it with a ring canal and then pump it dry between 1849 and 1852.¹³ This did not imply, however, that the parties involved agreed with the initiative; but the objections made no way against the future image of permanent security and the social and economic perspectives that were envisaged in the short and longer term. In addition, the objections weighed less – pollution of the city water played less of a role because of the collapsed manufacturing industry – or were 'bought off': Rijnland received a new government-funded pumping station in Katwijk, including the construction of the access channel, to be fully funded by the government. As a result, water level management became much more reliable despite an eighty percent smaller "boezem".

4. Plan van indeling en verkaveling van de Haarlemmermeerpolder, 1855. Historisch Archief Haarlemmermeer – Kaarten, inv.no. K046-4.

4. Plan van indeling en verkaveling van de Haarlemmermeerpolder, 1855. Historisch Archief Haarlemmermeer – Maps, inv.no. K046-4.

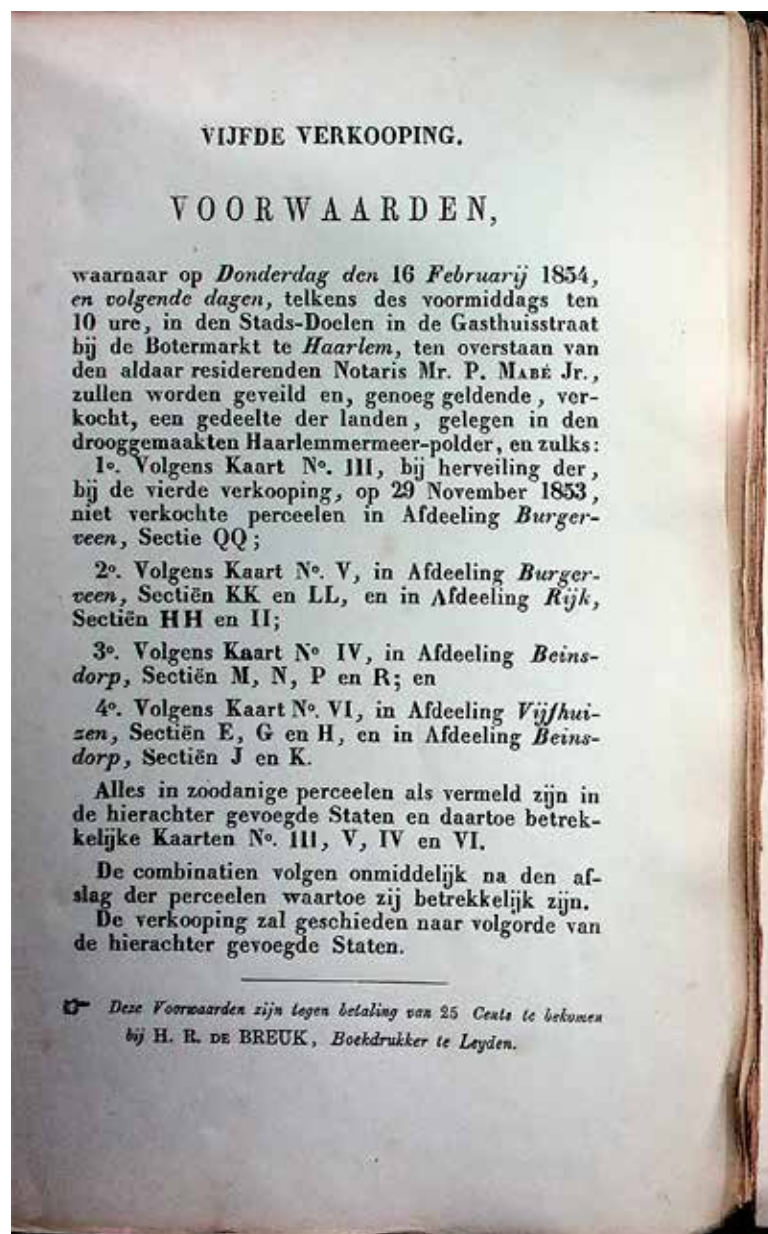
de zeventiende en achttiende eeuw, in een duidelijke behoefte voorzag, verschenen in de jaren daarna nog enkele bijgewerkte versies.²⁰

In uitvergroete vorm begeleidde de kaart van Beijerinck wel de veilingvoorwaarden die tot verkoop van de individuele kavels eveneens door De Breuk werden verzorgd (zie afbeelding 5).²¹ Verder vinden we het verkavelingsplan ook terug op de nieuwe overzichtskaart van Rijnland van J.A. Kros uit 1855, de eerste overzichtskaart in meer dan honderd jaar (zie afbeelding 6).²² Het bijzondere aan deze kaart is dat ze een goed uitgedachte symbiose is tussen de kort daarvoor voltooide *Topographisch Militaire Kaart* – waarop ze grotendeels op was gebaseerd – en dat ze door de insluiting van relevante administratieve en waterstaatkundige attributen de opmaat vormde van de *Waterstaatskaart* die kort daarna in productie zou komen.

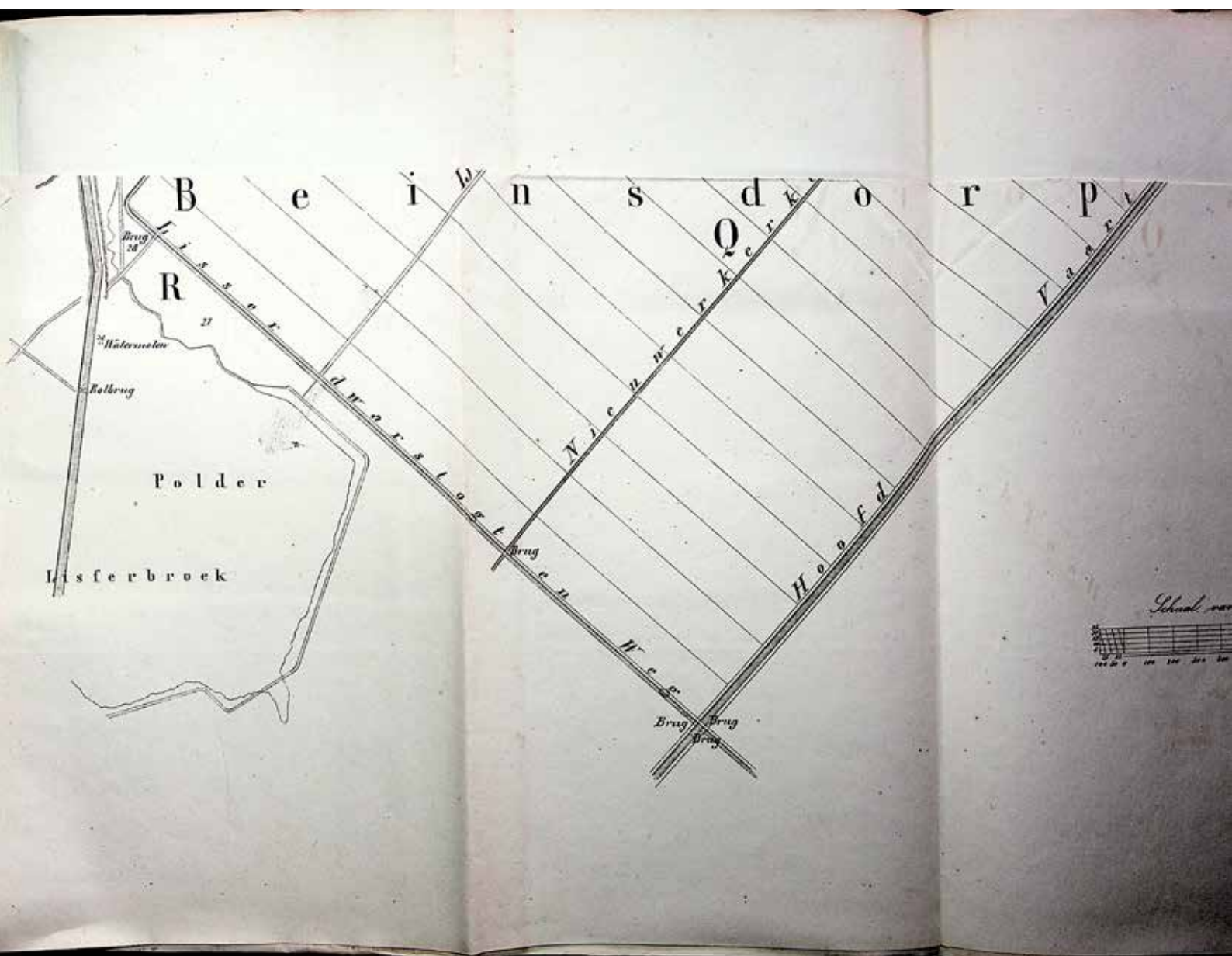
De nieuwe polder (pas waterschap en gemeente vanaf 1855) kreeg een in hoofdzaak op de landbouwfunctie gericht watersysteem waarbij de lange vaarten mede bedoeld waren om de landbouwopbrengst over water tot aan de Ringvaart te kunnen brengen. Daardoor kon echter geen rekening worden gehouden met de grote verschillen in maaiveldligging. De ontwatering van de laagste percelen was een blijvende kopzorg van de boeren in die stukjes.

We zien dat verschijnsel heel goed terug op de kaart die Carl Wilhelm Mieling voor de hiervoor genoemde studie van D.T. Gevers van Endegeest samenstelde (zie afbeelding 7).²³ Daarnaast trad inderdaad, zoals in alle droogmakingsplannen sedert de zeventiende eeuw was voorspeld, fikse kwel op van ook nog eens zilt grondwater. De Noordzee hield immers niet op bij Nederlandse kust, zout water kruipt onderlangs de duinen met name naar diepe droogmakerijen. Vooral de agrariërs in de polder hadden (en hebben) daar last van omdat het zilte grondwater hun gewassen aantastte. Om dat opborrelende grondwater weg te spoelen laat Rijnland zoetwater de polder in. Het nog steeds zilte mengsel wordt vervolgens zo snel mogelijk naar het Noordzeekanaal gepompt, ter voorkoming van verzilting van de héle boezem van Rijnland. Dat kost in de zomer veel schaars zoetwater

Hoewel het vanaf het begin vaststond dat de polder een landbouwbestemming zou krijgen, werd door de landelijke overheid vrijwel niets ondernomen om de immens grote polder in cultuur te brengen. Dubbelzinnig was in dat opzicht wel dat bij de verkaveling rekening moest worden gehouden met de Nieuwe Hollandse Waterlinie, het militair inundatiestelsel van forten, dammen en sluizen, onderling verbonden door dijken en liniewallen dat vooral tot de verdediging van de stad Amsterdam werd opgeworpen. In de praktijk betekende dat, dat in het geval van een oorlogssituatie de zuidelijke helft van de Haarlemmermeer opnieuw onder water kon worden gezet.²⁴ De lakse houding van de overheid, volgens sommigen geen vorm van desinteresse of kortzichtigheid, maar een welbewuste, vanuit liberale opvattingen gemotiveerde keuze,²⁵ impliceerde wel dat de polder zich economisch moeizaam ontplooidde en dat deze ook een volstrekt ongecoördineerd karakter had. In zijn krachtige proefschrift schetste de Amsterdamse sociaal-geograaf H.N. ter Veen in 1925 de Haarlemmermeer als een ruimtelijke, economische en vooral sociale jungle met een meedogenloos milieu.²⁶ Die vertraagde economische ontwikkeling werd in de hand gewerkt door het feit dat de overheid de ruimtelijke ordening geheel aan het particuliere initiatief had gelaten. Die afwezigheid

In this context, it is important to note that an equally systematic mapping programme accompanied this planning. Preceded by the cadastral mapping in use since 1832, the River Map was 1:10,000 in which the river landscape was recorded for the first time in an unambiguous framework.¹⁴ Then came the Topographical Military Map of the Kingdom of the Netherlands, the first military and civil mapping of Dutch territory carried out according to unambiguous standards.¹⁵ In the fourth place, the globally unique Waterstaat Map on the 1:50,000 scale that precisely depicts and documents the precarious relationship between water and land and the great fragmentation and the illusion of manageability of the water system.¹⁶ Four maps, later supplemented by the matching Geological map of the Netherlands 1:200,000, and Dutch Soil map, which recorded the wet and dry infrastructure of the Netherlands and its subsurface in detail – thus laying the indispensable foundation for the ongoing design and redesign of the Dutch landscape.¹⁷ This created conditions that were of great importance for the later industrialization of the Netherlands.¹⁸

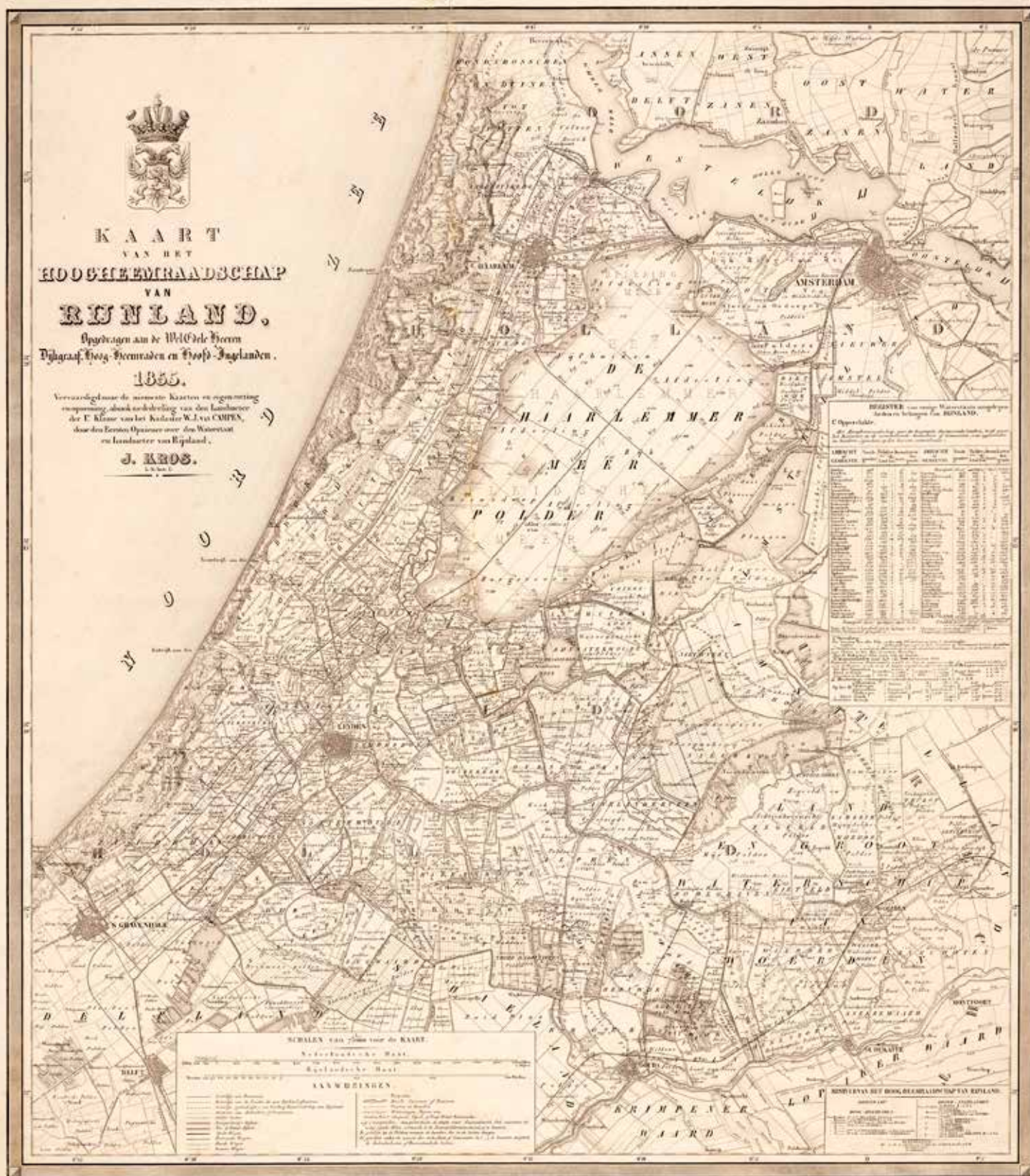
5. Veilingvoorwaarden voor de verkoop van landen in de Haarlemmermeerpolder onder Burgerveen, 1854. Collectie Dr. Paul van den Brink.

5. Auction conditions for the sale of countries in the Haarlemmermeerpolder under Burgerveen, 1854. Collection Dr. Paul van den Brink.²¹

van staatszorg leidde tot de aanleg van een dood schematisch en heel onpraktisch wegnnet, dat nergens juiste knooppunten van verkeer had geschapen en bovenal, tot een wildgroei leidde van nederzettingen vol armoedzaaiers, ordeloosheid en ziekten.²⁷ In de nieuwe polder ontbrak goed drinkwater ten enenmale en het was dan ook niet verwonderlijk dat cholera en tyfus vooral in de jaren 1865-1867 grote sterfte onder de bevolking veroorzaakte. Dit alles illustreert dat voor zaken als huisvesting, gezondheidszorg en verfijning van de waterhuishouding enkel oppervlakkige aandacht was. In tijden van nachtwakersstaat geen onverwachte houding, maar in dergelijke omstandigheden extra bezwaarlijk. Het leidde tot een ongebreidelde woekering van lintbebouwing langs de Ringvaart, vooral tegenover de 'oude' dorpen en tot stagnatie in de groei van de geplande hoofddorpen Kruisweg (vanaf 1864 Hoofddorp genaamd) en Nieuw-Vennep: die beide nederzettingen waren in het midden van de polder gepland, zonder aan te hechten bij de reeds bestaande nederzettingen. Dat had tot gevolg dat het voorzieningenniveau van de nederzettingen in de nieuwe droogmakerij achterbleef.

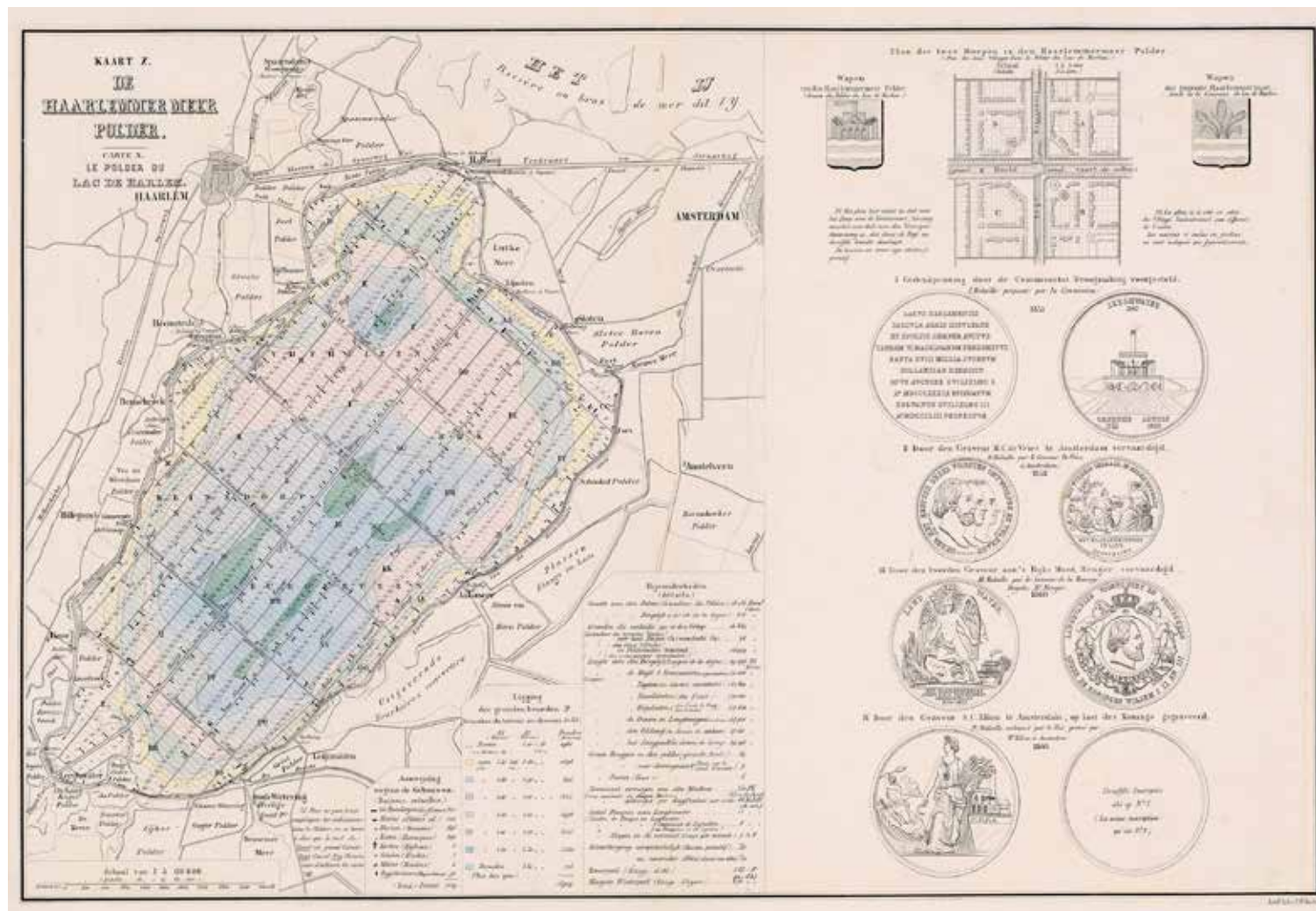
Layout and design

With the reclamation of 18,000 hectares of land available, which, remarkably enough, actually nobody had requested, not only the surrounding cities, but also the national government refused to take the lead in further designing to exploit it economically. This meant that the newly won land was sold under the supervision of Rijnland to the highest bidder – mostly landowners and speculators. Prior to and at the time of the reclamation, several publishers had already issued maps showing the project and the future issue of new land, but the majority of them had a sketchy and presumptive character. Naturally, this did not apply to the Rhineland technical staff's maps compiled to monitor the proceedings. The engineer J.A. Beijerinck in 1854 completed a detailed plan on the 1:50,000 scale in which he worked out the intended spatial design of the new polder. Although this map was not published, the plan and underlying subdivision pattern were distributed on behalf of Rijnland in 1855 by the Leiden publisher De Breuk.^{19,20} In enlarged form this Beijerinck map also accompanied the auction for the sale of the individual lots

6. Kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland, 1855 door Jan Kros.
Noord-Hollands Archief, Provinciale Atlas - Kaarten en kaartboeken, inv.no.
NL-HlmNHA_560_002028_XL.

6. Jan Kros. Kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland, 1855.
Noord-Hollands Archief, Provinciale Atlas - Maps and atlases, inv.no.
NL-HlmNHA_560_002028_XL.

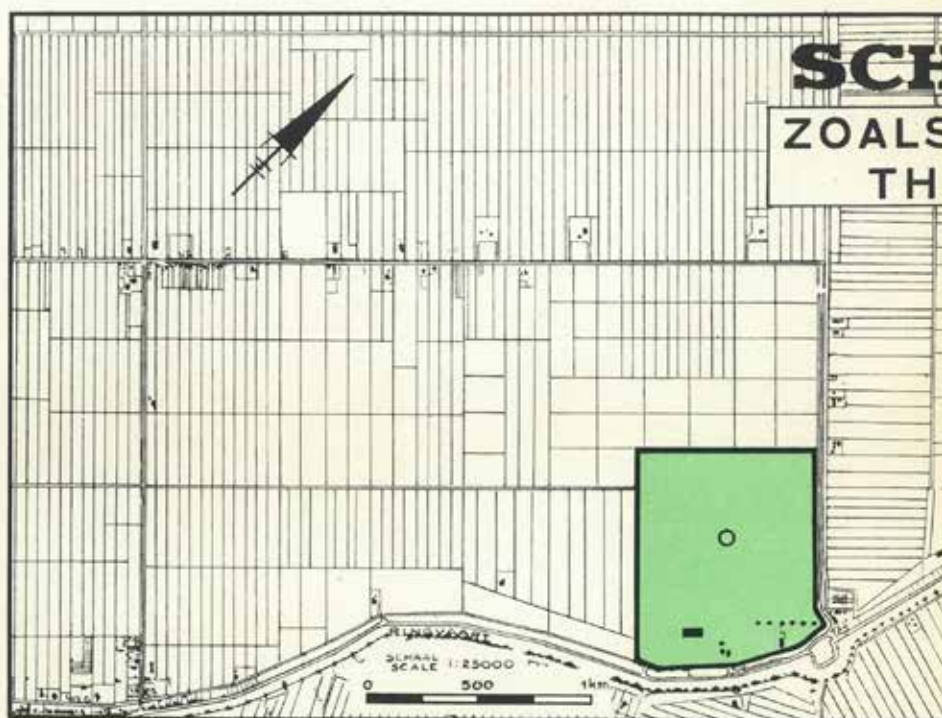

7. De Haarlemmer Meer Polder, 1843-1861 door C.W. Mieling. Rijksmuseum Amsterdam, inv.no. FMH 7065-X.

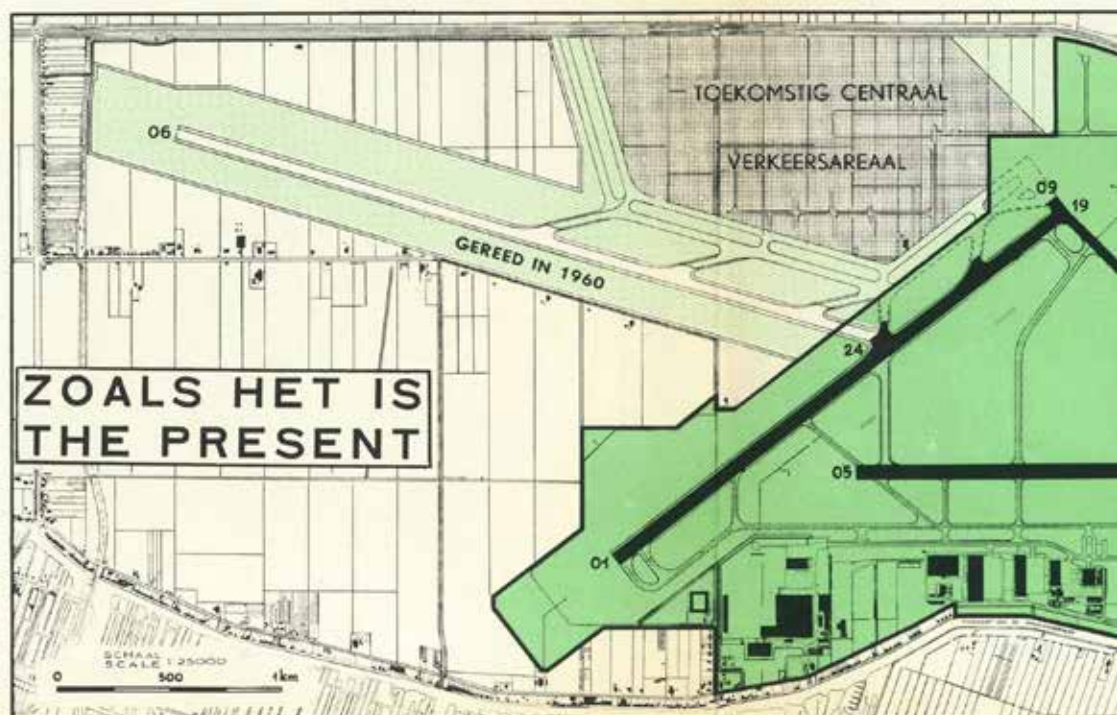
7. C.W. Mieling. De Haarlemmer Meer Polder, 1843-1861. Rijksmuseum Amsterdam, inv.no. FMH 7065-X.

In de kartografie werkt die wanorde door in de zin dat het proces zich lastig laat volgen. Door de bestuurlijke en ruimtelijke chaos in de polder waren nauwelijks gegevens beschikbaar over de bevolkingsopbouw, de indeling van het gebied, de distributie en functie van de dorpen en de omvang van de boerderijen. Allemaal onderwerpen die de grondslag vormen voor de meer toegepaste (thematische) kaarten zoals we die in de negentiende eeuw in Nederland op zien komen.²⁸ Het is voor de Haarlemmermeer meer dan opvallend dat deze kaarten niet ten tijde, maar eerst 75 jaar na dato verschenen.²⁹ Het is toch wel opmerkelijk hoe weinig kaarten, zowel topografisch als thematisch, van het gebied verschenen. Als we *Picarta*, de nationale catalogus van Nederland, als norm aannemen, dan moeten we vaststellen dat er hoegenaamd geen aandacht voor het gebied was. Dat idee behoeft evenwel nuancering, omdat bijvoorbeeld uit het *Weekblad van Haarlemmermeer* dat sinds januari 1860 verscheen duidelijk blijkt hoe zeer men zich bewust was van de betekenis van actueel kaartmateriaal voor het land- en waterbeheer in de polder en in dat opzicht liever teruggreep op de Nederlandse topografische kaartseries die rond het midden van de negentiende eeuw waren geïnitieerd en de actuele weerkundige, waterstaatkundige en alle andere statistische datareeksen die er de onweerlegbare basis van vormden.³⁰ Dat veranderde niet toen in de jaren zeventig van de negentiende eeuw de industrialisatie in Nederland echt vaart kreeg en ook de Haarlemmermeer

De Breuk also provided (see figure 5).²¹ We also find the allotment plan on the new Rhineland map by J.A. Kros from 1855, the first overview map in more than a hundred years.²² The special feature of this map is that it is a well-thought-out symbiosis between the recently completed Topographical Military Map – on which it was also based – and that, by the inclusion of relevant administrative and water management attributes, it formed the prelude to the Waterstaat Map then going into production. The new polder (water board and municipality from 1855 onwards) was given a water system focused primarily on the agricultural function, whereby the long journeys were also intended to bring the agricultural yield over water up to the Ringvaart. However, this did not allow for the large differences in ground level (see figure 7).²³ The draining of the lowest plots remained a permanent headache for the farmers. In addition, as had been predicted in all land reclamation plans since the seventeenth century, there was also a heavy seepage of salty groundwater affecting the crops. To wash away the aerated groundwater, Rhineland is letting freshwater into the polder. The still-salty mixture is then pumped to the North Sea Canal as quickly as possible to prevent salinization of the entire "boezem" of Rijnland. That costs an enormous amount of scarce fresh water during the summer. Although it was clear from the start that the polder would have an agricultural function, virtually nothing was done by the national government to cultivate the immense polder. It was ambiguous

1920: 76 ha
190 acres

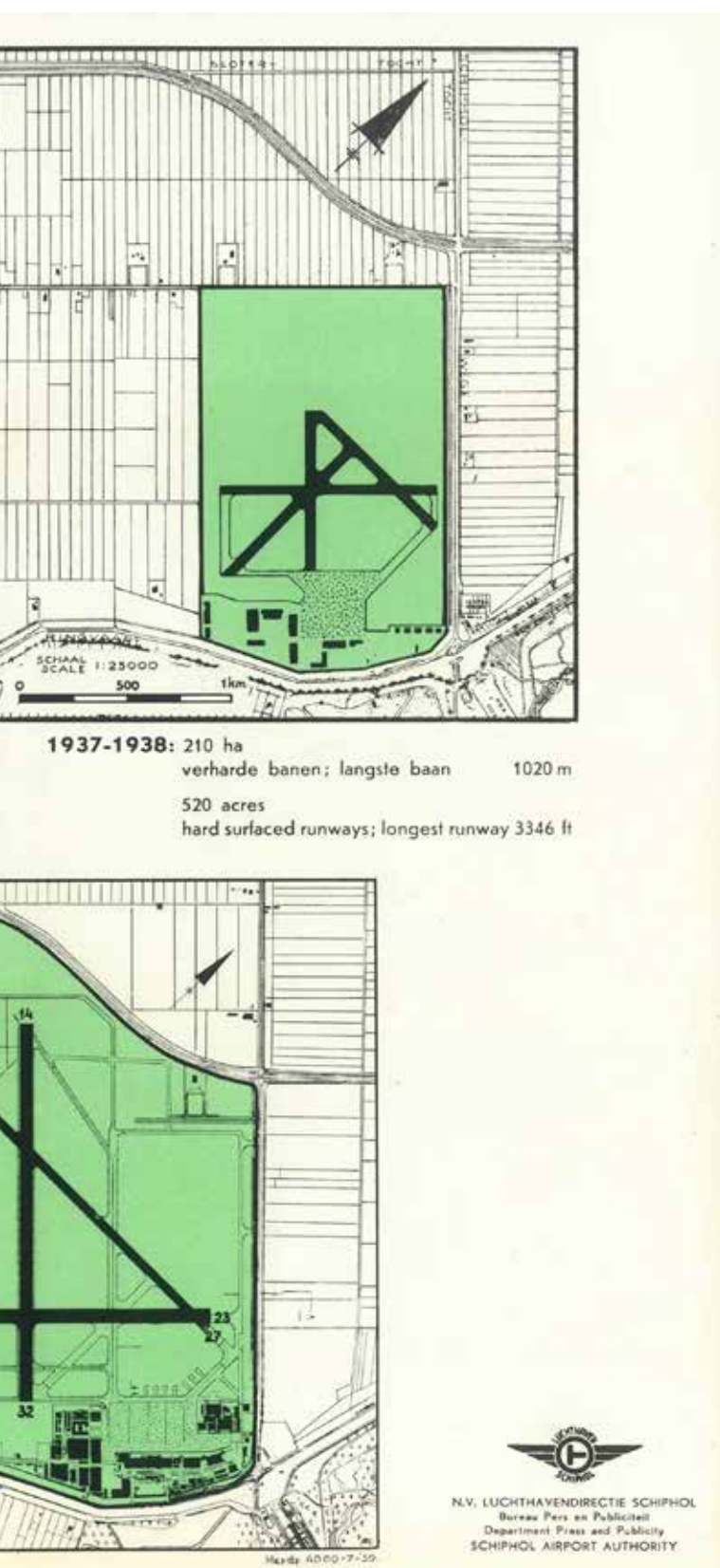
1959: 850 ha
langste baan (01-19) 2550 m
ICAO-klasse A. 1.
baan 06-24, 3300 m, in aanleg
2100 acres
longest runway (01-19) 8366 ft
ICAO class A. 1.
runway 06-24, 10827 ft,
under construction

8. Schiphol zoals het was (1920-1959). Collectie Steegh/Teunissen.

8. Schiphol like it was (1920-1959). Collection Steegh/Teunissen.

een economische groeispurt doormaakte. Mede door de steun van een nu veel meer op de voorgrond tredende Rijksoverheid, zorgde de toepassing van nieuwe technieken en mechanisatie voor zo'n hoge arbeidsproductiviteit dat het gebied tot een van de Nederlandse graanschuren uitgroeide. Gelijktijdig werd, met name in Aalsmeer, toenemend overgeschakeld op glastuinbouw voor de teelt van bloemen- en planten. De uitwerking daarvan

in that regard that the allotment had to take into account the Nieuwe Hollandse Waterlinie, the military inundation system of forts, dams and locks, interconnected by dikes and ramparts that was mainly raised to defend the city of Amsterdam. In practice, this meant that in the event of a war situation the southern half of the Haarlemmermeer could be flooded again.²⁴

op de langere termijn behoeven we niet te benadrukken. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was de polder, hoewel in de ogen van veel stedelingen landschappelijk 'saai', een agrarisch Arcadië met vele rijke herenboeren die het ook helemaal voor het zeggen hadden in het polderbestuur. De 'stedelijke cultuur' en daarmee ook de kartografie (zij het aanvankelijk voor het merendeel in de vorm van kaarten bij krantenartikelen), drong pas

The negligent attitude of the government – according to some, not a form of disinterest or short-sightedness, but a deliberate choice motivated by liberal views²⁵ – implied that the polder had a difficult economic development and that it also had a completed uncoordinated character. In his powerful dissertation, the Amsterdam human geographer H.N. ter Veen in 1925 characterized the Haarlemmermeer as a spatial, economic and social jungle with a relentless environment.²⁶ The fact that the government had left spatial planning entirely to the private initiative encouraged this delayed economic development. This absence of state care led to the construction of a dead schematic and very impractical road network, which had not created the right traffic junctions and, above all, to a proliferation of settlements full of poor people, disorder and disease.²⁷ Good drinking water was lacking and it was therefore not surprising that cholera and typhus caused large deaths among the population in the years 1865-1867. All this illustrates that for matters such as housing, health care and refinement of water management, only superficial attention was paid. In times of a minimal state, not unexpected attitude; but, in such circumstances, extra objectionable. It led to an unbridled proliferation of ribbon development along the Ringvaart, towards the 'old' villages and to stagnation in the growth of the planned capital villages Kruisweg (from 1864 called Hoofddorp) and Nieuw-Vennep: both were settlements in the middle of the polder but unattached to the existing settlements. As a result, the facilities level of the settlements in the new polder lagged.

In cartography, this disorder continues to work in the sense that the process is hard to follow. Due to the administrative and spatial chaos, hardly any data was available about the population structure, the layout of the area, the distribution and function of the villages and the size of the farms. All subjects that form the basis for the more applied (thematic) maps as we see them in the Netherlands in the nineteenth century.²⁸ It is remarkable for the Haarlemmermeer that these maps, both topographically and thematically, appeared only 75 years later.²⁹ If we adopt Picarta, the national catalogue of the Netherlands, as a standard, then we must establish that there was no attention for the area in any way whatsoever. It is clear that people were aware of the significance of current map material for land and water management and in that respect preferred to refer to the Dutch topographic map series (initiated around the mid-nineteenth century) and the current meteorologist, water management and all other statistical data series that formed its irrefutable basis.³⁰ That did not change when industrialization in the Netherlands really gained momentum in the 1870s and the Haarlemmermeer also experienced an economic growth. Thanks to the support of a now more prominent Central Government, the application of new techniques and mechanization led to such high labour productivity that the area became one of the Dutch granaries. At the same time, in Aalsmeer, there was an increasing switch to greenhouse horticulture for the cultivation of flowers and plants. We do not need to emphasize its effect in the longer term.

Until World War II the polder, although in the eyes of many townspeople 'boring', was an agricultural Arcadia with many rich gentleman farmers who also had complete control of the polder administration. The 'urban culture' and thus also the cartography (albeit initially for the most part in the form of maps for newspaper articles), did not penetrate the polder until

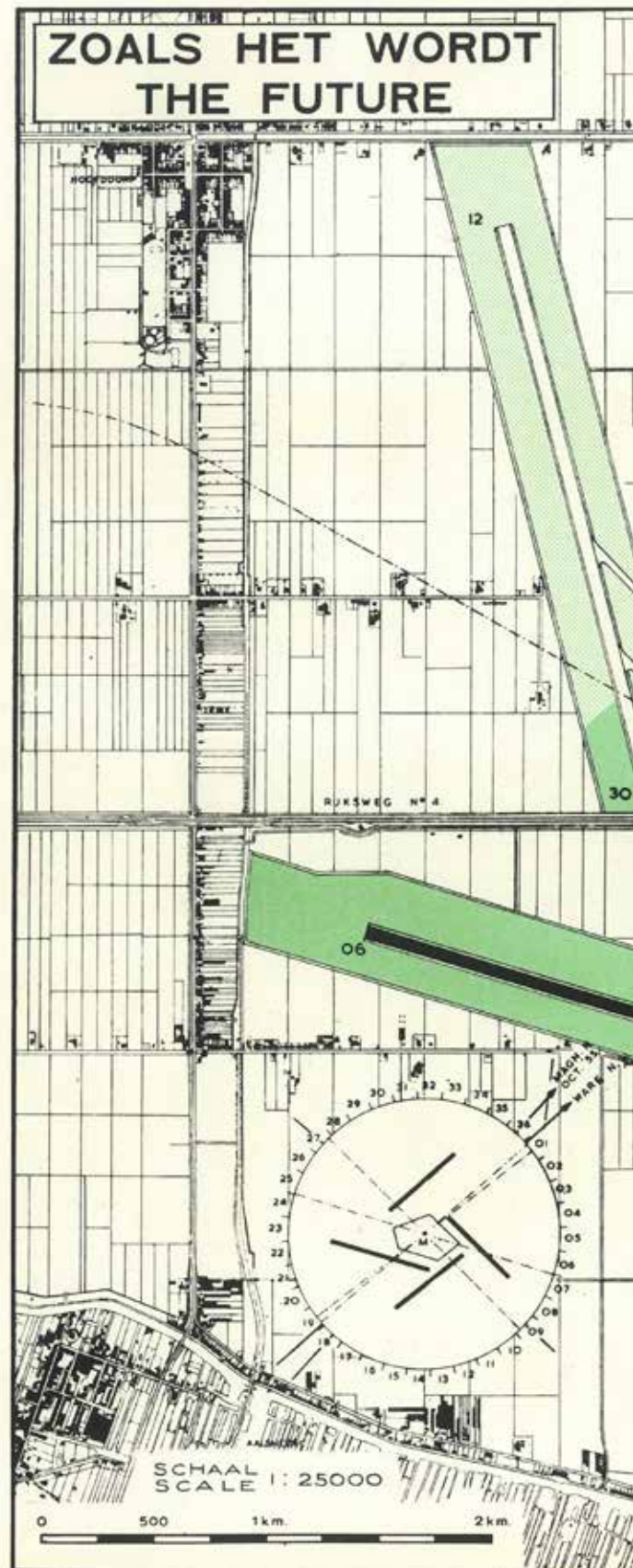
vanaf de Eerste Wereldoorlog in de polder door: door de aanleg van spoorlijnen om de agrarische producten naar de stad te vervoeren, door verharding en verbreding van de wegen en door de vestiging van Schiphol, het tegen de Ringvaart aangelegde vliegterrein. Beginnend met één start- en landingsbaan groeide het geleidelijk (soms heel snel) uit tot een infrastructureel knooppunt van wereldformaat (zie afbeelding 8 en 9).

Na de Tweede Wereldoorlog zette de opbouw zich verder voort, vooral ten aanzien van de infrastructuur en economische bedrijvigheid. Markant was in dat verband het besluit tot de aanleg van een snelweg die Amsterdam via de Haarlemmermeer met Rotterdam verbond en die zo belangrijk bijdroeg tot de verkeerskundige ontsluiting van de Haarlemmermeer en de ontwikkeling van Hoofddorp als belangrijkste groeikern. Als gevolg van de verdergaande mechanisatie van de landbouw ontstond vooral na 1950 een grote werkeloosheid onder de agrariërs die echter werd opgevangen door de toenemende vraag naar arbeidskrachten in de industrie. Zeker na de opening van de nieuwe nationale luchthaven in 1967, zorgde Schiphol voor de werkgelegenheid. In korte tijd groeide de Haarlemmermeer daardoor uit tot een gemeente met ruim 143.000 inwoners en een grote en diverse economie.³¹

Besluit

Wanneer we de kartografie van de Haarlemmermeer overzien, dan kunnen we vaststellen dat deze zich hoofdzakelijk concentreerde op de bedreigende consequenties van het waterbekken voor het omringende land. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw werd die problematiek geadresseerd in talrijke plannen tot droogmaking, maar geen van die ontwerpen kwam verder dan de tekentafel. Inhoudelijk kwamen die voorstellen overeen: de Waterwolf, zoals de Nederlandse dichter Joost van den Vondel haar in de jaren veertig van de zeventiende eeuw had omschreven, moest blijvend getemd worden. Vanaf het midden van de achttiende eeuw wordt ook het aspect van de zeespiegelstijging meer benadrukt. Anders dan verwacht blijft de kartografie na de droogmaking van 1852 toch duidelijk achter. Manuscriptkaarten die de waterstaatkundige inrichting van de nieuwe polder begeleiden zijn er alom, maar het valt echt op dat de gedrukte kartografie daar echt bij achter blijft. Het feit dat de Rijksoverheid in dit proces geen rol van betekenis wilde spelen moet daar mede aan debet aan zijn geweest. Gelijktijdig constateren we ook dat voor het actuele waterbeheer veel gebruik werd gemaakt van de verschillende topografische en thematische kaartseries waarover Nederland in toenemende mate beschikte.

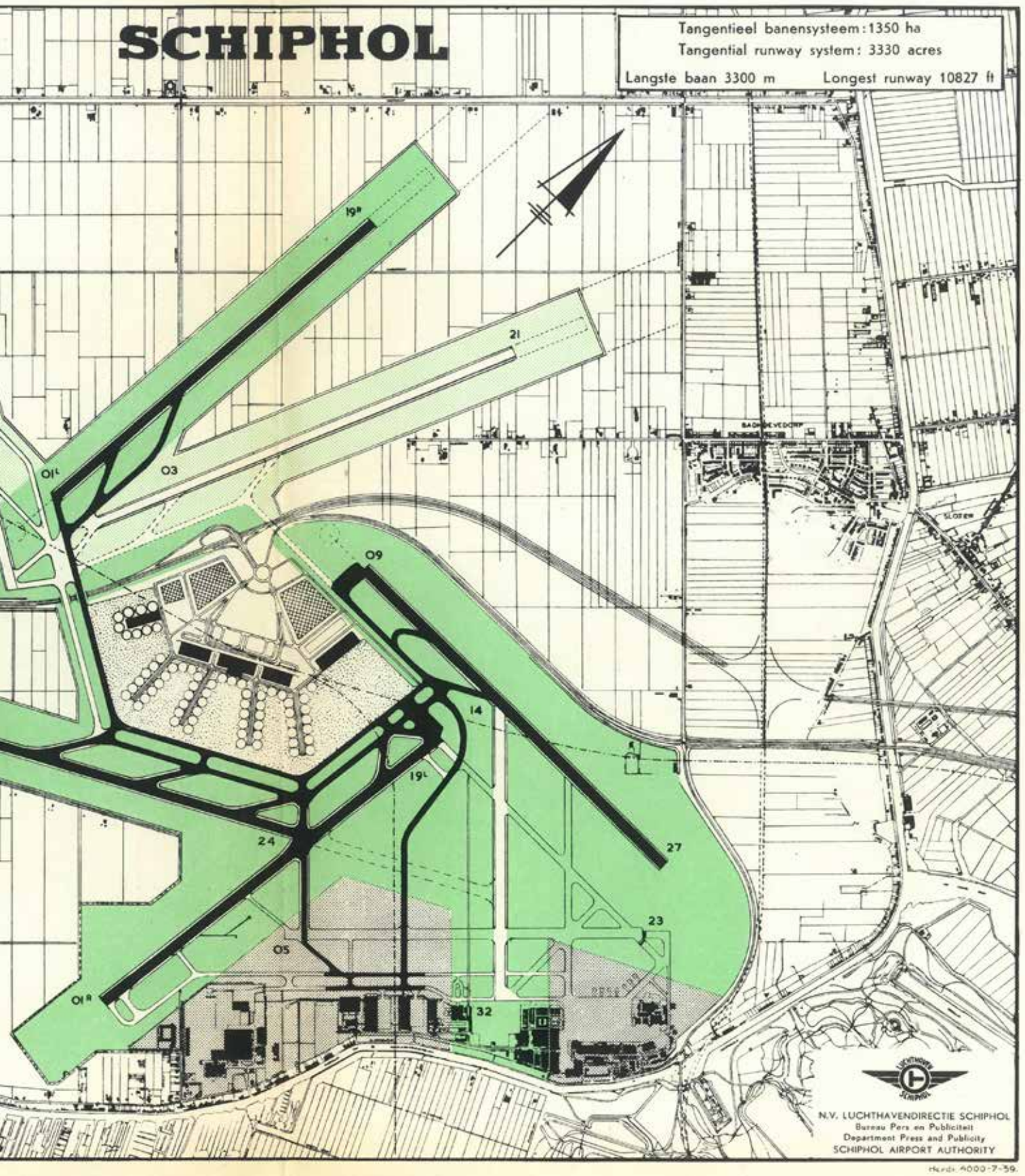
En de toekomst? Recent is de aandacht voor zeespiegelrijzing, al dan niet als gevolg van klimaatverandering, enorm gegroeid. Zo ver is het nog niet, hoe snel de zeespiegel stijgt weten we niet precies en hoe heftig op weg daar naartoe kwel ons het leven zuur gaat maken weten we evenmin. Maar het kan best zijn dat we al lang voordat onze dijken niet meer op stevigheid en hoogte te houden zijn de Haarlemmermeer weer het Haarlemmermeer kunnen noemen. Komt dan een eind aan de mythe van "God schiep de aarde, maar de Hollanders schiepen Holland"? In ieder geval zou het een stevige knauw uitdelen aan die andere mythe, die van de maakbaarheid van de wereld.

9. Schiphol like it will be. Collection Steegh/Teunissen.

after World War I: by the erection of railway lines around the agricultural products to the city transport, through the hardening and widening of the roads and through the establishment of Schiphol, the airfield built against the Ringvaart. Starting with one runway, it gradually (sometimes very quickly) grew into a world-class infrastructure node see figures 8 and 9).

Construction continued after World War II, particularly with regard to infrastructure and economic activity. In this context,

9. Schiphol zoals het wordt. Collectie Steegh/Teunissen.

Noten

- 1 S.J. Fockema Andreae. *Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging.* – Amsterdam : Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1955.
- 2 Vooral A. van der Woud. *Het lege land : De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848.* – Amsterdam : Meulenhoff Informatief, 1987.
- 3 E. Taverne. *Het betwiste landschap van de Haarlemmermeer.* – In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden.*

it was noticeable that the decision was taken to construct a highway that connected Amsterdam via the Haarlemmermeer with Rotterdam and which contributed so much to the traffic-related accessibility of the Haarlemmermeer and the development of Hoofddorp as the most important growth centre. As a result of the far-reaching mechanization of agriculture, a great deal of unemployment arose among farmers, after 1950, which, however, was met by the increasing demand for manpower in indus-

121, no. 4, (2006), p. 718.

4 P. van den Brink. *"In een opslag van het oog": De Hollandse rivierkartografie en waterstaatszorg in opkomst, 1725-1754.* – Alphen aan den Rijn : Canaletto/Repro-Holland, 1998; G.P. van de Ven. *Aan de wieg van Rijkswaterstaat : Wordingsgeschiedenis van het Pannerdens kanaal.* – Zutphen : De Walburg Pers, 1976.

5 P. van den Brink. *"In een opslag van het oog"*, p. 89, 185-186, 195.

6 J.C. Ramaer. *De omvang van het Haarlemmermeer en de meren waaruit het ontstaan is, op verschillende tijden vóór de droogmaking.* – Amsterdam : Müller, 1892.

7 Cruquius zette zijn denkbelden tussen 1725 en 1727 uiteen in brieven en rapporten aan het provinciebestuur van Holland. P. van den Brink. *"In een opslag van het oog"*, p.10-25; 204-210; Z.Y. van der Meer. Delft : [s.n.], 1939, p. 42-46.

8 De kaart werd door Velsen in 1749 opgenomen in zijn gezaghebbende "Rivierkundige Verhandeling" waarin hij op basis van het door Cruquius verzamelde materiaal een plan ontwikkelde niet alleen voor het rivierenstelsel, maar breder voor de Nederlandse waterhuishouding; C. Velsen. *Rivierkundige verhandeling, afgeleid uit waterwigt- en waterbeweegkundige grondbeginselen, en toepasselyk gemaakt op de rivieren, den Rhyn, de Maas, de Waal, de Merwede, en de Lek: waar in de aloude en tegenwoordige toestand dier rivieren overwogen; de gevaaren, die men uit derzelver verandering te dugten heeft, aangewezen, en middelen ter verbetering derzelve en ter voorkominge van overstromingen voorgesteld worden.* – Te Amsterdam : by Isaak Tirion, 1749; Idem, *Aanmerkingen over de tegenwoordige staat van de Haarlemmer Meer. Waar in wert aangetoont hoe noodzaakelyk die moet worden droog-gemaakt, en op wat wyze dit kan geschieden, dat de steden Haarlem, Leyden, en Amsterdam, als mede het Hoogheemraadschap van Rhyndland, wegens de gevreesde ongemakken in de plaats van erger, van veel beter natuur zullen weezen als tegenwoordig.* – Leyden, : by Daniel Goetval, 1727.

9 P. van den Brink. *"In een opslag van het oog"*, p. 89; Vgl. *Kaartboek van Rijnland 1746* / [inl. G. 't Hart]. – Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1969, en P. Boekel, Een blik op de kaart van Melchior Bolstra. – In: P. Boekel. *Geschiedenis van het Haarlemmermeer in schetsen en tafereelen.* – Amsterdam : G.L. Funke, 1868, p. 56-61.

10 Voor deze reorganisatie: P.G. van IJsselmuiden. *Binnenlandse Zaken en het ontstaan van de moderne bureaucratie in Nederland, 1813-1940.* – Kampen : Kok, 1988.

11 R. Filarski. *Kanalen van de koning-koopman : Goederenvervoer, binnenscheepvaart en kanalenbouw in Nederland en België in de eerste helft van de negentiende eeuw,* 1995.

12 F.L. Hooimeijer. *The tradition of making polder cities.* – Delft : [s.n.], 2011, p. 339.

13 Het proces van bedijking en droogmaking werd in opdracht van het Rijk gedocumenteerd door de leider van de droogmaking D.T. Gevers van Endegeest: *Over de droogmaking van het Haarlemmermeer.* – Leiden : S. en J. Luchtmans, 1843-1861; een meer recente reconstructie van het proces bij Ch. Jeurgens. *De Haarlemmermeer : Een studie in planning en beleid, 1836-1858.* – Amsterdam : NEHA, 1991; Vgl. E. Tiemens [et al.] *Haarlemmermeer 150 jaar droog.* – [Haarlemmermeer] : Stichting Haarlemmermeer 2002, 2002, en C. Lücke. *Haarlemmermeer 1852-2002 : 150 jaar wonen en werken.* – Alkmaar : De Milliano, 2002.

14 P. van den Brink. *Kartobibliografie van de Rivierkaart (1830-1961)* / [red.: Jan Hoofs en Yvonne van der Pijl]. – Delft : Meetkundige Dienst, afdeling IEBD, 1995.

15 J.A. van der Linden. *Topographische en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden,* 1973.

16 Vgl. M. Blauw. *Waterstaat in kaart : Geschiedenis van de waterstaatskaart van Nederland, 1865-1992* / Uitg. in samenw. met de Adviesdienst Geoinformatie en ICT van Rijkswaterstaat. – Utrecht : Matij, 2003.

17 Zie hiervoor verder: P. van den Brink. *Dienstbare kaarten : een car-*

try. Certainly after the opening of the new national airport in 1967, Schiphol provided employment. In a short time, the Haarlemmermeer grew into a municipality with over 143,000 inhabitants and a large and diverse economy.³¹

Conclusion

If we look at the cartography of the Haarlemmermeer, we can conclude that it mainly focused on the threatening consequences of the water basin for the surrounding country. Since the beginning of the seventeenth century, this problem has been addressed in numerous plans for desiccation, but none of those designs went beyond the drawing board. The content of the proposals agreed: the "Water wolf", as the Dutch poet Joost van den Vondel had described her in the 1640s, had to be tamed permanently. From the middle of the eighteenth century, it also emphasizes the aspect of a rising sea level. Contrary to what was expected, post-1852 reclamation cartography clearly lagged behind. There are manuscript maps that accompany the water management design of the new polder, but it is striking that the printed cartography lags. The fact that the national government did not want to play a significant role in this process must have been partly to blame for this. At the same time we note that for the current water management they made a lot of use of the various topographic and thematic map series that the Netherlands had at its disposal.

And the future? Attention to rising sea levels, whether or not as a result of climate change, has grown enormously. It is not yet at that stage: we do not know exactly how fast the sea level will rise and we also do not know how fierce on our way there that life will make us miserable. But it may well be that for a long time now we can no longer be sure that our dikes can be held at firmness and height. The Haarlemmermeer can once again be called the Haarlemmermeer. Does the myth of "God created the earth end, but the Dutch created Holland" still hold true? In any case, it would be a major blow to that other myth: that of the adaptability of the world.

Notes

1 S.J. Fockema Andreae. *Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging.* – Amsterdam : Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1955.

2 Particularly A. van der Woud. *Het lege land : De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848* – Amsterdam : Meulenhoff Informatief, 1987.

3 E. Taverne. *Het betwiste landschap van de Haarlemmermeer.* – In: Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden. 121, no. 4, (2006), p. 718.

4 P. van den Brink. *In een opslag van het oog' : De Hollandse rivierkartografie en waterstaatszorg in opkomst, 1725-1754.* – Alphen aan den Rijn : Canaletto/Repro-Holland, 1998; G.P. van de Ven. *Aan de wieg van Rijkswaterstaat : wordingsgeschiedenis van het Pannerdens kanaal.* – Zutphen : De Walburg Pers, 1976.

5 J.C. Ramaer. *De omvang van het Haarlemmermeer en de meren waaruit het ontstaan is, op verschillende tijden vóór de droogmaking.* – Amsterdam : Müller, 1892.

6 P. van den Brink. *In een opslag van het oog'*, p.10-25; Z.Y. van der Meer. Delft : [s.n.], [1939]

8 The map was inserted by Velzen in 1749 in his authoritative "Rivierkundige verhandeling", in which he developed (on the basis of material collected by Cruquius) an overall plan for the drainage of the Netherlands.

9 for notes 9-11 see Dutch list.

13 The process of embankment and land reclamation was documented by order of the Dutch government by D.T. Gevers van Endegeest: *Over de*

tografische geschiedenis van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap en het Tijdschrift, 1873-1966. – Houten : Hes & De Graaf, 2010.

18 Vgl. C. Koeman. *Handleiding voor de studie van de topografische kaarten van Nederland : 1750-1850.* – Groningen : J.B. Wolters, 1963.

19 *Plan van Indeeling en Verkaveling van den Haarlemmer-Meer Polder /* steendr. van I. en H. van Langenhuizen. – [Schaal 1:60.000]. – Leyden : H.R. de Breuk, 1851 kaart, steendruk ; 34x30 cm. Voor de toestemming vanwege Rijnland: Binnenlandsche Nieuwstijdingen. – In: *De Nederlander*, 11 mei 1855.

20 G.A. de Geus. *Kaart van de gemeente Haarlemmermeer.* – Rotterdam : Van Gogh en Oldenzeel, 1855. In samenwerking met de Amsterdamse uitgever H.G. Koster, verschenen in 1862 en 1877 enkele bijgewerkte versie. Vgl. *Nieuwsblad voor den boekhandel* 22(1855), nr. 47(22 november 1855), p. 218, en Idem 29(1862), nr. 27(3 juli 1862), p. 111.

21 D.T. Gevers van Endegeest. Ingezonden : [Geschiedenis van de overdracht der polders]. – In: *Weekblad van Haarlemmermeer*, 10 februari 1860.

22 *Kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland : opgedragen aan de Weledele Heeren Dijkgraaf, Hoog-Heemraden en Hoofd-Ingelanden /* vervaardigd naar de nieuwste Kaarten en eigen-meting en-opneming, alsook mededeeling van den Landmeter der 1e Klasse van het Kadaster W.J. van Campen, door den Eersten Opziener over den Waterstaat en Landmeter van Rijnland, J. Kros. – s Gravenhage : Lith. des Konings E.Spanier, 1855.

23 C.W. Mieling. *De Haarlemmer Meer Polder.* – Schaal 1:60.000. – Leiden : S. en J. Luchtmans, 1843-1861. Kaart X.

24 E. Taverne. *Het betwiste landschap van de Haarlemmermeer*, p. 716-717.

25 A.F.J. Niemeijer. Een aangeharkt en dichtbevolkt laagland : Waterstaat, infrastructuur en verstedelijking. – In: Th. De Nijs en E. Beukers. *Geschiedenis van Holland van 1795 tot 2000.* Hilversum : Verloren, 2003. – Deel IIIA, p. 117-118.

26 H.N. ter Veen. *De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied : Proeve eener sociaal-geographische monographie.* – Groningen : Noordhoff, 1925; Vgl. E. Taverne. *Het betwiste landschap van de Haarlemmermeer*, p. 723. De uitspraken van Ter Veen worden overigens niet door iedereen gedeeld. Het kan gelezen worden als een hommage aan de pioniers en hun zware levensomstandigheden, maar ook als een pleidooi alsnog op staatskosten allerlei landbouwkundig gewenste investeringen gefinancierd en uitgevoerd te krijgen.

27 D. Hudig en H.P.J. Bloemers. *Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders.* – Amsterdam : Scheltema & Holkema, [1928]; Vgl. E. Taverne. *Het betwiste landschap van de Haarlemmermeer*, p. 721.

28 Pas vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw komt daar verandering in, als gevolg van de opheffing van embargo's op de verspreiding van kartografische gegevens, een ontwikkeling die enorme invloed heeft gehad op de implementatie van kartografie in het dagelijkse leven. Vgl. vooral P. van den Brink. "Het bespottelijk geheimzinnige": de Topografische Dienst in de media, 1815-1900. – In: *Caert-Thresoor* 34(2015), nr. 4. p. 207-213.

29 W.E.B. Boekaankondiging: H.N. ter Veen. De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied : Proeve eener sociaal-geographische monographie. – In: *Economisch-statistische berichten* 10(1925, nr. 504, 26 augustus 1925, p. 736-738.

30 Bijvoorbeeld: D.T. Gevers van Endegeest. Kaart voor de Natuurkunde en de Volksvlijt van Nederland, ook ingerigt voor schoolgebruik. – In: *Weekblad van Haarlemmermeer*, 28 december 1860; Idem, Polderwezen : Waterstaatskaart van Nederland. – In: *Weekblad van Haarlemmermeer*, 8 december 1865, p. 196-197; Een onmisbare kaart : [De Landbouwwkaart van Nederland]. – In: *Weekblad van Haarlemmermeer*, 17 juni 1870.

31 Gemeente Haarlemmermeer. *Structuurvisie Haarlemmermeer 2030.* – [Hoofddorp : Gemeente Haarlemmermeer, 2012, p. 9.

droogmaking van het Haarlemmermeer. – Leiden : S. en J. Luchtmans, 1843-1861; For a more recent reconstruction of this process: Ch. Jeurgens. *De Haarlemmermeer : Een studie in planning en beleid, 1836-1858.* – Amsterdam : NEHA, 1991.

14-18 for notes 14-17 see Dutch list.

19 *Kaart van den Haarlemmermeer-polder met deszelfs verkavelingen, aan-teekeningen, wegen, vaarten en tochten : alsmede de omliggende gemeenten, meeren, wegen enz. enz. : benevens de staat der verkochte perceelen en de namen der primitieve koopers /* steendr. van I. en H. van Langenhuizen. – Leyden : H.R. de Breuk, 1855. – 1 map, lithography ; 34x30 cm.

20 A similar map compiled by the inspector of Rijnland G.A. de Geus, appeared in 1855 and 1877 by Van Gogh en Oldenzeel in Rotterdam and in 1862 at the Amsterdam publisher H.G. Koster. Cf. *Nieuwsblad voor den boekhandel* 22(1855), nr. 47(22 november 1855), p. 218, and Idem 29(1862), nr. 27(3 juli 1862), p. 111. For the permission granted by Rijnland: Binnenlandsche Nieuwstijdingen. – In: *De Nederlander*, 11 mei 1855.

19,20 D.T. Gevers van Endegeest. Ingezonden : [Geschiedenis van de overdracht der polders]. – In: *Weekblad van Haarlemmermeer*, 10 februari 1860

21-24 see Dutch list.

25 A.F.J. Niemeijer. *Een aangeharkt en dichtbevolkt laagland : Waterstaat, infrastructuur en verstedelijking.* – In: Th. De Nijs en E. Beukers. *Geschiedenis van Holland van 1795 tot 2000.* – Hilversum : Verloren, 2003. – Deel IIIA, p. 117-118.

26 H.N. ter Veen. *De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied : Proeve eener sociaal-geographische monographie.* – Groningen : Noordhoff, 1925; See also. E. Taverne. *Het betwiste landschap van de Haarlemmermeer*, p. 723. Ter Veen's statements are not shared by everyone. It can be read as a homage to the pioneers and their harsh living conditions, but also as a plea to get all sorts of agronomically desirable investments funded and implemented.

27 D. Hudig en H.P.J. Bloemers. *Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders.* – Amsterdam : Scheltema & Holkema, [1928]; See also. E. Taverne. *Het betwiste landschap van de Haarlemmermeer*, p. 721.

28 This did not change until the seventies of the nineteenth century, as a result of the lifting of embargoes on the distribution of cartographic data, a development that had an enormous influence on the implementation of cartography in daily life. Cf. See also. vooral P. van den Brink. "Het bespottelijk geheimzinnige": de Topografische Dienst in de media, 1815-1900. – In: *Caert-Thresoor* 34(2015), nr. 4. p. 207-213.

29 W.E.B. Boekaankondiging: H.N. ter Veen. De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied : Proeve eener sociaal-geographische monographie. – In: *Economisch-statistische berichten* 10(1925, nr. 504, 26 augustus 1925, p. 736-738.

30 For example: D.T. Gevers van Endegeest. Kaart voor de Natuurkunde en de Volksvlijt van Nederland, ook ingerigt voor schoolgebruik. – In: *Weekblad van Haarlemmermeer*, 28 december 1860; Idem, Polderwezen : Waterstaatskaart van Nederland. – In: *Weekblad van Haarlemmermeer*, 8 december 1865, p. 196-197; Een onmisbare kaart : [De Landbouwwkaart van Nederland]. – In: *Weekblad van Haarlemmermeer*, 17 juni 1870.

31 Gemeente Haarlemmermeer. *Structuurvisie Haarlemmermeer 2030.* – [Hoofddorp : Gemeente Haarlemmermeer, 2012, p. 9.

AdamLink - Historische collecties van de stad Amsterdam verbonden

AdamLink - connecting historical collections of Amsterdam

Veel onderzoek naar de stedelijke geschiedenis van Amsterdam kampt met een alomteverrassende stad. Het goed identificeren van welk gebouw waar precies stond is een groot probleem; er is gedetailleerde historisch-geografische kennis voor nodig. Bij het achterhalen van een locatie kunnen schilderijen en oude foto's helpen maar die moeten dan wel verbonden worden met dezelfde historische geografische entiteit. Zou het niet mooi zijn om zowel bouwplannen of kaarten uit archieven, oude foto's of schilderijen uit beeldbanken en boeken uit bibliografische collecties, in een keer te kunnen ophalen, simpelweg omdat ze allemaal gelinked zijn aan het - correct geïdentificeerde Amsterdamse stadhuis?

AdamLink

Het verbinden van bronnen over de Amsterdamse geschiedenis is het doel van AdamLink (<https://adamlink.nl>). AdamLink is een project van de stichting AdamNet, een samenwerkingsverband van meer dan dertig instellingen, zoals openbare en universiteitsbibliotheken, musea, archieven en documentatiecentra in Amsterdam. De belangrijkste deelnemers in het AdamLink project zijn het Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam Museum, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), de Universiteitsbibliotheek Amsterdam en de openbare bibliotheek van de hoofdstad.

Doel van het project was het maken van een Linked Open Data-platform waarop de verschillende collecties, waaronder beeldcollecties, historische kaarten en boeken over de geschiedenis van de stad, gezamenlijk werden ontsloten middels iets dat ze allemaal gemeen hebben: een locatie in de stad. De collecties van de deelnemende instellingen zijn vrij divers; niet alleen hun ontstaan, maar ook het tijdvak dat ze bestrijken en

A lot of research about the urban history of Amsterdam has to deal with the buildings and streets of an ever expanding city. Correctly identifying where what was can be a real problem, and requires intimate historical geographical knowledge.

In identifying a location, visual clues like drawings, paintings and photographs of the city might help, but they then need to be connected to one and the same historical geographical entity.

Wouldn't it be wonderful to get building plans from archival records, together with paintings, photographs and books from other collections, simply because they were linked to the - correctly identified - Amsterdam City Hall?

AdamLink

Linking resources on the history of Amsterdam is the aim of the AdamLink project (<https://adamlink.nl>). It is a project by the AdamNet Library Association, a collaboration of over thirty public and university libraries, museums, archives and documentation centres in Amsterdam. In the AdamLink project the main participants were the Amsterdam City Archives, Amsterdam Museum, International Institute of Social History, University of Amsterdam Library, and the Public Library of Amsterdam.

The goal was to create a Linked Open Data platform that connects some of the collections of these institutes; amongst them image collections, historical maps and book collections regarding the history of Amsterdam, through something they all have in common: their location in the city.

The collections of these institutes are very different; in the way and why they were created in the first place (archival requirements - or documenting social history), but also in sheer size

Drs. P. Dreiskämper is historica en softwareontwikkelaar, gespecialiseerd in het maken van toepassingen voor erfgoedinstellingen zoals crowdsourcing platformen en LOD-applicaties.

Drs. P. Dreiskämper is a historian and software developer who specialises in creating applications for cultural heritage institutions like crowd sourcing platforms and LOD-applications.

grootte van de collectie (er zijn meer dan 400.000 afbeeldingen, tegenover slechts 62 kaarten, om maar een voorbeeld te noemen).

De belangrijkste collecties voor het project waren:

- **Stadsarchief Amsterdam** (met de hierboven genoemde beeldbank)
- **Amsterdam Museum** (meer dan 120.000 prenten en tekeningen, foto's, schilderijen etc.)
- **Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis** (meer dan 25.000 tekeningen en spotprenten, foto's en affiches met als hoofdonderwerp Amsterdam)
- **Openbare bibliotheek van Amsterdam** (hebben ongeveer 20.000 boeken over Amsterdam in de collectie)
- **Universiteitsbibliotheek Amsterdam** (62 gedigitaliseerde historische kaarten van de stad)

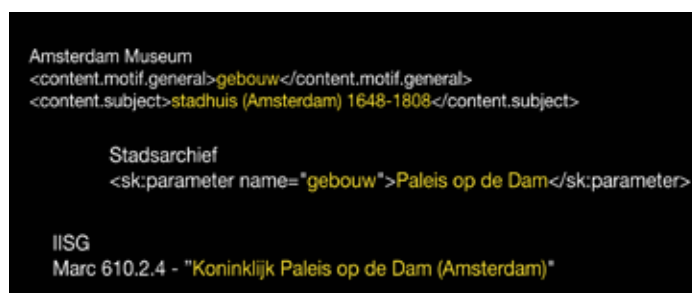
Naast die collecties van de AdamNet-instellingen hadden we ook enkele kleinere beeldcollecties van het Rijksmuseum en het Noord-Hollands Archief 'betreffende' Amsterdam.

Variëteit aan databronnen

De uitdaging in dit project was hoe deze zeer verschillende collecties op één lijn te brengen en ze zo te beschrijven dat we de (oorspronkelijke) metadata en beschrijvingen niet zouden verliezen, maar ze tegelijkertijd bruikbaar zouden maken in een heel andere (gekoppelde) context.

We hebben ons gericht op drie aspecten die de collecties gemeen hebben: straten, (namen van) gebouwen en adressen. Die eigenschappen werden echter niet op vergelijkbare wijze in deze collecties beschreven; voor sommige werden ze net in een tekst ergens genoemd, terwijl ze voor andere juist werden beschreven in afzonderlijke metadata-velden. En zelfs als ze afzonderlijk werden geannoteerd, werd er geen onderliggende ontologie gebruikt; het waren allemaal tekstuele beschrijvingen die natuurlijk heel erg kunnen verschillen. Sommige van de betrokken instellingen hadden hun eigen beschrijvingsnormen, maar die waren niet afgestemd op een van de andere collecties.

Het is misschien niet meteen duidelijk op afbeelding 1, maar alle drie referenties zijn naar hetzelfde gebouw; in dit geval het stadhuis van Amsterdam.

1. Drie verschillende verwijzingen naar hetzelfde gebouw.

1. Three different references to the same building.

Een tweede probleem was er een van technische aard. Elk instituut gebruikte een eigen collectiebeheersysteem, met verschillende zoekmogelijkheden met al dan niet aanwezige exportmechanismen. De bronnen waaruit we data konden aggregeren, verschilden enorm: OAI-PMH repositories, XML-bestanden, Adlib API's, SPARQL-endpoints of CSV-bestanden.

(over 400.000 images - or just 62 maps) and period (from the Middle Ages - to the late twentieth century) they are concerned with. Below is a list of the main collections that we used.

The collections

- **Amsterdam City Archives:** an image database of over 400.000 drawings, photographs, building plans, maps etc.
- **Amsterdam Museum:** an image database of over 120.000 drawings, paintings, photographs (of objects belonging to the collection), posters etc.
- **International Institute of Social History:** an image database of ca. 25.000 drawings and cartoons, photographs, posters with 'Amsterdam' as topic
- **Public Library of Amsterdam:** ca. 20.000 books and texts from the catalogue on the topic of 'Amsterdam'
- **University of Amsterdam Library:** a collection of 62 digitised historical maps of the city

Besides those collections from the AdamNet institutions we also had a few smaller image collections from the Rijksmuseum and the North-Holland Archive 'concerning' Amsterdam.

Variety of data sources

The challenge in this project was how to align those very different collections and describe them in such a way that we would not lose (the meaning of) the original metadata and descriptions but make them usable in a very different (linked) context at the same time. Within the project team we decided to focus on a few of the properties all collections had in common:

- streets
- buildings (names)
- addresses

Those properties were however not described in similar fashion throughout these collections; for some they were just mentioned in a text somewhere whilst for others they were properly described in separate metadata fields. And even if they were annotated separately no underlying ontology was used; they were all just textual descriptions that can, and of course did, differ a lot. Some of the institutions involved had their own description standards, but those were not aligned with any of the other collections.

It might not be immediately apparent in picture 1, but all three references are to the same building; in this case the Amsterdam city hall.

Another problem we faced was of a more technical nature; all institutions used different collections management software, with different querying possibilities and (or lack of) export mechanisms. The sources from which we could aggregate and fetch the data were either OAI-PMH repositories, XML dump files, Adlib API's, SPARQL-endpoints or customised in-house CSV-files.

Historical data

When dealing with historical data there is always the additional problem that things change(d) over time. So what is meant by a reference to the 'Amsterdam city hall' can be ambiguous; it depends on *when* the reference to the thing (building in this case) was made. The old town hall burnt down in 1652 and was replaced by an entirely new building several dozens of meters away. In order to visualise the image collections containing both the drawings of the Amsterdam city hall on a map, having just a textual reference to 'city hall' is not enough. You need a reference

Historische gegevens

Historische data heeft altijd als complicerende factor dat zaken door de tijd veranderen. Zo is een referentie naar het 'Stadhuis van Amsterdam' minder eenduidig dan deze in eerste instantie lijkt omdat van belang is wanneer die aanduiding gemaakt is. Het oude gebouw brandde in 1652 af en werd vervangen door nieuwbouw een eindje verderop. Als we het hebben over het stadhuis, over welk gebouw hebben we het dan precies?

2. Historische data: het probleem met referenties die veranderen.

2. Historical data: the problem with things that change over time.

Om de beeldcollecties met beide tekeningen van het stadhuis van Amsterdam op een kaart te visualiseren, volstaat het niet om alleen een tekstuele verwijzing naar 'stadhuis' te maken. Er is een verwijzing nodig naar een eenduidige identifier die ook de juiste geometrie voor het oude of het nieuwe stadhuis bevat. Om het 'stadhuis' na 1808 nog ingewikkelder te maken, betekende dit wederom een geheel ander gebouw. In dat jaar werd het gebouw op de juiste tekening veranderd in een paleis en stond het voortaan bekend als het 'Koninklijk Paleis op de Dam'. Voor straten bestaan soortgelijke problemen: straten worden in de loop van de tijd uitgebreid, voormalige grachten worden ingevuld en straten worden, hernoemd (van Stalinlaan naar Vrijheidslaan = 'Vrijheidsbaan') of hele wijken worden letterlijk platgewalst om ruimte te maken voor buurthuizen of operagebouwen, zoals een deel van de oude Joodse wijk is gebeurd. En hoewel het misschien niet moeilijk is om geografische coördinaten te krijgen voor een van de nog bestaande locaties van een service zoals Google maps, is er geen dergelijke service voor straten of gebouwen of adressen die niet meer bestaan.

Linked Open Data (LOD) recept

Om de hierboven genoemde problemen het hoofd te bieden bedacht het projectteam een methode waarbij in enkele stappen de originele collectiedata getransformeerd werd naar RDF-triples, die vervolgens gepubliceerd worden in een online triple store, zodat ze doorzoekbaar werden en ons de mogelijkheid bood om verschillende applicaties te creëren om de gekoppelde collecties te tonen.

Stap 1: standaardiseren en op elkaar afstemmen van collectie-data. Unieke identifiers creëren voor geografische locaties (straten, gebouwen, wijken, buurten)

Stap 2: de collectiedata als RDF opslaan met gebruik van bestaande thesauri en *vocabularies*

Stap 3: Koppelen met andere online bronnen

to an unambiguous identifier that also holds the correct geometry for either the old or the new city hall.

To complicate matters further 'city hall' after 1808 meant an entirely different building yet again. In that year the building on the right drawing was turned into a palace and was henceforth known as the 'Royal Palace on the Dam' (Koninklijk Paleis op de Dam).

For streets similar problems exist: Streets get extended upon over time, former canals get filled in and become streets, streets get renamed (from Stalinlaan to Vrijheidslaan = 'Freedom lane') or entire neighbourhoods are quite literally bulldozed over to make way for community centres or opera buildings, as happened to part of the old Jewish quarter.

And while it might not be hard to get geographical coordinates for any of the still existing locations from a service like Google maps, there is no such service for streets or buildings or addresses that no longer exist.

Linked Open Data recipe

In an attempt to deal with the aforementioned issues the project team came up with a recipe, divided in a few steps, whereby we would transform the original collection data into RDF triples, publish the triples in an online data store so they can be searched in a consistent manner and enable us to create different (map-) applications to showcase the linked collections.

Step 1. Standardise and reconcile collection data. Create unique identifiers for geographical locations (streets, buildings, neighbourhoods).

Step 2. Model the collection data as RDF, using existing vocabularies

Step 3. Link with other online resources

Step 4. Publish the data (in a SPARQL endpoint)

Step 1. Standardise and reconcile collection data

This step actually consists of a few different processes of which the first is simply cleaning up the data.

- clean up fields that were used inconsistently: 'photo', 'photograph', 'Half-tone photo', 'Foto' all become the same thing
- correct spelling mistakes and fix erroneous earlier data conversions
- delete duplicates
- clean up dates so they are all in a consistent format: the term 'mid 19th century' is transformed into: `hasBeginTimeStamp 1841` and `hasEndTimeStamp 1860`. This makes them sortable, searchable and comparable.
- Reconcile: solve ambiguous text labels and create URI's (Uniform Resource Identifiers, see: https://en.wikipedia.org/wiki/Uniform_Resource_Identifier) for them.
- align the solutions amongst the different collections

Since there was no existing 'street' (or building etc.) ontology for historical streets in Amsterdam it became part of this project to create one. Only by creating concepts that describe unambiguously what is meant with a certain identifier (what? where? when?) could we ensure that we could align the different collections.

The AdamLink reference data (<https://adamlink.nl/data>)

The reference data for streets and buildings that was created during this project actually contain and align other online re-

Stap 4: Data publiceren (in een SPARQL-endpoint)

Stap 1 Standaardiseren

Dit behelst voornamelijk het opschonen van data. Door o.a. dezelfde termen te gebruiken: 'foto', 'fotografisch beeld', 'daglichtpapier' worden allemaal een en dezelfde term. Oude spelingswijzen (photografie versus foto) worden gelijkgetrokken. Verschillende schrijfwijzen worden teruggebracht tot eenzelfde formaat, bijvoorbeeld midden negentiende eeuw wordt: *basBe ginTimeStamp 1841* and *basEndTimeStamp 1860*. Daarnaast werden namen ontdekt en werden de straat- of gebouwaan- duidingen die alleen als tekst ("Stalinlaan") omgetoverd in on-ambiguous URI's (Uniform Resource Identifiers). Lees hier meer over op https://en.wikipedia.org/wiki/Uniform_Resource_Identifier. Omdat er geen ontologie bestond voor oude straatnamen en ge- bouwen in Amsterdam, is het onderdeel van het project geworden om die te maken. Door eenduidige en ondubbelzinnige concep- ten te creëren die het exacte *wat?*, *waar?*, *wanneer?* uitdrukken, werd het mogelijk de verschillende collecties te verbinden.

De AdamLink referentiedata (<https://adamlink.nl/data>)

De referentiedata die voor dit project voor straten en gebouwen werd opgezet bevat ook andere onlinebronnen. De basis hier- voor werd al eerder gelegd, in het 'erfgeo.nl'-project, waarbij straten, gebouwen en adressen van Het Kadaster werden gekop- peld aan actuele geometrieën uit het Nationaal Wegen Bestand (NWB). Er zat veel werk in het historiseren van deze data; waar- bij gebruik werd gemaakt van historische kaarten, concordantie- lijsten van oude naar nieuwe straatnamen, bronnen met talrijke spellingsvarianten van namen et cetera.

In de referentiedata zit onder andere:

- historische namen en spellingsvarianten van straten, gebou- wen enzovoort
- verschillende geometrieën voor plaatsen door de tijd heen, soms simpele punten, maar meestal LineStrings voor straten en MultiPolygons voor gebouwen
- begin- en einddata uit historische bronnen, zodat je de stad door de tijd kunt zien groeien
- relaties tussen straten; bijvoorbeeld omdat een straat werd *opgeslokt* (absorbedBy) door een andere straat
- koppelingen naar externe bronnen en URI's.

Ter verduidelijking hieronder drie verschillende URI's voor het Amsterdamse stadhuis:

Stadhuis vóór 1652: <https://adamlink.nl/geo/building/oude-stadhuis-van-amsterdam/597>

3. Drie keer dezelfde verwijzing naar hetzelfde gebouw.

3. Three identical references to the same building.

sources. The foundations of it were laid down in an earlier pro- ject called 'erfgeo.nl' where the streets, buildings and addresses from the 'Kadaster' (official Dutch offices for land administra- tion) were linked to current (early 21st-century) geometries from the 'NWB' (Dutch National Road Administration).

For the project team a lot of work went into historicising this data; by using historical maps, lists of street names, spelling variants and other sources of the City Archives and numerous other online publications.

In this reference collection we incorporated:

- historical names and spelling variants of streets, buildings etc.
- added different geometries for places through time; some- times just simple points but mostly line Strings for streets and MultiPolygons for buildings, depending on the historical sources.
- added begin and end dates from historical sources, so it's pos- sible to see the city grow over time.
- created relations between streets: for example streets that have been absorbed by other streets.
- added links to external resources.

To expand on the example given above: There are at least 3 dif- ferent URI's for the Amsterdam city hall; clearly distinguishable entities in Place and Time.

City hall before 1652

<https://adamlink.nl/geo/building/oude-stadhuis-van-amsterdam/597>

City hall after 1655

<https://adamlink.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221>

City hall after 1985

<https://adamlink.nl/geo/building/stadhuismuziektheater/1242>

By choosing the correct identifier and creating the link between that identifier and the object in the image database(s) we have now aligned the three collections from the Amsterdam Museum, the City Archives and the IISH, and ensured they point to the exact same thing:

Since the AdamLink URI (in yellow) above contains the geo- metry of the city hall/royal palace we are now able to visualise these image collections on an Amsterdam city map.

Reconciliation

After data clean-up the next step is to reconcile the cleansed data with existing external vocabularies. This means linking the individual fields to online resources so that it is perfectly clear to anyone what is meant by the label 'photograph' that was found in the collection of the City Archives, and that it is actually the same as the URI <<http://vocab.getty.edu/aat/300046300>> that was attached to an object from the Amsterdam Museum collection.

This again makes the varying collections consistent and offers the possibility of searching through them in the same manner. Amongst other things we:

- reconciled streets against AdamLink, BAG and Wikidata.
- reconciled buildings against AdamLink, BAG, Verdwenen Gebouwen (Online collection of no longer existing buildings).
- reconciled artists (of paintings, photographs etc.) against

Na 1655: <https://adamlink.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221>
Na 1985: <https://adamlink.nl/geo/building/stadhuismuziektheater/1242>

Door van deze drie de juiste identifier (voor het gebouw in de tijd) te kiezen en de link te leggen met de afbeelding in de beeldbank(en) kunnen drie collecties met elkaar verbonden worden. Nu weet je zeker dat hetzelfde historische object wordt bedoeld.

Het proces van reconcilliation

Na het opschonen is de volgende stap de data te *alignen* met bestaande vocabulaires door individuele velden op een lijn te brengen met online bronnen, zodat duidelijk is dat wat bedoeld wordt met 'photografie', gevonden in een veld uit de collectie van het Stadsarchief hetzelfde is als bijvoorbeeld de URI <<http://vocab.getty.edu/aat/300046300>> die gekoppeld is aan een object uit de collectie van het Amsterdam Museum. Dit zorgt ervoor dat alle collecties op dezelfde manier te doorzoeken zijn

Wij hebben onder andere:

- verzoende straten tegen AdamLink, BAG en Wikidata.
- verzoende gebouwen tegen AdamLink, BAG, Verdwenen Gebouwen (Online verzameling van niet meer bestaande gebouwen).
- verzoende kunstenaars (van schilderijen, foto's enz.) tegen RKDartists, Wikidata, Rijksmuseum, VIAF, en enkele andere specifiek Nederlandse bronnen.
- verzoend object en gebouwtypes tegen AAT (kunst en architectuur Thesaurus).

Stap 2: Collectiedata als RDF modelleren

Een korte uitleg van RDF

RDF (Resource Description Framework) is een metadatamodel voor het beschrijven van objecten. Kort gezegd is RDF gebaseerd op drie pijlers: een subject, een predicaat en een object. Bij de volgende afbeelding kan dat goed worden uitgelegd.

Statement
<painting>
<depicts>
<Amsterdam City Hall>

4. Gezicht op het stadhuis van Amsterdam, circa 1650-1662, Jan Veenhuysen. Stadsarchief Amsterdam, Collectie Atlas Dreesmann, inventarsinummer 10094, afbeeldingsbestand 010094003110

4. Amsterdam city hall, approx. 1650-1662, by Jan Veenhuysen. City Archives Amsterdam, Collection Atlas Dreesmann, rec. nr. 10094, record file 010094003110

RKDartists, Wikidata, Rijksmuseum, VIAF, and a few other specifically Dutch resources.

- reconciled object and building types against AAT (Art and Architecture Thesaurus).

Step 2. Model the collection data as RDF

Short introduction on RDF

RDF (Resource Description Framework) is a slightly different way of describing objects. In RDF you create statements, always consisting of 3 parts: a subject, predicate and object. The following statement describe just one aspect of an object:

Statement

<painting>

<depicts>

<Amsterdam City Hall>

In RDF it looks like this:

<painting> <<http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010094003110>>

<depicts> <foaf:depiction>

<Amsterdam City Hall> <<https://adamlink.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221>>

Or in shorthand RDF turtle syntax:

<<http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010094003110>>
dct:spatial
<<https://adamlink.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221>>.

This type of modelling is very flexible and extendible. You can add more and more triple statements (triples) to describe the object in more detail; adding title, creator and type of object in this case:

<<http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010094003110>>
dct:spatial
<<https://adamlink.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221>>;
dc:title 'Stathuys';
dc:creator 'Jan Veenhuysen';
dc:type <<http://vocab.getty.edu/aat/300041273>>.

When publishing LOD on the (semantic) web, it is highly advisable to not re-invent the wheel but to use existing standards in describing your collection. It ensures your data is a lot easier to understand for people who are already familiar with existing and commonly used vocabularies or ontologies.

What vocabularies did we use?

Out of the example above you can already distill a few; we decided to use Dublin Core as the basis to provide a Cultural Heritage Object (CHO), just like the European Data Model (EDM) does. So for the common properties we used mostly Dublin Core (dc and dct) and aligned with schema.org (schema). For image depictions: Friend of a Friend (foaf) and, for dates, the Simple Event Model Ontology (sem); Simple Knowledge Organization System (skos) for some textual descriptions, and Histogram (hg) for building and location types.

A full example of the same painting:

<<http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010094003110>>
dct:spatial
<<https://adamlink.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221>>,
<<https://adamlink.nl/geo/building/waag-op-de-dam/662>>,
<<https://adamlink.nl/geo/street/dam/880>>;
dc:title 'Stathuys';
dc:creator <<https://rkd.nl/nl/explore/artists/79672>>;

Gebruikte vocabulaires

Om de AdamLink-data te modelleren werd als basis Dublin Core (dc en dct) gebruikt om een zogenaamd Cultural Heritage Object (cho) te verkrijgen, net zoals dat in het European Data Model (EDM) geschiedt. Dublin Core werd in overeenstemming gebracht met schema.org (schema). Voor afbeeldingen: Friend of a Friend (foaf) en voor datums Simple Event Model Ontology (sem). Voor tekstuele beschrijvingen is Simple Knowledge Organization System (skos) gebruikt en Histogram (hg) voor gebouwen en locatietypes.

Een volledig voorbeeld van hetzelfde schilderij:

```
<http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010094003110>
  dct:spatial
    <https://adamlink.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221>,
    <https://adamlink.nl/geo/building/waag-op-de-dam/662>,
    <https://adamlink.nl/geo/street/dam/880>;
  dc:title 'Stathuys';
  dc:creator <https://rkd.nl/nl/explore/artists/79672>;
  dc:type <http://vocab.getty.edu/aat/300041273>;
    dc:description 'Marktgezicht op de Dam met het Nieuwe Stadhuis, de Nieuwe Kerk met onvoltooide toren en de Waag.....';
  dc:source 'http://archief.amsterdam/archief/10094';
  foaf:depiction <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010094003110>;
  sem:hasBeginTimeStamp '1650-01-01'^^xsd:date ;
  sem:hasEndTimeStamp '1662-01-01'^^xsd:date ;
  void:inDataSet <https://data.adamlink.nl/saa/beeldbank/>;
  rdf:type edm:ProvidedCHO;
```

Stap 3: Koppelen met online bronnen

De volgende stap naar Linked Open Data is om de data daadwerkelijk te koppelen (linken). Dit betekent voornamelijk de geïdentificeerde objecten uit de collecties, koppelen met andere online bronnen die meer weten over een betreffende URI.

Bijvoorbeeld door in plaats van de tekst 'Jan Veenhuysen' op te nemen in het veld voor "maker", de URI voor deze kunstenaar (in dit geval van de Rijksdienst voor Kunsthistorische Documentatie (RKD)) te gebruiken: <https://rkd.nl/nl/explore/artists/79672>.

Hoewel verdere details over de kunstenaar dus niet zijn opgenomen in de collecties van AdamLink is met een simpele link naar de URI van het RKD alle daar aanwezige informatie beschikbaar op het semantische web.

Maar er zijn meer soorten links mogelijk: <https://adamlink.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221> owl:sameAs<<http://www.wikidata.org/entity/Q1056152>.

Dit betekent dat we het stadhuis zoals beschreven via de AdamLink URI als identiek beschouwen aan die zoals beschreven in op Wikidata URI Q1056152. Door deze twee identifiers te verbinden, komen alle op Wikidata bekende gegevens beschikbaar: vertalingen, beschrijvingen van het gebouw, de architect, het huidige adres, afmetingen, en dat Louis Bonaparte een van de vroegere gebruikers ervan was. Kijk op <http://www.wikidata.org/entity/Q1056152>. Een dergelijke 'sameAs' relatie leggen kan niet alleen naar Wikidata, maar naar elke andere online beschikbare vocabulaire of in RDF beschreven bron.

```
dc:type <http://vocab.getty.edu/aat/300041273>;
dc:description 'Marktgezicht op de Dam met het Nieuwe Stadhuis, de Nieuwe Kerk met onvoltooide toren en de Waag.....';
dc:source 'http://archief.amsterdam/archief/10094';
foaf:depiction <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010094003110>;
sem:hasBeginTimeStamp '1650-01-01'^^xsd:date ;
sem:hasEndTimeStamp '1662-01-01'^^xsd:date ;
void:inDataSet <https://data.adamlink.nl/saa/beeldbank/>;
rdf:type edm:ProvidedCHO;
```

Step 3. Link to online resources

Next step on the way to Linked Open data is to make sure your data is actually *linked*. That means mostly connecting the entities you have identified in your data collection and link them to online sources that know more about a particular URI.

In the above examples you have already seen some examples; instead of just a plain label 'photograph' the type of cultural heritage object is defined as a URI from the AAT thesaurus <<http://vocab.getty.edu/aat/300046300>>.

And instead of giving a simple creator *name* 'Jan Veenhuysen' as in the first RDF example above, the URI from the RKD Netherlands Institute for Art History is used: <<https://rkd.nl/nl/explore/artists/79672>>. Because most of these URIs also resolve on the web, you can simply click on them and find out more about this particular graphic artist. His birthdate for instance and other drawings or etchings he made.

So even though this kind of information about this artist is not defined inside any of the collections from AdamLink, simply by linking the collection item (CHO) to the URI for this particular artist, it becomes available in the semantic web.

But there are also other type of links possible and we created those for instance in the AdamLink reference data:

```
<https://adamlink.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221>
owl:sameAs <http://www.wikidata.org/entity/Q1056152>
```

What this means is that we consider the Amsterdam City Hall URI from after 1655 to be the same entity as wikidata entity Q1056152. By linking these two resources together a wealth of knowledge and information from the online community of Wikidata becomes available: the translations of the building in all sorts of languages; 'Royal Palace of Amsterdam', but also its architect, address, or height, and that Louis Bonaparte was one of its former occupants!

See: <http://www.wikidata.org/entity/Q1056152>

Creating these type of sameAs-relations is not limited to linking to Wikidata of course, you can link to any other online vocabulary/LOD-repository.

Step 4. Publish the data in a SPARQL endpoint

SPARQL endpoint, what is it and why is it nice?

- people can query themselves, ask their own questions
- linked to other online resources (not outdated)

Publishing in a SPARQL endpoint is actually not required when you are just creating Linked Open Data; you can also simply publish the data you created in downloadable files of some sort. One step up the ladder would be to publish the data in the form

Stap 4: Data publiceren (in een SPARQL-endpoint)

Wat is een SPARQL-eindpunt en waarom is het zo handig?

- Gebruikers kunnen er hun eigen zoekvragen samenstellen (dus zonder door iemand anders bedachte zoek-interface)
- Door te linken is een endpoint vaker actueel (i.t.t. eenmaal gedownload of geaggregeerde data). Om Linked Open Data te maken is publiceren in een SPARQL-endpoint niet noodzakelijk; het is ook mogelijk om de data simpelweg online beschikbaar te maken in een of ander downloadbaar formaat. Of nog mooier: als RDF in turtle of XML. Maar het mooiste is zonder meer wel in een dergelijk endpoint, omdat het dan voor iedereen online te doorzoeken is.

SPARQL (SPARQL-protocol en RDF Query Language) is een zoektaal voor het semantische web die de mogelijkheid biedt om RDF-statements te bevragen, met andere woorden: het maakt het voor iedereen mogelijk om eigen zoekvragen te formuleren:

Hieronder een voorbeeld:

```
PREFIX dct: <http://purl.org/dc/terms/>
SELECT * WHERE {
?cho dct:spatial <https://adamlab.nl/geo/building/paleis-op-de-dam/1221> }
LIMIT 100
```

Op de eerste regel wordt de te gebruiken vocabulaire gedefinieerd en het SELECT deel zegt: "geef me alle cultural heritage objecten die een dct:spatial relatie hebben met deze URI voor het Amsterdamse stadhuis, en beperk het resultaat tot 100".

Doordat alles doorzoekbaar is, stel je iedereen in staat applicaties te bouwen bovenop de bijeengebrachte collectiedata. Gedurende het project waren er studenten van de Hogeschool Amsterdam die de meest fantastische prototypes hebben gemaakt, gebruikmakend van de LOD. Bijvoorbeeld door op locatie te zoeken in eerder niet gekoppelde afbeeldingen. Zie <https://www.oba.nl/actueel/adamlab/HvAlab.html>
Het publiceren in een doorzoekbaar endpoint maakt het ook mogelijk nieuwe onderzoeksvragen te stellen, zoals bijvoorbeeld:

Hoe zagen straten die niet meer bestaan eruit?

<http://lab.adamlab.nl/verdwenenstraten/index.php> (klik op de rode lijnen)

Bekijk verschillende typen afbeeldingen van een bepaalde locatie:

[http://lab.adamlab.nl/amsterdam-verbeeld.index.php?type=all&center=LatLng\(52.37322%2C%204.89103\)&zoom=18](http://lab.adamlab.nl/amsterdam-verbeeld.index.php?type=all&center=LatLng(52.37322%2C%204.89103)&zoom=18)
Of straat
<http://lab.adamlab.nl/straten>

Hoe zagen straten eruit in de eerste twee jaar nadat ze aangelegd zijn?

<http://lab.adamlab.nl/pionieren/>

Links

<https://adamlab.nl/>
<https://data.adamlab.nl/>
<https://data.adamlab.nl/AdamNet/all/sparql/endpoint>
<http://lab.adamlab.nl/>

of the newly created RDF, as a downloadable XML or turtle file. But to make your collection data really useful and reusable the nicest solution is to publish it in a so called triple store. It is like a database but for triples (the triple statements). Publishing it in such a store means it can be queried by everyone.

SPARQL (SPARQL Protocol and RDF Query Language) is a query language for the semantic web that enables you to query RDF statements. Or in more human terms: it enables everyone to ask their own questions of your data.

Example SPARQL query:

```
PREFIX dct: <http://purl.org/dc/terms/>
SELECT * WHERE {
?cho dct:spatial <https://adamlab.nl/geo/building/
paleis-op-de-dam/1221>
} LIMIT 100
```

The first line describes the vocabulary that will be used in the query, and the SELECT says: give me all cultural heritage objects that have a dct:spatial relationship with the URI for the Amsterdam city hall. Limit the results to the first 100 images.

Apart from that, once the triple store is online, it also enables other people to create applications on top of it. During the project we have had students from the Amsterdam University of Applied Sciences who amazed us with the prototypes they built whilst experimenting with LOD and the aligned collections. They came up with very different ways to tell stories about the history of a neighbourhood their grandparents lived in; or to find out which mayor had destructed the most buildings; or visualise the growth of the city, or search through hitherto unrelated images based on location.

See <https://www.oba.nl/actueel/adamlab/HvAlab.html>

Publishing the linked data in a queryable endpoint opens up a lot of new possibilities in discovering collections and it enables all sorts of new research questions.

How did streets that no longer exist look?

<http://lab.adamlab.nl/verdwenenstraten/index.php> (click on the red lines)

Find different types of images (depictions) for a given location

[http://lab.adamlab.nl/amsterdam-verbeeld/index.php?type=all&center=LatLng\(52.37322%2C%204.89103\)&zoom=18](http://lab.adamlab.nl/amsterdam-verbeeld/index.php?type=all&center=LatLng(52.37322%2C%204.89103)&zoom=18)
or street
<http://lab.adamlab.nl/straten>

What did streets look like in the first 2 years after they were constructed? (pioneering)

<http://lab.adamlab.nl/pionieren/>

Links

<https://adamlab.nl/>
<https://data.adamlab.nl/>
<https://data.adamlab.nl/AdamNet/all/sparql/endpoint>
<http://lab.adamlab.nl/>

Kaartencollecties in Nederland

Tresoar, Fries Historisch en Letterkundig Centrum

Map collections in the Netherlands

Tresoar, Frisian Historical and Literary Center

Adres en contactgegevens / Address and contact information:

Tresoar, Fries Historisch en Letterkundig Centrum / Tresoar, Frisian Historical and Literary Center

Bezoekadres / Address for visitors Boterhoek 1, 8901 DH Leeuwarden

Postadres / Correspondence address: postbus 2637, 8901 AC Leeuwarden

Telefoon / Telephone: +31 (0)58 789 0789

E-mail: info@tresoar.nl

Website: www.tresoar.nl

1. Het Tresoargebouw aan de Boterhoek, foto: Haye Bijlstra, Tresoar.

1. The building of Tresoar on the Boterhoek, photo: Haye Bijlstra, Tresoar.

Toegankelijkheid

Tresoar biedt toegang tot allerlei informatiebronnen van en over Friesland, zowel digitaal als op papier. Naast de archiefcollectie beschikt Tresoar over een wetenschappelijke studiebibliotheek met toegang tot vele digitale bestanden. Tresoar heeft op het gebied van de Friese taal en literatuur de functie van letterkundig museum en documentatiecentrum. Een groot deel van de collectie van Tresoar is gedigitaliseerd en via de website te bekijken. Geregeld worden tentoonstellingen gehouden, gebaseerd op de collectie. Toegang tot en gebruik van de studiezaal is gratis. Voor het raadplegen van de collecties van Tresoar is een lenerspas nodig (legitimatie vereist). Tresoar is op werkdagen van 10.00 tot 22.00 uur open en in het weekend van 11.00 tot 17.00 uur (in juli en augustus gelden aangepaste openingstijden).

Omvang

De totale kartografische collectie omvat zo'n 13.000 kaarten. Daarvan zijn er bijna 11.000 afkomstig van het voormalige Ryksargyf en ca. 2100 van de voormalige Provinciale Bibliotheek (herkenbaar met signatuur KvF of Krt).

Accessibility

Tresoar gives access to various sources of information from and about Friesland province (officially Fryslân, English Frisia), both digital and on paper. Next to the archival collection, Tresoar has a scientific research library with access to many digital sources. On the field of Frisian language and literature, Tresoar functions as a literary museum and documentation center. A large part of the collection of Tresoar is digitised and viewable via the website. Regularly, exhibitions based on the collection are organised. Access to and use of the reading room is free of charge. To consult the collections of Tresoar a user pass is necessary (identification required). On working days, Tresoar is open from 10 am to 10 pm and in the weekend from 11 am to 5 pm (with adjusted opening hours in July and August).

Size

The total cartographic collection consists of about 13,000 maps. Almost 11,000 of these maps are from the former *Ryksargyf* (state archive) and c. 2,100 maps are from the former provincial library (recognisable with the signature 'KvF' or 'Krt').

Profiel

Tresoar – de naam is afgeleid van een Friese naamsvariant van Thresoor, schatkamer – is in 2002 ontstaan door een fusie van het Ryksargyf in Friesland, de Provinciale Bibliotheek (PBF) en het Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum. Er is geen afzonderlijke topografisch-historische atlas. Het verzamelgebied is gericht op Friesland en Fries materiaal in brede context. Voor wat betreft de oudere delen van de collectie is ook niet-Fries kaartmateriaal verzameld.

De PBF is in 1852 ontstaan. Haar basiscollectie is de voormalige boekerij van de universiteitsbibliotheek van Franeker, die na in 1811 te zijn opgeheven tot 1843 als Atheneum is voortgezet. Topstuk uit de Franeker collectie is de ingekleurde elfdelige *Atlas Maior* van Joan Blaeu, met als twaalfde band de hemelatlas van Andreas Cellarius. Stadhouder Willem Johan Friso schonk als oud-student de atlas in 1711 aan de Franeker universiteit, die er een notenhouten pronkkast voor liet maken.

Tresoar bezit een kleine, maar zeldzame collectie atlassen, die oorspronkelijk deel uitmaakte van de boekerij van het Hof van Friesland, tot 1811 de hoogste rechtsprekende instantie in deze provincie.

In de collectie van de PBF bevinden zich meerdere oude atlassen, zoals Mercators *Tabulae geographicae Cl. Ptolemaei* (1578), ingebonden in één band met het *Livre de perspective*

Profile

Tresoar – the name is derived from the Frisian name variant of treasury – is originated in 2002 by a merger of the state archive in Friesland, the provincial library and the *Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum* (Frisian Literary Museum and Documentation Center). There is no separate topographical-historical atlas. The area of collecting is focused on Friesland and Frisian material in a broad context. With respect to the older parts of the cartographic collection also non-Frisian material is collected.

The provincial library emerged in 1852. The core collection is the former library of the university of Franeker, that was continued as an Athenaeum until 1843 after its abolition in 1811. A top piece of the Franeker collection is the hand-coloured *Atlas maior* of Joan Blaeu in eleven volumes, with the celestial atlas of Andreas Cellarius as a twelfth part. In 1711, stadholder Willem Johan Friso donated the atlas as alumnus of the university, which ordered a special walnut cabinet to store it.

Tresoar owns a small but rare collection of atlases that originally belonged to the library of the Frisian Court, until 1811 the highest judicial authority in the province. In the collection of the provincial library are various old atlases, like Mercator's *Tabulae geographicae Cl. Ptolemaei* (1578), bounded in one volume with the *Livre de perspective* by Cousins (1560) and Abraham

2 Kaart van de Slachtedijk, getekend door Pieter Idserts Portier, ca. 1750.

2. Map of the Slachtedijk, made by Pieter Idserts Portier, ca. 1750.

van Cousins (1560) en Abraham Ortelius' *Additamentum IV* (1590). Er zijn ook atlassen van Ortelius, Hondius, Blaeu en Janssonius, van wie Tresoor de zeldzame *Des nieuwen Atlantis aenhang* (1644) in bezit heeft, evenals een aantal unieke exemplaren van latere edities van Janssonius' *Nieuwe Atlas*. Andere hoogtepunten in de collectie zijn kartografische producties die in opdracht van de Staten van Friesland zijn gemaakt, zoals de atlassen van Christiaan Schotanus (1664) en zijn zoon Bernardus Schotanus à Sterringa (1698 en *Uitbeelding der heerlijkheid Friesland* (1718)), de *Nieuwe Caert van Frieslant* van Johan Vegelin van Claerbergen (1739) en de *Nieuwe atlas van Friesland* van Wopke Eekhoff (1849-1859).

De losse kaarten uit het bezit van de PBF zijn rond 2005 door geograaf Meindert Schroor beschreven, de beschrijvingen zijn opgenomen in WorldCat Discovery.

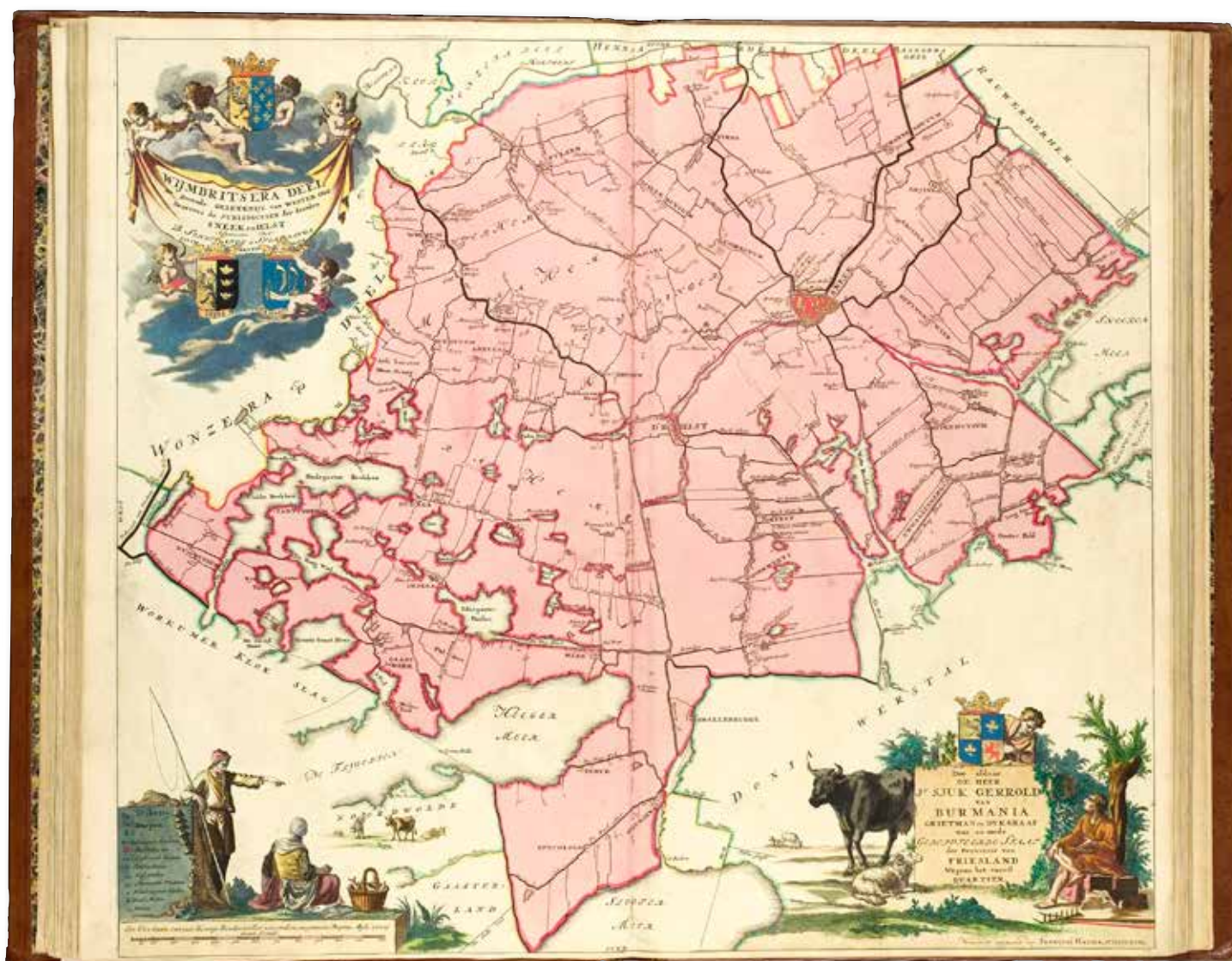
Tot 1924 werden de functies van rijksarchivaris in Friesland en bibliothecaris van de Provinciale Bibliotheek gecombineerd. Archivaris J.L. Berns stelde een aantal archiefinventarissen samen, waarin ook kaartcollecties zijn opgenomen. In het archief van het provinciaal bestuur van Friesland bevinden zich vele kaarten. Er is een vrijwel complete set kadastrale minuutplannen (1832) aanwezig.

Ortelius' *Additamentum IV* (1590). There are also atlases of Ortelius, Hondius, Blaeu and Janssonius, of which Tresoor is holding a copy of the rare *Des nieuwen Atlas aenhang* (1644), as well as a number of unique copies of later editions of Janssonius' *Nieuwe Atlas*. Other highlights in the collection are cartographic productions commissioned by the States of Friesland, such as the atlases by Christiaan Schotanus (1664) and his son Bernardus Schotanus à Sterringa (1698 and *Uitbeelding der heerlijkheid Friesland* (1718)), the *Nieuwe Caert van Frieslant* by Johan Vegelin van Claerbergen (1739) and the *Nieuwe atlas van Friesland* by Wopke Eekhoff (1849-1859).

The loose-leaf maps from the collection of the provincial library have been catalogued around 2005 by geographer Meindert Schroor, the records are available in WorldCat Discovery.

Until 1924 the office of state archivist in Friesland and librarian of the provincial library were combined. Archivist J.J. Berns compiled a number of archive inventories, in which some map collections were recorded as well. The archive of the provincial administration of Friesland contains a large number of maps. An almost complete set of cadastral manuscript plans (1832) is available.

Moreover, a number of family archives richly contain cartographic

3 Grietenijkaart van Wymbritseradeel in de Schotanus-atlas van 1718.

3. Map of Wymbritseradeel in the Schotanus-atlas of 1718.

Ook een aantal familiearchiefen is rijk aan kaartmateriaal, zoals het archief Van Eysinga-Vegelin van Claerbergen (EVC). In dit archief bevinden zich meer dan honderd manuscriptkaarten die Johan Vegelin van Claerbergen, grietman van Doniawerstal, zelf heeft opge maakt van zijn uitgebreide bezit. In de archieven van de vele waterschappen die Friesland van oudsher kent, bevinden zich mooie kaarten, grotendeels uit de periode van na 1811.

Website/beeldbank

Via de zoekbalk op www.tresoar.nl kan integraal gezocht worden in de kaartcollecties van zowel het voormalige Ryksargyf als de Provinciale Bibliotheek. Daarnaast biedt www.frieskaartenkabinet.nl de mogelijkheid om de collectie van het Ryksargyf te doorzoeken. Van kaarten die rechtenvrij zijn, worden de scans getoond. Via <http://digicollectie.tresoar.nl> zijn de atlassen van Eekhoff en Schotanus te bekijken, als mede enkele losse kaartoverzichten. Op www.fryslanuitgebeeld.frl, ontwikkeld in het kader van serviceorganisatie RedBot, worden verschillende (historische) kaarten en datalagen door middel van GIS-technieken met elkaar gecombineerd.

4. De *Atlas Maior* van Blaeu (1662) in de pronkkast vervaardigd door Johannes Scrinierius, 1711.

material, such as the Van Eysinga-Vegelin van Claerbergen archive. In this archive over a hundred manuscript maps are kept, that were drawn by Johan Vegelin van Claerbergen, *grietman* of Doniawerstal, of his own estates. In the archives of the many *waterschappen* (water authorities) which were known in Friesland, beautiful maps, largely dated from the period after 1811, are kept.

Website/Image Database

Via the search bar on www.tresoar.nl the map collections of both the former provincial archive and library can be explored integrally. Next to this access, www.frieskaartenkabinet.nl offers the possibility to search the archival map collection. Scans are shown of the maps that are free of copyright. Via <http://digicollectie.tresoar.nl> the atlases by Eekhoff and Schotanus are viewable, as well as some loose map overviews. On: www.fryslanuitgebeeld.frl, developed in the context of service organisation RedBot, various (historical) maps and data layers can be combined through GIS techniques.

4. The *Atlas Maior* of Blaeu (1662) in the showcase made by Johannes Scrinierius, 1711.

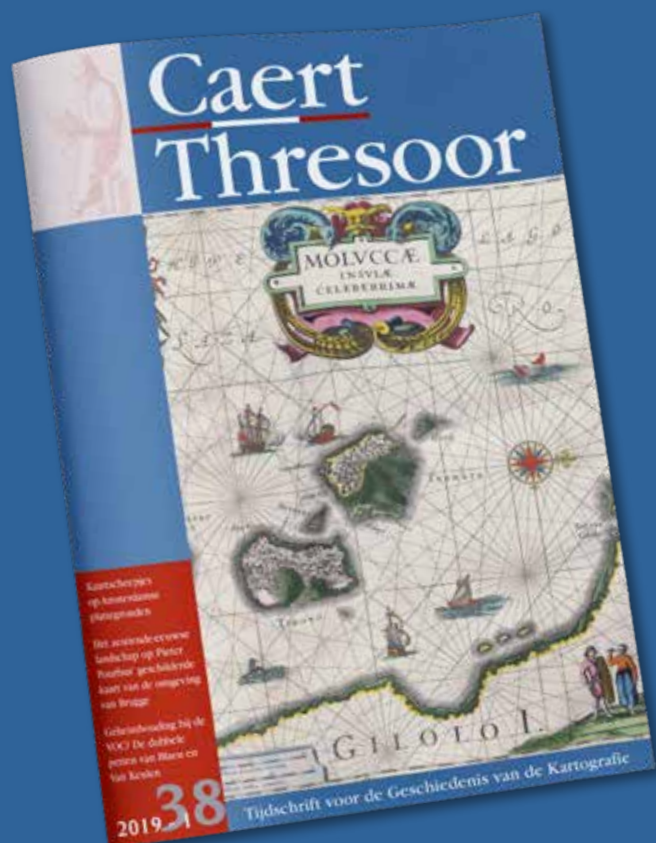
Belangrijkste literatuur/Most important references

- Bodel Nijenhuis, J.T. en W. Eekhoff, *De algemeene kaarten van de provincie Friesland verzameld, beoordeeld en geschiedkundig beschreven*. Leeuwarden, Eekhoff, 1864.
- Engels, M.H.H., *Atlas van Blaeu, Geschenk van Oranje*. Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek, 1988.
- Gildemachter, Karel F. en Jacob H.P. van der Vaart, *Een rijk bezit. Skarsterlân op de achttiende-eeuwse kaarten van Johan Vegelin van Claerbergen*. Utrecht, Matrijs, 2007.
- Rijke, P.J. de, *Hoogtepunten van de Friese cartografie*. Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 2001.
- Rijke, P.J. de, *Frisia dominium. Kaarten van de provincie Friesland tot 1850. Geschiedenis en cartobibliografie*. Houten : Hes & De Graaf Publishers, 2006.
- Schroor, Meindert, 'Atlassen en kaarten', in: PBF. De Provinsjale Biblioteek fan Fryslân, 150 jaar geschiedenis in collecties, Jacob van Sluis red. Leeuwarden: Tresoar, 2002, 139-143.

Neem nu een
abonnement op
Caert-Thresoor

Het Nederlandstalige
tijdschrift voor de
Geschiedenis van de
Kartografie

www.caert-thresoor.nl

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

www.plantijnmaps.com

BK BUBB KUYPER

VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
kartografie,
topografie en
geschiedenis

**26-29
November
2019**

**Kijkdagen
21-24 November**

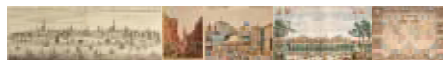

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Kenaupark 30
2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

INKOOP en VERKOOP oude kaarten en stadsgezichten
Bernard Zweerskade 18, 1077 TZ Amsterdam, T: 020-6640841
www.inter-antiquariaat.nl interantiquariaat@chello.nl

BRILL

November 2017
Hardback (xiv, 354 pp.)
ISBN 9789004335998
Price € 149 / US\$ 172
brill.com/msc

July 2017
Hardback (xiv, 280 pp.)
ISBN 9789004345355
Price € 132 / US\$ 152
brill.com/ewcd

Networked Nation

Mapping German Cities in Sebastian Münster's 'Cosmographia'

Jasper van Putten,
Massachusetts College of
Art and Design

In this beautifully illustrated book, Jasper van Putten examines the creation of the city views in this cosmography, considering the evolution of German and Swiss identity over the period of the *Cosmographia's* publication (1544–1628).

Companions in Geography

East-West Collaboration in the Mapping of Qing China (c.1685–1735)

Mario Cams, University of
Macau

In *Companions in Geography* Mario Cams explores the early 18th century mapping of Qing China, one of the largest scientific projects of the early modern world and shaped by the collaboration between European missionaries and Qing officials.

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

- IN- EN VERKOOP:
- landkaarten van de Nederlanden;
17 en 7 provinciën;
  - landkaarten en prenten van Graafschap Holland;
• Zeeland;
• Utrecht;
• overige provincies Nederland.

Antiquariaat
Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 279
1012 WG Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

Internetveilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Tel. London + 44 (0)750 937 0039 / USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlanten
online catalogus met meer dan 2000 items